

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ YAYINLARI
PUBLICATIONS DE LA FACULTÉ DES LETTRES DE L'UNIVERSITÉ D'ISTANBUL

IV

TARİH SEMİNERİ DERGİSİ

TRAVAUX DU SÉMINAIRE D'HISTOIRE

II

1938
İSTANBUL
MİLLÎ MECMUA BASIMEVİ

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ YAYINLARI
PUBLICATIONS DE LA FACULTÉ DES LETTRES DE L'UNIVERSITÉ D'ISTANBUL
IV

TARİH SEMİNERİ DERGİSİ

TRAVAUX DU SÉMINAIRE D'HISTOIRE

II

648

24 Nisan 1998

1938
İSTANBUL
MİLLÎ MECMUA BASIMEVİ

BONAPART'IN

Akkâ muhasarasına dair bir vekayiname

Malûm olduğu üzere Bonapart 1798 senesi Temmuz iptidasında [1213 Muharrem] İskenderiyeyi ve andan yirmi iki gün sonra da Kahire'yi işgal eylemişti. Bonapart, Fransız donanmasının İngilizler tarafından Ebuhor [Ebukır] da imha edilmesi üzerine Mısırdaki mahsur gibi kalmış ve fakat futûr getirmiyerek çalışmış ve Mısır işlerini yoluna koyduktan sonra da Suriyeyi istilâ için hazırlığa başlamış ve o taraftan kendi üzerine kuvvet gelmeden evvel kendisinin bu işi sür'atle hal ile o havaliyi zaptetmesini kendi selâmeti namına daha muvafık bulmuştu.

Bu sırada Sayda valisi olan meşhur Cezzar Ahmed Paşa, Bonaparta karşı sevk edilmek üzere Şam ve Trabulusı Şam valilikleri de inzimamiyle Mısır vali ve seraskeri tayin edilmiş olduğundan Bonapart ana da bir darbe vurmağa muvaffak olur ise Suriyeyi istilâ edebilecekti.

Cezzar Paşa, Bonapartın Suriye üzerine hareket edeceğini haber aldığı zaman bir taraftan Akkâ kalesi istihkâmlarını tamamlattırarak diğer taraftan da Hayfa, Yafa ve Ariş taraflarına kuvvet sevk etmişti; Bonapart, hazırlığını bitirdikten sonra iptida Arişten başlayarak ilerledi, muharebe ve müdafaa neticesinde Han Yunus, Gazze, Remle, Yafa ve Hayfayı aldıktan sonra Suriyeyi zapt için kendisine yalnız engel olarak kalan Akkâ üzerine yürüdü; burada Cezzar Paşa müdafaa vaziyetinde bulunuyordu.

Akkâ kalesi metanetine o kadar güvenilecek bir kale değildi; fakat Suriyede ondan daha müstahkem kale de yoktu. İngiliz Amiralı İsmet'in tavsiyesile mümkün mertebe tamir edilmiş ve şehre üç yüz kadem mesafedeki bir küçük kalenin beş yüz kadar İngilizle müdafaasını da İsmet üzerine almıştı.

Suriyenin her tarafına beyannameler göndererek kendisinin Mısırdan kölemenleri ve Suriyeden Cezzar Paşayı çıkarmak için geldiğini kimseye zararı olmadığını, bütün memurların vazifelerile, halkın iş ve güçleriyle meşgul olmalarını ilân ederek Akkâ önüne gelen Bonapart, karargâhını (ابو عتبه) mevkiine kurmuş ve müdafaası siperleri yapmağa başlamıştı. (12 Şevval 1213 ve Mart 1799).

* * *

Bu kısa mukaddemeden sonra Akkâ muhasarasına dâir Arşivde bulunan vekayinâmeyi hülâsa edelim:

Bonapart 1213 Recep ayı sonunda Mısırdan hareket ve desise ile Arış, Han Yunüs, Gazze, Remle ve sair kaleleri alarak Yafayı muhasara eylemiş ve kalenin müdafaasında kusur edilmemiş ise de ehaliden bazılarının hiyaneti sebebiyle bayramın sonuncu günü Fransızlar kaleyi elde etmişler ve müdafaada bulunan beş yüzü mütecâviz nizamı cedit topçu ve arabacı ocağı muallim askeri şehit eylemişlerdir.

Bonapart bundan sonra halkı aldatmak için uydurma beyannameler ve bir takım vaidler neşreylemişti. Halbuki maksadı Irakı Arap ve Anadoluyu istilâ eylemekti. Tertip eylediği ince donanma ile Şevvalin on ikinci Pazartesi günü [1799 Mart] seher vaktinden evvel Akkâ muhasarasına gelmişti. O zamanın harp kaidesi üzere Fransız kuvvetleri üzerine süvari kuvveti sevk eylemek icap ediyorsa da suvarinin bir kısmı Cezzar Paşa tarafından Hacca giden kafile ile beraber gitmişler ve mütebaki suvari de memur edildikleri muharebelerde işe yaramayıp firar ettiklerinden dolayı Bonapart hiç müdafaasız Akkâ önüne gelmiş ve derhal askerine tabya ve metrisler yaptıрмаğa başlamış, denizin bir tarafından diğer tarafına kadar muhasara altına almıştı.

Bonapart'ın ince donanması yolda İngiliz Amiralı Smit tarafından yakalanıp İngiliz donanmasına bağlı olarak Akkâ önüne getirilmiş ve kalenin denizden İngiliz donanması tarafından müdafaası edileceğini İngiliz Amiralı muhafız paşaya bildirmiştir.

Muhasaranın ikinci Salı günü öğleden sonra Cezzar Paşa, kaleden bir miktar Sekban askerini düşmanla harp için dışarı çıkarmış üç buçuk saat muharebeden sonra kuvvetler kaleye dönmüşlerdi; bunun üzerine Bonapart kuvvei maneviyeyi kırmak için ertesi Çarşamba günü yirmi dört saat kaleyi

dövdükten sonra Perşembe günü güneş batmasına yakın bir zamanda kalenin şarkındaki (Burçiali = برج علي) mevkiinden hücum ile içeri girmeğe teşebbüs etmiş ise de muvaffak olamıyarak muhasara merdivenlerini terk ve rivayet edildiği üzere üç nefer kumandan ve hususile Suriye seraskeri olan ceneral Gliner'i maktul verdikten sonra yine siperlerine çekilmiştir.

Şevvalin on yedinci Cumartesi günü, yine kaleden asker çıkarılarak ikinci vaktine kadar muvaffakiyetli muharebe edilmiştir. Muhasaranın sekizinci günü düşmanın hazırladığı lâğım atılmadan evvel top ve hambara ile mütemadi surette kale döğülüp öğleden sonra da lâğım ateşlenmiş ise de lâğım geri teptiğinden etrafında olan Fransız askerini öldürmüş ve tam bu sırada hücum hazırlanmış olan kuvvetler üzerine de kaleden bir huruç hareketi yapılarak çetin müsademeden sonra düşman kuvvetleri siperlerine atılmışlardır.

Bu sırada İngiliz Amiralı Smit kendisinin de askerle müdafaaya iştirak edeceğini söylemiş ve Cezzar Paşa tarafından memnuniyetle kabul edilen bu teklif üzerine İngiliz donanmasından al ceketli iki yüze yakın tüfenk endaz ile kırk kadar amele karaya ihraç edilmişlerdi.

Akkâ muhasarasının yirmi birinci Pazar günü [Zilkade ayının ikinci günü] İngiliz kuvvetlerle beraber Akkâ müdafileri, düşman siperlerine doğru bir huruç hareketi yapmışlar, beş buçuk saat pek şiddetli muharebe olmuş ve kale eteğindeki siperlerde bulunan Fransızlar imha ve ana yardım edecek olan kuvvetleri de top ve hambara ile iyice hırpalamışlardır.

Kaledeki asker kâfi miktarda değildi, müdafaadan yirmi günden ziyade geçtiği halde havanın müsaadesizliği yüzünden deniz yolile gelecek olan Nizam askeri henüz gelmemiş ve bundan dolayı asker, mahsur kalmaktan sıkılmıştı; zaman zaman huruç hareketi yapılmak suretile askerın muharebe arzusu tatmin ediliyordu.

Bonapart bu muhasara esnasında Suriyede bulunan Alevilerle [İsmaililer] Dürzilere haber gönderip anları kendi tarafına celbetmek istemişti. Dürziler bu teklifi reddetmişler [1] fakat Aleviler anın tarafına geçmişlerdi.

Muhasaranın otuz üçüncü günü kale kapısı önüne düşmanın tabya

[1] Lübnan hakimi Emir Beşir, Bonapartın teklifine cevap vermemiş ve bundan dolayı Bonapart kendisini tehdit eylemişti.

ve metrislerinin karşısına bir toprak tabya yapılmasına karar verilip inşasına başlanmış ve düşman buna mani olmak için yapmış olduğu sekiz tabyadan top ve hambaresini hazırlıyarak ve metrislerine askerini saklayarak muhasaranın otuzuncu Çarşamba gecesini saat dokuzda [alaturka] Burciali'yi yıkmak için fevkalâde olarak dövmeğe başlamış ve aynı zamanda da bu bureun altında açtığı lâğmı ateşlemişti. Filhakika Burcualı'yi tamamen yıkmadı ise de yıkılan Burcun ankazile kale hendeg'i dolmuş olduğundan hazırlanmış olduğu askerle bu taraftan yürüyüş etmiş ve bir taraftan burcu topla ve hambara ile fasılasız dövmeğe başlamıştı.

Bu hücum pek tehlikeli olduğundan Cezzar Paşa bizzat askerinin arasında gezerek anları teşci ve beraberce müdafaaya çalışmış ve bu hal askerinin gayretini arttırmıştı; Ertesi Perşembe gecesini yine aynı suretle yapılan taziyet te düşmana bir şey kazandırmamıştır; saat altıdan on buçuğa kadar yapılan hücum ve top hambara muharebesinde düşman yıktığı Burcualı'den içeri girmekte ısrar etmiş ve bizzat askeri sağdan soldan teşci eden Cezzar'ın soğuk kanlılığı ve yorulmuş ve bitap kalmış askerinin harikulâde sebat ve metanetleriyle saat bir kadar yapılan hücum akim kalmıştır.

Ertesi Cuma gecesini yine aynı şiddetle kalenin dört tarafından içeri girmek isteyen Bonapart, muvaffak olamamıştı; fakat bu defa kaleye hücum yerine kalede Cezzar'ın ikametgâhına, sur içine, Burciali'ye ve sair burçlara fasılasız top ve Hambara yağdırmış ve hattâ yıkmaya çok arzu ettiği Burciali'yi yerle beraber ederek kendisine hücum için yol açmıştı.

Bu tehlikeli vaziyet üzerine açık yere bir toprak tabya yapılmağa başlanmış, düşman her ne kadar bunu yaptırmamak için çalıştı ise de muvaffak olamamış ve bir gün bir gece zarfında bir büyük tabya yapıp icap eden büyük ve küçük toprak ve kalenin etrafına muhdes tabyaya üç bin kadar asker de konmuştu.

Zilkade ayının 26 ncı ve Akkâ muhasarasının kırk beşinci Çarşamba günü gündüz alaturka saat sekizde Bonapart'ın birtakrip İskenderiyeden getirdiği al ceket giyinmiş altı yüz nefer güzide askeri, bir ceneral kumandasıyla yıkılmış olan Burciali hizasında saklıyarak kendisi siperdeki kuvvetleri taarruza geçirmiş ise de tabyalardan atılan gülle ve Hambaralar ile al ceketli Fransız askerinden elli kadarı kurtulmuş ve bunların kumandanı olan ceneral elinde meç ile askerini teşci ederken, Cezzar Paşa askerinden

beş, on kişi bunun üzerine hücum ile öldürüp başını serasker paşaya getirmişler [1] ve bunun üzerine siperlerde bulunan Osmanlı askeri ile Fransızlar arasında göğüs göğüse muharebe olmuş ve Bonapart bu hücumda da arzusuna muvaffak olamamıştı.

Bu kırk beş günlük muhasara ve muharebe esnasında Osmanlı kumandanlarından ve Cezzarın emektar adamlarından olan Beyrut mütesellimi Hacı Abdullah Ağa ile kale topçu başısı Ahmed Ağa ve askerden üç yüz elli ve İngiliz kuvvetlerinden otuz kadar müdafi ve Fradsızlardan ise altı bin maktul vardı. Fransızların verdikleri telefât miktarı elde edilen esirlerden öğrenilmişti.

Bonapart, Suriye işgalini kolaylaştırmak için Şam ehalisinden bazıları ile mektuplaşarak anlardan muâvenet talep ediyordu. Yine bu cümleden olarak Zahir Ömer [2] in oğlu Mir Abbasi da kendisine celp eylemişti.

Bonapart Akkâyı sureti katiyede zapta karar verdiğinden muhasaranın elliinci Pazar gecesini gece yarısında Burciali karşısında olan Osmanlı askeri metrisine anı alarak gece baskını yapmış ve gafil avlanan askerler tarafından müdafaaları mümkün olamadığından burayı Fransızlar zapt ile içeri girmişler ise de işgalden üç saat sonra İslâm askeri tekrar metrisi istirdada muvaffak olmuşlar ve düşmanı kendi mevkilerine çekilmeğe mecbur eylemişlerdi. Bu gece baskınında düşmandan yüzden fazla telef ve Osmanlı askerinden on mecruh, beş şehit verilmişti.

İstanbuldan gelecek kuvvetin halâ gelmemesi ve muhasaranın elli günü bulması askeri pek sıkışmış ve fakat Bonapartın vaziyeti de müşkülleşmişti. Bonapart, Pazartesi gecesini yeni bir hile ile hücum tertip etmişti; Bu gece gizlice askerini tertip ve bunların önüne Türkçe, Arapça bilenleri İslâm elbisesi giydirek kendi siperleri yakınındaki Osmanlı askeri mev-

[1] Bu Fransız kumandanının ceneral Bon olması ihtimali vardır. Fırkasile kaleye siddelli hücum etmiş ve hattâ kendisi kale duvarına kadar varıp şapkasını içeri atmıştı. Bu ceneral yaralanarak Fransız karargâhına götürülüp orada ölmüştür. Halbuki vekayiname başının kesildiğinden bahs olunmaktadır. (Cevdet tarihi C. 7, Sahife 22).

[2] On sekizinci asır sonlarına doğru Akkâ, Sayda, Ysfa, Hayfa, Nablüs ve sair o taraflara hükmeden Zeydan ailesinden meşhur Emir Zahir Ömer'in kendisi ve oğlu Ali Zahir isyan ederek Kaptanı derya Hasan Paşa tarafından idam edilmişlerdir, işte Cezzarın büyümesi bunların katlinden sonradır.

zilerine sevk etmiştir. Bunlar, İslâm askeriyiz diye siperlere girince orada bulunan yirmi kadar İslâm askerini öldürmüşlerse de sağ ve soldaki metrislerde olan Osmanlı askerleri bunların hilelerini anlıyarak hemen yardıma koşmuşlar ve buraya giren Fransızlardan bir kısmını öldürüp sekiz kadar kesilmiş başı Serasker paşaya göndermişlerdir.

Bonapart ertesi Salı gecesini piyade ile beraber suvari bulunan efradı da piyade yaparak itimat ettiği bir suvari binbaşısının kumandasında bir kısmını metris ve toprak tabyalara ve bir kısmını da gece yarısında Burçiali tarafına sevk etmiş ve yine evvelki gibi hileye teşebbüs eylemiş ise de düşmanın hareketine vakıf olan Osmanlı kuvvetleri hiç ses çıkarmıyarak tam mukabelelerine geldikleri gibi derhal yaka yakaya muharebe edip aman ve zaman verilmeyerek düşmanı tart etmişler ve kumandanları olan binbaşı telef olmuştur. Binbaşının cebinden çıkan evrak arasındaki Fransızca bir vesika bu husustaki tertiplerini göstermiştir.

Zilhiccenin ikinci ve muhasaranın elli ikinci Salı günü gemiler ile Rodos mutasarrıfı Hasan kaptan maiyetinde tufengiyani bostaniyan denilen nizami cedit askerile boğaz kaleleri askerlerinden üç bini müteceviz bir kuvvet guruptan evvel Akkâ önüne gelip demirlemişler ve bu hal mahsur olan askere büyük bir ümit ve sevinç vermiştir. Bu yardımcı kuvvetin geldiğini gören Bonapart tazyiki arttırmış ve Çarşamba gecesini saat alaturka ikiye gelince bütün askerini hücumu hazır edip ekserisine İslâm elbisesi giydirip başlarına Ahmediyeler sardırarak Akkânın her tarafına ve bilhassa Burçialiye şimdiye kadar görülmemiş surette ateşler yağdırıp bir taraftan da kaleye yürüyüş etmişti.

Bu pek şiddetli hücum esnasında göğüs göğüse muharebe olmuş ve yirmi kadar Fransız, Burçialiye ayak basmışdır; üç buçuk saat süren bu muharebe esnasında İstanbuldan gelen nizami cedit askeri dahi gemilerden karaya çıkarılıp bunların yardımile bu müthiş savlet te tardedilmiş ve iki taraf metrislerinde sabaha kadar tüfenk tufenge, taş taş mücadelelerine devam etmişlerdir. Bu muharebe esnasında Burçialiye girip saklanan yirmi Fransız askeri müdafaa kuvvetlerine iyice zarar vermişler ise de sabah olunca onlar dahi tard ve defedilmişlerdir. Bu hücumdan İslâmlardan iki yüz şehit ve bir o kadar mecruh ve Fransızlardan ise daha çoktu; yalnız mecruh olarak yakalanan iki yüz elli müteceviz düşman öldürülmüş ve

başları Serasker Cezzar Ahmed Paşa huzurunda teşhir edilmişti.

Bonapart mahsurlara meydan vermemek için hücum hamlelerini birbirini ardından yapıyordu; gece sabaha kadar devam eden harpten sonra o gün yine şiddetli bir taarruza geçmiş ve Burçiali üzerine bütün kuvvetile yüklenmişti; burada müdafaa bulunan asker bu halden ürkererek o yolu müdafaa sebat edemediklerinden düşman oradan kaleye dahil olmuş ve ekserisi Cezzar'ın bahçesi tarafına ve bazıları muhtelif burçların üzerlerine ve bir kısmı da evlerin damına çıkıp memul edilmeyen bu hal üzerine bir an için ümitsizlik baş göstermiş ise de düşman önünden çekilen asker birdenbire tekrar düşmanın üzerlerine dönmelerile içeri girmiş olan Fransızlardan hiç biri kurtulmamış ve bu muharebe gece alaturka saat bire kadar devam ederek içeri girmek üzere hazırlanan Fransız kuvvetlerinin bakiyesi de sur haricinde bulunan kale müdafilerinin taarruzlarına uğrayarak telef edilmişler ve bu suretle Akkâ büyük bir tehlike atlattır. [1]

Bu elli dört günlük muhasara ve muharebede düşmandan üç binden fazla katana tufengi [suvari tufengi, filinta] alınmıştır.

Düşman Akkâyı elde etmek için Burçiali yolunu keşfelediğinden hemen bütün faaliyetini buraya teksif etmişti. Bundun dolayı gizli ve aşikâre mevzilere askerini yerleştirip anî bir hücum yapmak niyetinde idi. Bunu hisseden Cezzar Ahmed Paşa, daha evvel bunların üzerine bir baskın yapılmasını muvafık görmüş ve Perşembe günü [Zilhiccenin dördüncü günü] ikindiye yakın nizami cedit askerini memur eylemişti. Bunlar, düşmanın Türbei Salih mevkiinde pek metin ve kavi olan tabyalarına girmeğe muvaffak olarak orada kaçamayıp elde ettikleri Fransızları öldürmüşler ve tabyanın üstüne zafer bayrağını dikmişlerdi. Bu hali gören diğer asker galeyana gelerek bunlardan Dolapaltı mevkiine sevk edilen kuvvetler de pek müşkül olmasına rağmen orada muvaffak olmuşlar ve elde eyledikleri düşmanın hesabını görmüşlerdir.

Bu muvaffakiyetler sırasında düşman gizlice Burçiali önüne toplanmağa başlamış ve kale kuvvetleri tarafından zapt edilen tabyalardan askerin

[1] Bu sırada Bonapart Avrupada İngilterenin, Avrupa devletlerini Fransa aleyhine tahrikinden ve bundan başka muhasaranın uzamasından dolayı Akkâ üzerine yaptığı bu en müthiş taarruzda da muvaffak olamamıştır. Cevdet Paşa, Bonapartın müteaddit hücumlarını birbirine karıştırmıştır; en tehlikeli hücumun biri Burçiali'nin kısmen yıkılması ve diğeri de bu hücumdur.

geri alınması için muharebe ile taarruza geçmek istediklerini ima eylemişlerdi. Bunların böyle toplandıkları yer, Cezzarın açtığı lâğım üzerine tesadüf ettiğinden hemen lâğımı fitilileterek üzerinde olan düşmandan hiç biri kurtulamayıp telef olmuşlardır.

Bonapart Burçalı mevkiinden mutlak surette kaleyi zaptetmek istiyordu; bu defa kat'i surette kaleye girilmesini emreyledi; bütün ordu efradını, Alevileri, Asakiri tayyarı ve kadınlara varıncaya kadar kuvvetlerini silâhlendirip bayraklar ve trampetelerle Zilhiccenin beşinci Cuma günü [sene 1213 milâdi 1799 Nisan 30] seher vaktinden evvel kendisine yol yaptığı Burçalıdan ansızın girmeğe teşebbüs etmişti.

Kale müdafileri aldıkları emir üzerine kendilerini hiç göstermiyor ve hiç ses çıkarmıyorlardı. Düşman bundan cesaret alarak Burçalıya ayak basar basmaz, Osmanlı kuvvetleri birdenbire mukabele ile hücum ve hamle eylediklerinden başka gizlenmiş olan çerha topları [pişdar topu] birdenbire ateşlendiğinden başka sur haricinde siperlerde bulunan müdafaa kuvvetleri de bunların hattı ric'atlerini kesdiklerinden bu hücum kuvvetlerinden hiç biri kurtulamıyarak telef edilmişler ve bayrakları, trampeteleri Türk kuvvetlerinin ellerine geçmişti.

Şimdiye kadar her ne tarafa gittise muvaffak olan Bonapart, elli beş gün süren böyle bir mukavemet ve hezimete tesadüf etmediğinden ve muvaffak olamayacak olursa yaptığı ve yapacağı işlerin hepsinin inhilâl edeceğini bildiğinden muhasaranın aynı gününde [elli beşinci gün] taarruzunu tevkif etmeyerek saat alaturka yedide yine Burçalıdan kaleye girmeğe teşebbüs eyliyerek askerine kızılbaş şeyhlerini rehber yaparak iptida anları, arkasından kendi askerini sevkeylemiştir. Bunlar ilk önce yirmi otuz nefer asker ile Burçalı tarafını yokladıktan fırsat kollayan müdafaa kuvvetleri hemen mukabelelerine atılmışlar ve bunları öldürerek başlarını Seraskere yollamışlardır; bundan sonra Cumartesi ve Pazar günleri de metris metrise ve göğüs göğüse harp devam etmiştir.

8 Zilhicce Pazartesi günü seher vaktinde düşman tarafından kuru sıkı iki top atılmıştı; [bu harbe fasıla vermek için bir işaret] fakat buna aldırış edilmedi; çünkü Serasker paşa tarafından askerlere, tabya ve burçlardaki topçu başlılara böyle şeylere aldırış edilmeyerek mücadeleye devam edilmesi emir olunmuştu; bundan dolayı bu işarete ehemmiyet verilmemiştir.

Aynı günde bir fellâh elile Bonapart tarafından Cezzar Ahmed Paşaya üstü besmeleli şerife ve birinci sahifesi arabca ve ikinci sahifesi Fransızca olarak bir mektup geldi: bunda, kaç zamandır devam eden muharebe sebeble maktulleri defnetmek ve her iki taraftan esir edilmiş olanları ve donanmadaki esirleri tebdil eylemek üzere beş, on gün için mütareke teklif edilip şu yolda mütalea yürütülmekte idi:

«Kaç gündüzenberudur tarafeyinden bil'ittisal muharebei güne gün istikrarile vaki olan halikimizi [maktulleri] kaldırmak için ve şimdiye kadar sizin bizde ve bizim sizde ve donanma sefinelerinde olan üseramızı tebdil ve istirdat için beş, on gün muharebeye arâm ve rüsumı mütarekeye tarafeyinden riâyet olunmasını maiyetimde olan cenerallar eğerçi istisvap eylemelerile siz dahi tasvip edersiz, ve size cevanibi erbaadan külli imdat geleceğini tashih eyledim.»

Cezzar Ahmed Paşa bu müracaata ehemmiyet vermedi ve Bonapartın mektubunu İngiliz Amiralı (İsmit) e vererek:

(... Bizim ana cevabı kat'i savâbımız yağlı kurşum ile keskin kılıçtır. Böyle tahrir ve fellâhi mesfurı iade eyliyesiz deyü) cevap yazılmasını söyledi.

Bonapartın maksadı Mısırda kölemen beyleri gibi Cezzarı da işgal etmekte; akşama yakın mektubu getiren fellâh iade edildi; halbuki bu sırada mektubule Cezzarı işgal ettiğine zahip olan Bonapart, akşam üstü saat on buçukta ansızın kaleye hücumu başlamıştı; müteyakkız bulunan müdafaa kuvvetleri mukabele eylemiş olmalarına binaen bir iş göremedi ve elli kadar telef vererek çekildi.

Ertesi Salı günü bir taraftan Hambara atmağa başlayan Fransızlar diğer taraftan da obüs topları ile kale burçlarını dövmeğe ve yıkmaya teşebbüs ettiler; Zilhiccenin on birinci ve muhasaranın altmışıncı Perşembe gecesini seher vaktinden evvel Bonapart bir defa daha taliini denedi; metrislere hücum eyirdise de mukavemete iktidarı olmayıp geri çekildi ve o gün gündüz sabahleyin saat on ikide kaleden düşman üzerine iki taraftan kuvvet çıkarıldı; beş buçuk saat devam eden muharebede Fransızlardan epi telef oldu; bu huruç hareketiyle kazanılan muvaffakiyet Kurban bayramının ikinci günü idi. Bu sırada Nablüs taraflarından bin kadar urban kuvveti de geldiğinden bu da ayrıca kuvvei maneviyeyi arttırdı.

Bonapart, geçtiği mahallerin dört tarafını tahrik eylemekte olduğundan (Şam)ı dahi tahrik ve orada bir kıyam hareketi ihzar etmişti. Bunu duyan Cezzar Paşa kendi tarafından Şam mütesellimi olan vekilini azil ve yerine kendi adamlarından birini mütesellim tayin ile acele göndermiş ve bu yeni mütesellim derhal sükûneti iade eylediğinden bu hal diğer ayaklanmak isteyenlerin faaliyetlerine mani olmuştur.

Kaleyi almaktan halâ ümidini kesmeyen Bonapart, Salı günündenberi gece ve gündüz top ve Hambara ile dövüğü Akkânın (Burçiali) altına bir lâğım yapmış ve Pazar günü [14 Zilhicce] askerini hazırlıyarak lâğımın sağ ve soluna koymuştu; lâğım ateşlendikten sonra bu kuvvetler derhal hücum ederek kaleye gireceklerdi; gündüz saat alaturka sekizde lâğımı ateşleyip askerini yürütmek üzere iken lâğım geri teptiğinden etrafında olan Fransızları telef etmiş ve hücum hazırlananlar dahi cesaret edemiyerek tekrar mevzilerine dönmüşler ve fakat fazlasile kaleyi dövmeğe devam etmişlerdir.

Zilhiccenin on beşinci ve Akkâ muhasara ve tazyikinin altmış dördüncü Pazartesi günü sur haricindeki siperlerde bulunan Osmanlı kuvvetleri mukabelelerinde olan düşman siperleriyle tüfenk tüfenğe ve taş taşa ikindiye kadar muharebe etmişlerse de Türk kuvvetleri bu siper muharebesine kanaat etmiyerek Seraskerden aldıkları müsaade üzerine düşman metrislerine taarruz ile anları siperlerinden çıkarmışlar ve yaka yakaya güneş batıncaya kadar galibane harp etmişler ve karanlık basınca yine mevzilerine avdet eylemişlerdir.

Düşmanın bu uzun muhasara esnasında ceneral ve zabıtlarından ve sair başbuğlarından başka on dokuz binden mütecaviz maktulü ve yedi bine karip ağır mecruhları vardı.

Bonapart'ın bundan sonra muhasaraya devam edemiyerek edevati harbiye ve çadırlarını ve cephanesinin bakıyyesini yakarak dokuz kıt'a top ve bir havan topunu terk ile Yafa tarafına Kantura nam mahalle çekildiği gece yarısı haber alınmıştır; kaledeki yorgun askerden bir miktarı takiplerine çıkarıldığı gibi yollarına çıkarak vurmak üzere urbana ve sair icap edenlere de Cezzar paşa tarafından buyrultular gönderilmiştir.

Bundan sonra altmış dört gündenberi kapalı duran Akkâ kalesinin kapısı açılmış ve ordu kadısı Debbağ zade Mehmed Reşit Efendi ve divanı hümayun tevkiisi ve ordu defterdarı Mehmed Emin Efendi ve bilcümle mev-

cut olan hâcegânı divanı hümayun ve gedikli ağaları ve donanma kumandanları ve sair reisler ve kâtipler ertesi Salı günü [16 Zilhicce 1213, Mayıs 22, sene 1798] Cezzar Ahmed paşayı tebrike gitmişlerdir.

*
*
*

Vekayiname muhasaranın sonuncu günü yani 15 Zilhicce tarihile sona ermiştir. En sonunda bunu yazan iki zatin ismi ve bundan başka vak'anın tamamen böyle ceryan ettiğine dâir Mısır ordusu kadısı Mehmed Reşit Efendi ile ulemadan Esseyit Ömer Efendinin tasdikleri vardır. Vekayiname muharrirlerinin isimleri Mısır ordusu defterdarı tevkii [nişancı] Mehmed Emin ve hâcegân rütbesinde olup Şam Trablus mübayaasına memur Ahmed Şerif Efendilerdir. Bunların adları vekayinamenin sonunda şöyle yazılıdır:

(Bende Mehmed Emin tevkii, defterdarı orduyu Mısır halâ) ve (Ahmed Şerif an hâcegân memuru mübayaai Trablus Şam halâ). Tastik edenlerin derkenarı da şöyledir:

(قدوم في محاصري محمد رشيدالفاضي و الغازي باردوي مصر قاهره و اناالفقيهالسيدعمر)

Bu vekayinamenin içinde düşman telefâtı ve sâire gibi belki bazı mübaleğalı yerleri bulunabilir; Akkâ muhasarasına dair hemen günü gününe bize malûmat vermesi itibarile tetkik edilmeğe lâyıktır; Akkâ muhasarası hakkında bizde Türkçe bir eser olmadığından bu vekayiname o boşluğu doldurmaktadır; bu muhasara hakkında yazılmış Fransızca eserlerle bunu karşılaştırmak müdekkikler için faydalı olur.

27 Şubat 1938

O. Prof. Balıkesir saylavı
İ. Hakkı Uzunçarşılıoğlu

**Başvekâlet Arşivinde Ali Emîri tasnifinin Selim III devri
vesikaları arasında ve 24664 numarada bulunan
Akkâ muhasarasına dair vekayinamenin
fotoğrafisi**

O. Prof.
M. ŞEREFEDDİN YALTKAYA

MOLLA LÛTFÎ

MOLLA LÜTFİ

M. Şerefeddin Yalbkaya

O. Prof.

Kin ve garaza kurban gidenlerden biri de (molla Lûtfi - Lûtfullah) tır. Müstehzi zekâsiyle iğnelediği kimseler tarafından (deli Lûtfi) diye tezyif edilmek istenilen bu zekâ sahibinin de muhitinde kendisini çekemiyenler ve kendisinin her sözünden yanlış mana çıkarmak isteyenler var idi. Avrupalı bir âlimin yazdığı gibi [1] doğrudan doğruya Yunancadan istifade edecek kadar muasırlarından temayüz etmiş olan bu âlim; tahsil hayatında büyük bir bahtiyarlığa nail olmuş idi.

Osmanlıların ilk ve büyük âlimlerinden Yusuf Sinaneddin (Sinan paşa) nın temsil eylediği (Hızır bey) mektebine intisap etmiş ve bu mektebin tefekküre müsait havasında inkişaf eylemiş idi.

İstanbulun ilk kadısı olan (Hızır bey) gündüzleri okutmakta olduğu derslerinden fırsat bularak bir; nihayet iki gecede (Kelâm) dan bir metin; hem de manzum olmak üzere arapca güzel bir eser yazacak kadar yüksek melekeli bir âlim ve muktedir bir edip idi.

Felsefe ve filozoflar ile beraber yürümeğe başlamış olan son kelâm ve kelâmcıların dikkata şayan bir eseri ve bir müessiri olan bu eser ve bu müessirde kuvvetli felsefe temayülleri görülür.

Bu büyük âlimin oğlu olan Yusuf Sinaneddin, ise fitratan zeki doğmuş olmakla beraber bu ataya tam halef olabilecek kabiliyette idi.

Genç ve kabiliyetli (Yusuf) daima düşünüyor ve zekâsı kendisini her şeyi tecessüse sevk ediyor idi. Her düşünen başın içinden ayrılmayan şek ve şüphe bulutları bunun da zekâsını sarmağa; meşgul etmeğe başlamış, bu zekâda cehde ve cihada girişmiş idi.

[1] Kırımiski, arap edebiyatı.

Bu şüpheler ; (Şekayık) sahibinin fikrinde : « tahkiki mesaile iltifatı az olduğundan.... » neş'et ediyor idi.

Acaba; herkes için olduğu gibi bu genç zekâ için de « tahkiki mesaile » başlamanın ilk hareketi bu şüphe değilmi idi ?!..

Bu kitapta görüldüğü veçhile bu oğul atasile yemek yiyorlar iken ata : « sen şüpheyi okadar ileri götürdün ki şu içinde yemek yediğimiz kabın bile bakırdan olduğunda şüphen vardır... » demiş ve havassın mutalarını tetkike muhtaç gören bu genç filosof bunda da şüphe etmekte hakkı olduğunu söylemekten geri durmamış idi.

Atasının ölümünde yirmi yaşlarında olan Yusuf Sinaneddini (İkinci Mehmet) tanımış bulunuyor idi. Kendisini bu hükümdar ; ilk defa (Edirne) de bir medrese müderrisliğine ve sonra bu şehirdeki (Darülhadis) medresesine müderris tayin etti. (İkinci Mehmet) nihayet bu genç ve zeki müderrisini kendisine hoca yaptı. Ve gece ve gündüz yanından ayırmaz oldu.

Bu padişahın saraydaki kitaplarını muhafaza edecek bir hafızı kütüp istemesi bu hocanın seçkin tilmizi olan (molla Lûtfi) nin osmanlı tarihinde ilk hafızkütüp olmak üzere - (İkinci Mehmed) in sarayına girmesine ve hocasının yanına gelmesine sebep oldu. Sarayda padişah başta olmak üzere bu üç zekâdan bir mihrak teşekkül etmiş idi. Bunlar sarayda yekdiğerleriyle ilmî ve edebî müsahabe ve mülatafelerde bulunuyorlar idi [1].

(Ulug bey) in doğancı başısının oğlu olup (Semerkant) da (Kadızadei

[1] Sultan Mehmet Han ile ekseri evkatta huzuru şeriflerinde müsahabet ve hakipayi kimyayi saadetbahşalarına münasebet edip mabeyinlerinde çok mulâfate ve ziyade muhavere geçirmiş. Rivayet ederler ki bir gün Sultan Mehmet bir kitap murat ediniş kitaphaneye gelmiş ; Molla Lûtfiye hitap edip : « Bana şol kitabı aliver.. » deyu emreyledi. Kitap, bir yüksek yerde bulunup eli kitaba ermedi. Kitaplar önünde yerde bir mermer parsi yaturmuş, Mevlâna Lûtfi ol taşa basup kitabı alup padişah eline vereyim demiş iken Sultan Mehmet merhum incinip : « Hay neyledin ol taş İsa aleyhisselâm mevlididir ; o taş üstüne doğmuştur... » dedi. Molla Lûtfi dahi nesne dimeyip kitaphanede hizmetine meşğul olup hizmet ederken kitaplar üstüne örtülmüş bir köhne bez parçasın görür ki göveler yemiş, delik delik eylemiş ; üstü kapkara toz olmuş yatur. Naziklik ile ol beze iki elinin iki parmağı ucule edep ve ihtiram birle yapışıp ol bezi getirip izaz ve ikram üslûbunda Sultan Mehmedin oturduğu yerde dizi üstüne kor. Sultan Mehmet bunu göricek bihuzur olup : « bunu benim üstüme neye getirdin ?!.. » diyicek molla : « Devletlu padişahım ! neye bihuzur olursuz ?!.. Bu bez İsa peygamberin beşigi bezidir, » deyu cevap verdi.

Sehi bey tezkeresi

Rûmî) den ve (Ulug bey) den riyaziye okuyarak asrının en büyük riyaziyecisi olmuş olan (Alikuşcu) ; (Ulug bey) in vefatından sonra (Akkoynlu) lardan (Uznn Hasan) ın yanına gitmiş ve oradan da (İkinci Mehmed) in davetile büyük bir izaz ve hürmet içinde (İstanbul) a geldiği vakit (İkinci Mehmet) hocası (Yusuf Sinaneddin) i (Ali Kuşcu) dan riyaziye tahsiline teşvik eylemiş idi.

(Yusuf Sinaneddin) liyakatlı telmizi (Molla Lûtfi) yi (Ali Kuşcu) ya gönderdi. Molla Lûtfi (Ali Kuşcu) dan okuyor ve okuduğu dersleri hocasına okutuyor [1] ve bu üstat telmizi vasitasiyle riyaziye vukuf kesbediyor idi ki aynı zamanda ve esasî surette (Molla Lûtfi) , (Ali Kuşcu) dan okumak ve hocasına okutmak suretile riyaziye elde etmiş oluyor idi.

Bu hükümdarın emrile riyaziye görmüş olan Yusuf Sinaneddin, (Mahmud Çagminî) nin kozmografyadan (Elmülahas) namındaki eseri üzerine ; (Kadızade) nin (Ulug bey) in namına yazmış olduğu şerhini tahşiye eylemiş idi.

Hükümdar ; bu müderrisi vezir yapmış idi. Müderrislikten vezir olmuş olan (Sinan paşa) ve telmizi (Molla Lûtfi) sarayda bir akademi teşkil etmiş idiler.

(Molla Lûtfi) burada bir çok kitapları görmeğe muvaffak olmuş ve bir çok ilimler öğrenmiş idi.

Hükümdar ; bunlar ile ilmî müzakereerde bulunuyor ve daima bunlar ile konuşuyor ve samimî surette bunlar da hükümdarın bütün sürur ve elemelerine iştirak ediyorlar idi.

(Uzun Hasan) ın (Karaman oğlu Pir ahmet bey) dolayısıyla (Anadolu) ya gönderdiği amucazadesi (Yusufca mirza) vasitasiye (877 — 1472) (Tokat) ı istilâsından duyduğu teessürü bu hükümdar bu dostlarına açmış ve bu şehir ; (Molla Lûtfi) nin doğduğu yer olmakla hükümdarın teessürlerine molla ; en samimî bir mâkes olmuş idi.

(Molla Lûtfi) tasnifi uluma dair yazmış olduğu eserinin [2] şerhi olmak

[1] (Taşköprüzade) nin (Mevzuatülulum) tercemesinde c 1, ş 404 de görüldüğü veçhile (Sinan paşa) riyaziya mahir değil idi.

[2] (Molla Lûtfi) bu eserinde yalnız arap dilindeki lisanî, edebî ve şer'î ilimleri tasnif etmiş ve bunların tarif, mevzu, mebd ve gayelerini yazmış ve bunu (İkinci Mehmed) in oğlu (İkinci Beyazid) a ithaf etmiştir. (Molla Lûtfi) bu eserinin başında edebî

üzere kaleme almış olduğu risalesinde [1] رموز القرآن و اشاراته dediği ilmin

ve şer'î ilimlerin bu yoldaki tasnifi hususunda kendisini sebkemiş bir kimse bulunmadığını söylemiştir.

Sosyoloji ve el sine ilimlerinin pek sade ve pek iptidai şekildeki izahlarıyla söze başlamış olan molla; savtiyat, maharic ve vazı— Semantik: kelimelerin manalara vaz'ında kaç yol olduğunu ve kelimelerin kaç yol ile manalara mukabil tutulduğunu ve manalar ile kelimeler arasındaki irtibatın temevvüclerini izah eden bir ilimdir.— hakkında söz söylerken (vaz) a dair henüz sıhhatlı ve etraflı bir kitap yazılmamış olduğunu ve bu mevzuda bir eser vücuda getirmek niyetinde bulunduğunu bildirmiştir. Molla bu eserinin sonunda söylediği veçhile bazı ilimlerin bütün tarif, mevzu, mebde ve gayelerini ve bazıların da bunlardan yalnız bir veya ikisini veya hepsini terketmiştir. Çünkü istidat erbabının zekâları ile bunları bulacaklarından emin idi. Bunları yazmakla zekâ erbabını sıkıştıracak idi.

Son söz olmak üzere de şöyle söylüyor :

Hakikatları öğrenmek için çırpınanlar bu eserde tahkik ve tetkik yollarının zabıta ve rabitalarını bulacaklardır. Bunları zamanımızda bulunan âlimlerden hiç biri şimdiye kadar göstermiş ve gösterebilmiş değildir. Bu eserde kulakların duymadığı tahkikler vardır. Benim bu eserimi okuyan her zeki kimse bunları kendi gibi zeki ve münsif olanlara benim tarafımdan hediye eylesin. Ve insafı olmayan ve söz anlamak şanıdan bulunmayan behaim kabilinden olan inatçı kimselerden bu eserimi korusun. Benim bu tavsiyemi tutmayanlar ile benim aramda Tanrının âdil hükmünün tecellisini talep eylerim...

Bu eser Köprülü kütüphanesindeki 1592 sayılı mecmua'da vardır. (Molla Lûtfi) nin Fatih kütüphanesinde (Esseadetülfahire) namında (sayı 2647) bir eseri daha vardır ki bunda dahi ilimleri tasnif ettiği gibi baştan ilmin kadr ve şerefi hakkında âyet ve hadisler ve filosofların sözlerini ve şairlerin şiirlerini irad ediyor. Ve ilmin tahsil şartlarını ve herkesin meyl ve istidadlarının sevkettiği ilmi tahsil eylemesini ve bir ilmi bitirmeden başka bir ilime başlamamasını ve arkadaşlar ile müzakere edilmesini ve her günün vazifesini günü gününe itmam etmeği ve her ilmin mantıkına göre tahsil yolu takip olunup lâfzî ilimlerden olan (nahv) de aklı ilimlerde olduğu gibi bürhan aranılmamasını ve ilimlerin tahsilinde tertibi mantıkî takip olunmasını ve saireyi tavsiye eyliyor.

Bundan sonra aslı maksada geçiyor ve ilimleri üç kısma ayırıyor.

Birinci kısımda gaf ilimlere mukaddeme teşkil eden alet ilimlerinden bahisle burada Arapcanın lisanî ilimlerini söylüyor. Ve burada kendisinin arapçayı tab'an sevdiğini ve bu lisanı sevenlerden yaratılmış bulunduğunu ifade ediyor ve (meharic huruf) dan bahsederken gençliğinde bu mevzuda bir eser yazmış olduğunu bildiriyor. Ve bizde ilimlerden hangilerinin revacta olduğunu ve bu ilimlere ait hangi eserlerin okulduğunu söylüyor ki bunlar ile bizim maarif tarihimizin mühim noktaları tenvir olunuyor demektir.

İkinci kısımda amelî ilimleri ve üçüncü kısımda dahi itikadî ilimleri yazıyor.

[1] Bu eser Köprülü kütüphanesindeki 1592 sayılı mecmua'da mevcut olduğu gibi yine bu kütüphanedeki 1596 sayılı mecmua içinde dahi vardır.

faidesinin; beşerin gücü yettiği derecede Kur'anın ihtiva ettiği sırlara ittılâ kesbetmek olduğunu söyledikten sonra diyor ki :

« (Uzun Hasan) benim meskitire'sim olan (Tokat) ı bastığı vakit ben; (İstanbul) fatihi merhum (Sultan Mehmed) in hizane kütübünün muhafızı bulunuyor idim. Bu şehrin basılıp ahalinin türlü türlü tecavüzlere maruz kalmalarından aşuri derecede hüzn ve keder içinde idim. Benim gibi teessür içinde bulunan hükümdara Kur'andaki: « Tanrı sana misline az tesadüf olunur bir yardım ile yardım eder. [1] » âyetini okumamı Tanrı içime doğdurdu. Aynı zamanda bunu (Ebcet) hisabile hisaplamamı da ilham etti. Hisap ettim. İçinde bulunduğumuz yıldan sonraki yıla muvafık çıktı. (877) [2] Bunu hükümdara tebşir ettim. Ve bu âyete istinaden gelecek yıl kendisinin (Uzun Hasan) a muzaffer olacağını bildirdim.

Ve farisî bir kıt'a ile bunu bir yıl önce şu suretle tesbit ettim :

بشد منہزم عسکر دون حسن
بدست شہماکہ دستش سریزا (۹)

بتاریخ آن من بکفتم بشاہ
وینصرک اللہ نصرأ عزیزا

« Hükümdarımızın elile (Hasan) ın askeri inhezama uğradı. Bu inhezama'nın tarihi olmak üzere ben ; hükümdarımıza [Tanrı sana nadır görülür bir yardım ile yardım eder...] âyetini okudum ».

[1] Sure 48, âyet 3.

[2] (Tacütevarih) de [C 1 S 533] şöyle bir hikâye vardır :

(İkinci Mehmed) (Uzun Hasan) ile rüyasında görüşmüş ve (Uzun Hasan) kendisini diz üstü düşürmüş ve kendisi de tırnaklarıyla bunun ciğerinden bir parça koparmış idi. Bu rüyasından hernekadar netieede galip geleceğini çıkarmış idise de baştan mağlûp olacağı hakkında endişeye düşmüş ve bu rüyasını havasına açmış idi. Kendisinin yetiştirmiş olduğu fazilet sahiplerinden biri bu rüyayı güzel bir suretle tâbir etmiş ve bu tâbiri mucebince herhalde (Uzun Hasan) a galip geleceğinin delili olmak üzere Kur'anı kerimden tefeül ettiğini ve bu (وینصرک اللہ...) âyeti zuhur eylediğini ve bu âyetin içinde buldukları (878) yılını göstermekte olmakla galebenin bu yılda vukua geleceğini kendisine müjdelemiş idi.

Bu yılda vakı olacak galebe ve zaferin kendi tarafına ait olup mukabil tarafa ait olmadığını da bu fadıl ; tefeülün bu tarafta vakı olmasile ve aynı zamanda bu hükümdarın ; bu âyet ile muhatap olan zat ile aynı isimde bulunmasıyla temin etti.

Tanrı bu âyetle peygamberimiz (Muhammed) e hitap ettiği gibi hükümdarın isminin dahi peygamberin ismine mutabık olması ayrıca bir güzellik gösteriyor idi.

Bundan başka: « Arap yurdunun Rum yurduna en yakın bulunan yerinde İranlılar Rumları mağlûp ettiler. Bu mağlûbiyetlerinden sonra Rumlar İranlılara galebe edeceklerdir. [1] » âyetile dahi bu teşirimi teyit eyledim şöyle ki :

Âyetteki (ادنى الارض) dan tâmiye yolulyle maksad en alttaki ve en sonraki (dad) harfidir. Ve bundan da maksat bu harfın müsemması olan ses değil; bunun ismi olan (dad) dır ki bunun (ebcet) hisabile mecmuu 805 olur bu da (Rum) un yani (Yıldırım Beyazıt) ın Teymur tarafından mağtûb edildiği tarihtir. (Yıldırım) ın Teymura mağlûbiyeti 805 muharremi başlarında vakı olmuş idi. bu mağlûbiyetten sonra âyette olduğu gibi (Rum) un galebe edeceğini de düşünerek harekete devam ettim. Ve âyetteki (ضع) kelimesinde bulunan (b) ile (d) nin isimlerini yani (ba) ve (dad) ı ve (ayinin) müsemmasını hesap ederek bunlarile de vukuundan evvel (Uzun Hasan) ın inhizam tarihini bulmuş ve bu suretle evvelki buluşumun isabetini teyit ve te'kit eylemiş oldum.

(Uzun Hasan) mâglûp olmasından bir hafta evvel bizim askerimizin bir kısmını mağlûp etmiş ve sonra kendisi mağlûp edilmiş idi ki biraz düşünülecek olursa bu âyette ona da işaret olduğu meydana çıkar !.. »

Sarayda ilmi ve edebî bir hayat geçirmekte olan (Molla Lûtfi) zekâ ve nükteperdazlığıyla harica da eriyor, yetişiyor idi.

(İkinci Mehmet) (Medarisi Seman) müderrislerine sıhah; tekmile ve kamus ve saire gibi Arapça altı lûgat kitabını bir yere toplamalarını emretmiş idi ki (Uslu Şüca) da bunların aralarında idi [2].

Bu müderrisler arasında bulunan (Molla Lûtfi) bir gün hamamda tesadüf etmiş olduğu bu (Uslu Şüca) ile bu mesele üzerinde görüşüyorlar iken (Uslu) bu kitapların her satırı üzerinde durmakta ve her satıra bir şek alâmeti koymakta olduğunu söylemiş idi.

[1] ألم غلبت الروم في ادنى الارض وهم من بعد غلبهم سيعلبون في بضع سنين..

Sure 30, âyet 1, 2, 3.

[2]-Şekayık sahibi bu (uslu) kelimesinin rumcada kalın ve kaba eşek demek olduğunu söylüyor. Ve bu kitapta bu kelime (muslu) suretile de görülüyor.

(Molla Lûtfi) da buna karşı her satıra değil yalnız sahifelere bir şek alâmeti koymakta bulunduğunu ve binaenaleyh muhatabının kendisinden daha şekli olmakla [eşek — arapçada daha şekli manasınadır.] olduğunu söylerken zaten böyle manalı bir kelime ile anılan muhatabına fena bir nükte yapmış veya muhatabının adını türkce olarak tekrar eylemiş idi [1].

Sahın müderrislerinden olup (Leysî-Leys Çelebi) — ki (İkinci Mehmet) ve (İkinci Beyazıt) devirlerinde birkaç defalar defterdar dahi olmuş idi— namile müştehir olan (Nureddin Hamza) âlimler ile bir müsabaka imtihanına girmeğe teşebbüs etmiş idi. (Molla Lûtfi) buna : « senin ismin nakıs fiillerdendir. — (Leys, arapçada ef'ali nakısadandır. — Filin dahi öyle nakıstır. Bu mephasta sen dahil değilsin.. Var git.. âmiller (memurlar) ile hesabını gör !.. [Leysî Çelebinin defterdarlık yapmış olduğuna işaret] » diye derhal şöyle bir beyit tertip eylemiş idi.

Görenler ; işidenler hep beğendi

Efendim ilmi ile âmil olmuş [2]

(Molla Arap) — ki sahibi lihyei kesife imiş — birgün Sultan Mehmet huzurunda mollai mezbur ile esnayı mübahase ve hilâli muhadesede Molla Lûtfiye : Ekser bildiğin felsefiyattır. Mühimmatı diniye ve ulümü şer'iyeden nesne bilmezsin. Belki dahi istinca nicedir fehim kılmazsın. Der.

Molla; lâtife edip : « Kaba sakalı elume iletsen sana istincanın birkaç türlüşün bildiririm ve nice bilmediklerin öğredirim... » der [3].

Mevalii asırdan birinin kürkünün yakası semmur; peşleri zerdava;

[1] İstanbul Darülfünununda Arap edebiyatı müderrisliği etmiş olan doktor Reşerin 1926 da neşretmiş olduğu Orientalisti che miszellen II adlı eserde münderiş metinler arasındaki (uslu efendi ile vezirler münazırası) unvanlı mizahî eseri hiç bir günün izah vermeksizin neşretmiş idi. Aziz arkadaşım profesör Fuat Köprülü 1928 birinciteşrin yirmi beş tarihinde çıkan Hayat mecmuasında bu eserin (Molla Lûtfi) tarafından yazılmış olduğunu izah ve ispat eylemiş ve her meselede olduğu gibi bu meselede dahi bizi tenvir etmişlerdir.

[2] (İlmi ile âmil olmuş!..) diye ilmi ile amel etmediğine ve ilmini âmilliğe (memurluğa) vasıta eylemiş bulunduğuna telmih eylemiş ve bu suretle bir tehhekküm yapmıştır.

[3] Âşık Çelebi tezkeresi.

yanları sansar arkası çalkafa imiş. Ol esnada buna Bursada sultan medresesinin vermişler ol esnada (Molla Lûtfi) demiştir.

Bir derme çatma kürk ile bir düzme koşma Türk
Lâyık değıldurur ki ola Sultan müderrisi

Yukarıda ismi geçen (Ali Kuşcu) ile beraber (İstanbul) a gelenlerden (Fahriacem) namında bir kimseye otuz akça ile bir tedris ciheti verilmiş ve bilâhara on akça terakkî ile bu zata (Darülhadis) medresesinin müderrisliği tevcih edilmiş idi ki bu tevcihte (Fahriacem) on akça terakkî görmüş idise de bu medresenin vakfının medrese müderrisliğine tayin etmiş olduğu 50 akçaya nazaran bu tevcihte on akça tedenni var idi. (Ebcet) hesabı oyuncakları ve nükteperdazlık düşkünlüğü yine (Molla Lûtfi) nin eline bir iğne sokmak fırsatı verdi.

(Darülhadis) deki (ya) gidinc bu terkip (Darülhades) şeklinde kalır ki bunun mânası hacet defedilen yar demektir. Bu (Darülhadis) medresesinin müderrisliği vakfının şartı olan 50 akçadan on tenzil edilerek 40 akça ile bu zata tevcih edilmiş olmakla (Darülhadis) lâfzından da (ebcet) hesabına 10 adedini ifade eyleyen (ya) çıkarılınca bu terkip (Darülhades) olmuş ve bu yeni müderris (Darülhadis) e değil (Darülhades) e müderris tayin edilmiş olur.

Kendisine güzel olan bu nükteyi (Molla Lûtfi) şu suretle nazmetmişti:

Ey dehr! acep hâdisedir ki hades ettin
Bünyadını ilmin yıkuben hep abes ettin

Bir dehrîye yer etmek için (Darihadis) in
Hazfeyledin onunu ve Darülhades ettin.

(Lâtifi) nin tezkeresinde söylediği gibi: « ceriyyülcenan, seriülbeyan, mütebahır ve behhas olan (Molla Lûtfi) (Sahını Seman) da nicekereler dersiam edip (Sultan Mehmed) e bu sekiz medresenin müstait ve muidi, müstefit ve müf-di gelip kendisineen istedikleri dersi okumalarını arzemiş... » idi ki bu hal ilmin şiarı olan tevazuun (Molla Lûtfi) de bulunmadığını göstermektedir.

(Molla Lûtfi) nin ustadı (Hocapaşa) denilen bu fadıl vezir (İkinci Mehmed) in herhangi bir sebebe binaen gazabına uğradı. Azil ve hapsedildi. Âlimlerin hepsi Hocapaşanın maruz kaldığı bu hal karşısında harekete geçtiler. Kendisinin hürriyeti iade edilmeyecek olursa divana gelip kitaplarını yakacaklarını ve memleketi terkedeceklerini söylediler. İkinci Mehmet Hocapaşayı hapisten çıkarıp kendilerine teslim etmağe mecbur oldu. Ulemanın bu hareketlerinin yatışmasını bekliyen padişah, kendisini, atası (Hızırbey) in doğduğu yer olan Sifrihisar kadılığı ve ora medresesinin müderrisliği sıfatıyla İstanbuldan çıkardı. [1]

(Molla Lûtfi) bu menküp üstadını bırakmadı. Tam faziletli bir telmiz gibi hareket ederek o da hocasile beraber İstanbuldan çıktı. (Hoca Paşa) ile bu değerli telmiz (İkinci Mehmed) in vefatile oğlu (İkinci Beyazıt) hükümdar oluncaya kadar (Sifrihisar) da kaldılar. Sinan paşa burada büyük bir hüznün ve keder içinde imrari hayat eylemişti.

İkinci Beyazıt'ın cülûsu bu üstad ile telmiz için yeni bir hayat mebde olmuş idi.

Bu yeni padişah Sinan paşa'yı her gün yüz dirhem akçe vazife ile evvelce müderris olduğu Edirne darülhadisine müderris tayin etti ki Sinan paşa şerhi mevâkîfın Cevher bahsine yazmış olduğu haşiyeyi bu müderrisliği esnasında yazmış ve bu haşiyesinde (Seyidi Şerif — 816 vefat) e pek çok itirazlar serdeylemiş idi.

Bu yeni hükümdar Molla Lûtfi'ye de iptida Bursa kaplıcasındaki Muradiye ve sonra Filibe ve her gün kırk dirhem vazife ile Edirne darülbadişi müderrisliğini verdi. Buradan sonra bir müddet İstanbuldaki Medaris Samandan birinde dahi ders okuttu. Nihayet bu padişah her gün 60 akçe

[1] (Sinan paşa) (Akşchir) civarındaki (Sifrihisara) a gitmek üzere (İznik) e vardığı vakit (İkinci Meh met) tarafından paşanın arkasından gönderilen tabip kendisini şuur bozukluğu hastalığından tedaviye kalkışmış ve butürlü hastaları tedaviye mahsus olan ilâcı vererek hergün kendisine elli değnek vurmağa başlamış idi ki (İstanbul) da ulemanın paşa lehindeki hareketlerinden çekinen padişah; intikam saikasile paşayı bu suretle dayak altında öldürmek istiyor idi. Bu kıymettar ve mütefekkir âlime reva görülen bu zulma nekadâr teessüf edilse azdır. Padişahın bu zulmüne bu sefer de (İbni Hüsameddin) denilen âlim itiraz etti. Padişah bu zulmüne devam ettiği takdirde memleketten çıkacağını kendisine bir mektup ile bildirdi. (İkinci Mehmed) yine bu zulmü ref'e mecbur oldu.

vazife ile kendisini Bursadaki büyük babası Murat Han'ın medresesine müderris tayin eyledi.

Bursadaki müderrisliği esnasında bir gün bu şiddetli zekâ sahibi olan müderris etrafında bulunanları hayrete giriftar etmişti. Şekaik sahibinin nakletmiş olduğu vechile hâdise şudur :

Ahibbasile, bir dağda bulunan bir pınar başına tenezzühe gitmiş idiler. İleriden bir köylü görünmeğe başladı. Bu köylünün elinde bir hayvan yuları ve boynunda dağarcığı var idi. Bu köylü bunların yanındaki pından su içip arka üzere yattı. Molla Lûtfî bu köylünün İnegölden olduğunu ve kaybetmiş olduğu hayvanını aradığını ve biraz düşünerek adının da Sevindik [1] olup dağarcığında dahi yarım ekmekle biraz peynir ve üç baş soğan bulduğunu söyledi. Ahibbası köylüden sormuş oldukları suallere Molla Lûtfî'nin tahaddüsleri ve biraz da tesadüfün tesirile vaki olan isabetleri gibi cevap almış olmalarile büyük bir hayrete giriftar olmuş idiler.

Muasırları bulunan ülemayı hiçe sayacak kadar mağrur olan bu müderris suret ve merasime hiç kıymet ve ehemmiyet vermez; büyük bir besatât ve sadelik içinde yaşar idi. Sırtına adi bir libas giydiği gibi derse gelirken bindiği hayvanın yularını kendi elile medrese kapısı halkasına bağlar ve yine kendi elile hayvanın önüne alefini koyar idi.

Başında büyük bir ilmî gurur taşıyan bu âlimin bu türlü tavazuları da belki Diyojen'in tavazu suretindeki azameti kabilinden idi.

İstanbul medreselerinde müderris bulunduğu vakit medresesinde ikindiye kadar derslerini okutur ve ikindiden sonra Şeyh Vefa zaviyesine giderek akşam ezanına kadar orada Sahihi Buhârî rivayet eyler idi. bu esnada çok defa kitabın üzerine gözlerinden yaşlar döküldüğü ve bu kitabı ağıyarak tahdis ve rivayet eylediği olur idi.

Bu âlimin medresedeki talebesinden [2] başka hâriçte dahi kendisin-

[1] Eski Osmanlılarda Kanunî devrine kadar bu isim vardır. Tayyar zade Atâ tarihi C. I S. 8 ve (Şekaik) de (İkinci Beyazıt) devri meşayihinden Kovacı Dedeye bakınız.

[2] Osmanlı âlimlerin en meşhurlarından olan (İbni Kemal) kendisinden okumuş idi. (Şakeynk) da görüldüğü vech üzere (İbni Kemal) diyor ki :

Ben asker iken (Sultan Beyazıt) devrinde bir sefere iştirak etmiş idim. Bir gün vezir Halil paşazade İbrahim paşanın huzurunda ayakta duruyor iken içeriye üstübaşı pejmürde bir kimse girdi. Ve mecliste bulunmakta olan Evrenos beyzade Ahmet beyin üzerine geçip oturdu. Ben o tariha kadar hiç bir kimsenin bu beyin üstüne geçtiğini

den müstefit olanlar var idi. Bunlardan (İshak) namında bir hıristiyan tabibi biliyoruz.

Bu zat molladan (Mantık) ve (Tabiî ilimler) okumuş ve molla ile bu ilimlerde ve dinî mevzularda müzakereler ve münakaşalar icra eylemiş idi.

Ne garibtir ki islâm dairesinden çıkmış olmak töhmetile idam edilmiş olan molla bu âlim tabibe münakaşalar ve mübahasalar neticesinde fikren ve kalben islâm dininin hak olduğu hakkında kanaat temin etmiş ve bunu islâm dairesine getirmiş idi [1].

(Lâtîfî) tezkeresinde görüldüğü vechile kendisinin şairliği ve arapca kasideleri dahi var imiş. Ve arapca kasideleri ve inşası çok imiş. Fakat; eş'arının ol kadar şöhreti yok imiş!.. (İkinci Mehmet) kendisine : « sen dahi şiir dermisin ? » deyu sual ettikte şu beyit ile cevap vermiş idi :

Fazlu hikmet issine ger olmasa eş'arı ar
arzederdim ben de eyyamında asârı lebid [2].

görmemiş idim. Bu adamın bu azamet ve ihtişamlı vezirin huzurunda bu mühterem beyin üzerine geçmesi ve aynı zamanda bu adamın üzerinde gayet adi libas bulunması benim hayretimi mucip oldu. Arkadaşlarıma bu adamın kim olduğunu sordum. Filibe medresesinin müderrisi olan bir âlim olduğunu ve kendisine (Molla Lûtfî) denildiğini öğrendim. Merakım tatmin edilmemiş idi. Vazifesinin kaç kuruş olduğunu sordum. Otuz dirhem olduğunu söyledikleri vakti bu kadar az maaş alan bir kimsenin bu beye tekaddüm ettiğinden dolayı hayretim bir kat daha artmış idi. Arkadaşlarım : « âlimler ilimlerinden dolayı tebci ediliyorlar. Eğer bu âlim zat aşağı oturmuş olsa idi ona ne o bey ve ne vezir razı olmazlar idi... » dediler. Bu söz beni düşündürdü. Ben, ne kadar ilerlesem o beyin dercesini bulamayacak idim. Lâkin ilim ile iştiğal edecek olursam bu âlimin derecesine gelebilecek idim. O gün ilim ile iştiğal etmeğe kat'i kararımı vermiş idim. Seferden dönüşte hergün kırk dirhemle (Edirne) (Darülhadis) i medresesine müderris olmuş olan bu zatın dersine devamla başladım.

[1] tevil ve tasavvuf cihetlerini meşrebine muvafık bulmayan bu mühtedi yalnız (Gazalî) ve (Pezdevî) nin eserleriyle meşgul olmuş ve İmamı Azamın (القته الأكبر) ine bir şerh yazmış idi. Bu zatın hal tercemesi (Şakayık) da (Kanunî Süleyman) devri âlimleri arasında vardır.

[2] Tamamiyle bu mealde arapca bir beyit vardır ki (İmamı Şafî) ye isnat olunur. O arapca beyitte dahi burada olduğu gibi : « Eğer şiir söylemek âlimler hakkında bir nakıse teşkil etmeye idi ben ; (Lebid) isminde olan büyük arap şairinden daha şair olur ve ondan daha güzel şiir söyler idim... » denilmektedir.

Şu matla' dahi onun eş'arındandır.

Gördü gönlüm ki gözü, kaşı güzel
Sevdi bir berberi tıraşı güzel

Bu şiiri de katlolunacağı zamana karip demiş idi :

Aşkın kübüzün ele alayım mı ne dirsin
Âlemlere avaze salayım mı ne dirsin
Nalışler idup ney gibi gavğasını aşkın
Başuma yine satun alayım mı ne dirsin
Rüsvayı cihan olmak için şişei âri
Hey nolsa gerek?.. taşa çalayım mı ne dersin

Bu da onundur :

Aşkın kübüzünü yine tıngırdadayım mı
Yani ki felek tasını çıngırdadayım mı

Bunlardan başka (Molla Lûtfi) nin bir beyti daha görülür ki kendisinin idam edilmiş olmasile bu beytin arasında hazin bir mutabakat vardır:

Öldürmeyince Mehrüvefa eylemem demiş
Ger eyler ise Mehrüvefa öldürün beni !.

- (MollaLûtfi) nin şu gazeli eski tarzda hakikaten güzel sayılabilir :

Dilimiz sağeri sabuh ister
Cism elbette taze ruh ister
Kerem et cana fethi bab eyle
Nice demdir ki dil fütuh ister.
Zahida mezhebi mehabbtte
Tevbeye tevbei nasuh ister
Nushai gamla şüğleden dilü can
Ne mütunu ne hod şuruh ister
Vuslatı yare ermeğe Lûtfi
Sabrı eyvübu ömrü nuh ister.

Molla İkinci Mehmed'in vefatına da şu tarihi söylemiş idi :

Hest tarihi bihterin ora
Neverallahü kabrehu nura

«Onun ölümüne en güzel tarih : [Neverallahu kabrehu nura—Allah ; onun kabrini nurlandırısın. 886» dır.

Yukarıda Latifi tezkeresinden naklettiğimiz gibi «Cerriyülcenan, Serri-ülbeyan, mutebahır ve behhas» olan Molla Lûtfi'ye Şekaik ve Taccüttevarih-de görülen : «Faziletine mağrur olmakla akranına ve eslâfına dil uzatması» ve herkesi iğneliyici bir zekâyâ malik bulunması da ilâve edilirse böyle bir değerli fazılın idam edilmiş olmasındaki müphem sebep biraz anlaşılmiş olur. [1]

[1] Mısır diyarında zamanı tevakkufleri imtidat bulıcak erkân ve âyan ve eshabı divan vatanı asililerine meyil ve arzu edüp abu havayı rumu yadedüp tahassür eder oldular. Bazı eşraf merhum Kemal paşa zadeye - ki ol zamanda Anadolu kazaskeri idi ve müshabeti dilküşasına merhum Padişah Hazretleri ziyade mayil idi. Ve asrında ferid ve rüzgârında vahit idi-dediler ki: Niceyedek bu diyarı gurbette gurbet çekevuz?! Olmazmı ki padişahı cihan-penahi canibi ruma tergip ve ol merz ve buma meyil ettirür kelimat tertip eyliyesiz?. Bir gün merhum hazretlerle müşarünileyh Molla heminan olup musahabet ederken : «İlde ne söz geleci var?!», Deyu sual buyurdular. Molla dedi ki : Padişahım ! Yolda gelürken Leşker halkı nilden davarların suvarırken isittim birisi bir türkü çağırır. Ve bu kıt'ayı okur ki :

NAZIM

Nemiz kaldı bizim mlki Arapta Nice bir dururuz Şamu Halepte
Cihan halkı kamu ayşü tarpta Gel ahi gidelim Rum illerine

Merhum hazretlerine ziyade hoş gelup mekarri hilâfetlerine muavedete meyillerini izhar buyurdular. Ve şimdengeru bunda tevakkuf iktıza eder umur dahi kalmadı müracaat eyleriz deyu buyurdular. Molla bu lâtifeden sonra birgün dahi heminanlık şerefin ihraz edup mükâleme ederken merhum padişah sual ettiler ki : Molla Lûtfi Tokadî sizin üstadınız imiş, ilim ve fazlı maruf iken katline bâis ne oldu ?.

Molla demiş ki hasedi akran belâsına uğradı, Lâtif tabı, bezlegü ve nadire söyleyici kimesne idi. Ekser nası donadır idi. Şirin lâtifeleri düşer idi. Böyle iken kimseye eyken vücut vermez idi. Vekele adem idi. Ol cihetten adusu çoğalup galip oldular ve iftira ile helâkine sâyetteler. Molla Lûtfinin şuhluğu bir mertebede idi ki kâh kâhi bazı lâtifeler

Birgün dersinde, dördüncü halife (Ali) nin bir gazada vücuduna batmış olan bir okun demirinin çıkarılması istenilmiş ve kendisi bunun acısına tahammül edememiş olmakla namazda bulunduğu esnada bunun çıkarılmış olmasından haberdar olmadığını ağlayarak hikâye etmiş ve bu namaza nazaran bizim namazlarımızın boş yere eğilmek ve doğrulmaktan ibaret bulunduğunu söylemiş idi.

Dersinde bulunan talebesinden bir kısmı hocalarının bu sözünü yanlış anlıyarak namaz hakkında boş bir eğilmek ve doğrulmaktan ibarettir dediğine şahadet eylediler. Kendisine mülhit ve zındık lekesi sürüldü. Talebesinden bazıları başta olmak üzere yüzlerce garazkârları mollanın etrafında ölümle neticelenecek bir velvele koparmağa başladılar. Kendisi hapis ve tevkif edilmiş idi [1].

ihтира' eyler idi. İşiden ihtirah' olmasın güman itmeyup vakı sanurlardı. Dedikte padişahı firdevs âşiyân dahi buyurdular: «Ya siz dahi üstadunuz gibi böyle lâtife söylemezsiniz ki vakı zannoluna?!..»

Molla merhum dedi ki: Geçen gün biz nevbetimizi savdık. Nevbet şimdi yoldaşım duacınıza düştü. Anlar söylesun...

Merhum padişah buyurdu ki: «yoksa ol günkü kıt'a bedihemi idi?!..»

Molla dahi: Firaseti sadıkai padişahî şahadet ittüğü gibidir. Deyup selâmladı. Menzile geldikte mollaya beşyüz flori in'am gönderdiler. Selimnâme, s 614 — 615.

[1] 18 gün devam eden mahbusiyeti esnasında (Lâmiî Çelebi) şu tarihi söylemiş idi:

شاه ملك عدل سلطان بايزيد
که ز قهرش فتنه کشته کوشه کبر
لطیف دیوانه را محبوس کرد
زانکه از الحاد شد تهمت پذیر
میر سد از طرف حق تاریخ او
لطیف ملحد زندان شد اسیر

« Adalet memleketinin padişahı (Sultan Beyazıt) — ki onun kahrü galebesinden »
« fitne bir köşeye çekilmiştir. — (Deli Lûtfi) yi ilhat töhmetile hapsedti. Onun bu mah- »
« busiyetine — Lûtfi mülhid bezindan şüd esir — mülhid Lûtfi zındanda esir oldu [900] »
suretile hak canibinden tarih geldi.. »

Lûtfi de mahpus bulunduğu zindandan (Âşık Çelebi tezkeresi) nde görüldüğü veçhile muhtelif zatlara şu feryatnameleri göndermiş idi.

Müftü bulunan (Efdalzade) isnadatı tahkik etti. Katline fetva verecek bir sebep göremedi. Fakat, pek magrur ve mütecasir bulunan (Hatipzade) bunun katline fetva vermekten çekinmedi. Çünkü molla Lûtfi bunun bir kitabını tenkit edecek idi. Bundan ürkmüş ve kızmış olan Hatipzadenin eline büyük bir fırsat geçmiş bulunuyor idi.

Çok teessüf olunur ki Hatipzadenin fetvasile ve taassup ve garaz saikasıle 25 Rebiülâhır 900 salı günü böyle yüksek bir âlimin kanına girildi [1].

Veziriâzam İbrahim paşaya :

Ey mürüvvet madeni lûtf issi sultanım meded

Vey eben an ced veziri âli Osmanım meded

Dameni Yusuf gibi çâk oldu zeyli ismetim

Hasmı biinsaf elinden al giribanım meded

Davut paşaya :

Ey âsafi ferzane

Andır beni Sultane

An muri Süleymana

Zindanilere hayr et

Ali paşaya :

Çok nesne gelur başa

Naz eyleme yoldaşa

Ad eyle Ali başe

Zindanilere hayr et

Rumeli Kadiaskeri Hacı Hasanzadeye :

Ey Rumelinin sadrı

İslâmımızın fahrı

Yani ulema zuhri

Zindanilere hayr et

Anadolu Kadiaskeri imam Aliye :

Ey sadrı Anadolu

Sağ eyliye gör solu

Unutmaz isen yolu

Zindaniler hayr et

Nişancı Tacî beyzade Cafer Çelebiye :

Ey namü nişan ehli

Sâ'b eyleme her sehli

Uzatma iken mehli

Zindanilere hayr et

[1] (Naimâ) tarihinde görüldüğü vechile Macaristandaki (Nidaj) kasabasından olmakla (Nidajlı Sarı Abdürrahman) denilen bir müderris dahi (1011) tarihinde ilhad ve zendeka töhmetile idam edilmiş idi. Bundan başka (Silâhdar Tarihi) nde görüldüğü vechile (1071) de; İstanbul kadısı Ruhullah Efendi ve beglikçi Vecdî ve Bakî Beyler ve Mehmet Ağa

Bu âlim At meydanına şehit ediliyorken İslâm dininin şiarı olan şehadeti tekrar ediyor ve kendisine isnat olunan ilhattan tenezzüh ve teberri eyliyor idi, fakat, gayz ve kin ile dolmuş olanlar hakkı ne görüyor ve ne işliyorlar idi.

Ne garip bir tesadüfdür ki Molla Lûtfi'nin idamına fetva veren bu Hatip Zade ile şiddetli aleyhdarlarından biri olan izarî - Kermeyan'lı Kasım - dahi Molla Lûtfi'nin idamını müteakip vefat eylemişlerdir. Vicdanlarını kirletmemiş bir çok kimseler Mollanın bu idamından müteessir oldular. Bu nefsi nefisin telefinden dolayı telefî nefsi nefis [1] ve (خلاف واقع بود) diye tarih söylediler.

Mollanın idamından müteessir olanlardan biri de şu manzum tarihi söylemiştir

افتخار فضلا لطفی* مقتول که او
بود درجه فضائل همه ملک فرید
چونکه اهل حسد اورا ز تعصب کشتند
کشت تاریخ و فائش « ولقد مات شهید »

« Fadılların mefharetlerine medar olan maktül Lûtfi ki haiz olduğu »
« faziletlerle bütün memleket içinde eşsiz idi. Onu haset erbabı taasup »
« saikasile şehit ettikleri için tarihi [Velekad mate şehit - Şehit olarak öldü..] oldu. »

Alay Köşkü önünde katlolunmuşlar idi. Bunların da katlolunmalarına sebep gaibden haber vermeleri (?) idi. Yine bu tarihte görüldüğü vech üzere bu vak'adan dört yıl sonra (1075) de (Maksut Paşa) hocası ve imamı (Lârî Mehmet Efendi) dahi zındıklık ve mülhidlik töhmetile Parmakkapı'da idam olunmuş olduğu gibi (Râşit Tarihi) nde görüldüğü vechile (Patburun zade Mehmet halife) dahi yine mülhidlik töhmetile katledilmiş idi ki Osmanlı tarihinde bunlardan başka daha birçok masum kimselerin idamlarına din vasita edilmiş ve bunların masum kanlarıyla lekelendirilmiştir. (Nidajlı) müderrisin idamına hüküm verenlerden Anadolu kedîaskeri Esat Efendinin (Naimâ) daki Tırnakçı Hasan Paşaya cevaben yazmış olduğu tezkeresi okunacak olursa bu müderrisin fikir ve kanaatlerini müdafaa etmiş olduğu ve binaenaleyh idamının din ve şeriatle bir alâkası olmadığı görülür. Naimâ Tarihi C. 1, S. 326

[1] Buradaki ikinci tarih Mollanın idam tarihi olan (900) ü gösteriyorsa da birinci tarih (890) yılını göstermektedir. Bu tarihin belki 10 ta'miyesi vardır.

İdam olunduktan sonra bu fadıl zat Eyüp civarında Yavedut iskelesi yanındaki Defterdar Mahmud Çelebi mescidi kurbine defnolunmuştu [1].

Halet bey namında bir zat tarafından Molla Lûtfi'nin hal tercemesi; 1290 da İstanbulda çıkan Dolap mecmuasında tefrika edilmiş ve kitap halinde dahi çıkarılmış id..

Bu zat tarafından yazılan bu hal tercemesi Molla Lûtfi'nin tetkika müstenit yeni bir hal tercemesi değil; bu zata dair Şekaik tercümelerindeki malûmatın bir naklinden ibarettir.

Molla Lûtfi'nin eserleri:

- 1 — (مطالع) şerhine haşiye.
- 2 — (مفتاح) şerhine haşiye.
- 3 — (نسق عقائدى) şerhine haşiye.
- 4 — موضوعات العلوم
- 5 — şerhi. موضوعات العلوم
- 6 — السبع الشداد
- 7 — (ایمان) in tahkikine dair bir risale.
- 8 — (اداب عامی) ne dair bir risale.
- 9 — المطالب الالهیة
- 10 — (الصحيح) nin (بخاری) i üzerine bir mikdar şerh.
- 11 — (المواقف) üzerine notlar.
- 12 — تضعیف مذبح
- 13 — Üslu Efendi ile ve vezirler münazırası.
- 14 — السعادة الفاخرة
- 15 — Harflerin mahreçlerine dair bir risale.

Molla Lûtfinin bu eserlerinden (13) numaralı eserinden başka hiç biri basılmış değildir [2].

[1] 953 de vefat etmiş olan defterdar Mahmut Çelebi tarafından 947 de yaptırılmış olan bu mescit kurbünde tarafımızdan araştırma yaptırılmış ise de (Molla Lûtfi) nin kabrine tesadüf olunmamıştır.

[2] (Osmanlı müellifleri) nde görüldüğü vechile (Molla Lûtfi) nin; 581 de vefat etmiş olan (Bağdat) lı (ابوبکر بن عبد الله) in (الفرج بعد الشدة) nam kitabını terceme eylemiş olduğu söylenmektedir.

(كشف الظنون) un bu (الفرج بعد الشدة) maddesinden (900) de katledilmiş olan (Tokat) lı (لطف الله بن حسن) namında bir zatın böyle bir tercemesi olduğu mezkûrdur ki bunun Molla Lûtfi olduğu şüphesizdir.

(السمع الشداد)، (موضوعات العلوم)، (موضوعات العلوم شرحي)، (تضيف مذبح) ve (السماعة الفاخرة) namındaki küçük, küçük risaleleri tarafımızdan görülmüştür.

(السمع الشداد) nam eseri İstanbul kütüphanelerindeki yazma mecmualar içinde sık sık görülür [1]. Bu risale İkinci Beyazıtın huzurunda cereyan eylemiş olan bir mübahasayı ihtiva eylemektedir. [2]

Kendisi bu kitabın mukaddemesinde şöyle söylüyor :

«İnsana mukadder olan kudret dairesinde mübahase eyledim. Fakat;» «hakikatin yüzü perdeler altında kaldı. Buna sebep de zamane âlimlerinin» «haset ve inatları oldu. Ben hakikatı beyanda taksir eylemedim. Hakikatin» «herkes tarafından görülmesi ve anlaşılması için padişah, bana bu müba-» «haseyi yazmamı emreyledi.»

«Bu emr üzerine ben de huzurlarında irad eylemiş olduğum sualleri ve» «bu suallere ilâve ettiğim iki suali daha yazdım. Ve bunlara (السمع الشداد) [3]» «diye isim verdim.»

Molla Lûtfî bu suallerini Seyidi Şerifin Metali şerhi [4] üzerine yazmış olduğu notlarının ilk satırları üzerine açmıştır.

Hamidiye kütüphanesinin defterinde 1173 sayılı (ترجمة الفرج بعد الشدة) nin 900 de katledilmiş olan (Tokat) lı (Lûtfullah ibni Hasan) ın tercemesi olduğu görülmekte ise de kitabın kendisinde ne bu mütercim ismi ve ne de başka bir isim zikredilmiş olmamasından dolayı fihristteki bu ismin (كشف الظنون) dan alınmış olduğu kuvvetle tahmin edilir.

[1] Bizim tetkik ettiğimiz nusha Üniversite kütüphanesindeki 2963 sayılı mecmuadaki Rıza Paşa nüshasıdır.

[2] Bu mübahasenin kiminle cereyan ettiği bu mukaddimede mezkûr değil ise de (İzari) namile meşhur olan (Germiyan) lı (Kasım) ile cereyan eylediği malûmdur.

[3] Bu isim de : «Sizin üzerinize, zamanın tesirlerine maruz bulunmaya sağlam ve kuvvetli yedi gök kurduk. Sure 78, Âyet 12 » e işaret vardır. Suallerin adedi dokuz ise de bu sualler gökten inmiş kadar kuvvetli olmakla veya esasen sualler yedi bulunmakla bu isim verilmiştir ki bu ismin verilmiş olduğu eseri görenler [bir suda tufan] tabirini hatırlarlar.

[4] (689) da vefat eden (Ürmiye) li (Siracüddin) in (mantık) ve (hikmet) e dair yazmış olduğu (Metaliül'envar) namındaki metni (766) da vefat etmiş olan (قطب تخاني) (لوامع الاسرار) namile şerhetmiştir. (لوامع الاسرار) üzerine de (Seyidi Şerif) notlar yazmıştır. (Seyidi Şerif) in bu notları ve (مطالع) ve bunu şerhi olan (طوالع) 1277 de İstanbulda basılmıştır. Fakat; bunların yalnız (mantık) tarafı basılmış ve (hikmet) tarafı ne hikmete binaen ise basılmamıştır.

Şarih; (مطالع) in mantık ve hikmet kısımlarına ayrılmış olmasındaki sebebi izah eder iken mantığın başlı başına bir gaye değil, belki bir gayeye sebep ve vasıta olduğunu; hikmet in ise gaye ve maksut bulunduğunu binaenaleyh bunların birbirinden ayrılmaları ve birbirine karıştırılmaları icap ettiğini söylemiş ve hikmetini : «insana mukadder olan kudret derecesinde mevcutların ayınlarına arız olan halleri hakikatta oldukları ve buldukları gibi araştırmayı temin eden bir ilimdir..» diye tarif eylemiştir.

Seyit de şerhin bu noktası üzerine yazmış olduğu notunda şunları söylemiştir : Burada şarih dahi metne göre hareket etmiş ve mantığı hikmetten ayırmış bulunuyor.

Hikmetin tarifinde şerhine şu : «mevcutların ayınlarına arız olan halleri araştırmak ilmi..» suretle almış olması da mantığı hikmetin dışında bırakmak içindir. Çünkü mevcutların ayınları; hariçteki tahakkukları demektir. [Mantığın ise tahakkuku hariçte değil, zihindedir]. Hikmet in tarifindeki ayınlar kaldırılarak : «mevcutlara arız olan halleri araştırmak ilmi..» diye tarif edilecek olursa (mantık) dahi nazari hikmetler arasına girmiş olur.

Bu iki tarife göre de hikmetin mevzuu ya mutlaka vücut veya harici vücut olmak üzere tek bir nesne olmuş olur ki buda doğru değildir. Eğer hikmetin mevzuu bu iki manada tek bir nesne olmuş olsa idi hikmetin nevilerine has olan hallerden bu ilimde bahsedilmek caiz olmaz idi. Buna binaen hikmetin mevzuu tek bir nesne olmayıp bir emri arazi de birbirleriyle müteşarik bulunan müteaddit nüshalardır.

Bunun neticesi olmak üzere birbirleriyle müteşarik bulunan haller arasında bu ilmin mevzuu olan nesnelerin kendilerine has bulunan kayıtlar ile ayrı ayrı takyit olunmaları lâzımdır. Müteaddit mevzuların her biri böyle kendilerine has bulunan kayıtlar ile birer birer takyit olunmayacak olurlar ise Hikmet'in mevzuunda böyle umumî ve uzak arzlardan bahsedilmiş olur. Halbuki ilimlerin mevzularında umumî ve uzak arzlardan değil; hususî ve yakın arzlardan bahsedilir.

Molla Lûtfî Seyyid'in bu sözüne şu yolda itiraz etmiştir :

Buraya dair benim tarafımdan söylenilecek bir çok sözler vardır.

Bunların birincisi şudur:

Umuru âmme [1] den bahsetmek; ilmi ilâhî denilen ve hususî hiç bir kayıt ile takyit edilmeksizin yalnız mevcudiyeti itibarile mutlak vücuttan bahsedilen felsefi ulânın vazifesidir.

Bu ilmi ilâhînin mevzuu yalnız mevcut olmakla mevcutların nevilerine mahsus olan hallerden bahsedilmek bunun mevzuundan hariçtir.

Bunun içindir ki: Vacip, heyulâ, suret, mekulâtı aşır, ukul vesaire gibi bahsler yalnız mevcuttan değil mevcutların hallerinden bahsolmakla bu bahisler ilmi ilâhînin dışında kalırlar. Bunlar; ilmi ilâhînin fûruundan veya hikemî ilimlerden sayılırlar. Nitekim eşşeyhürreis — İbni Sina hikmetin asıllarının taksimi hakkında yazmış olduğu risalesinde bu yolda izahat vermiştir. Binaenaleyh umuru âmmeden bahsolunurken her birinin kendilerine mahsus kayıtlar ile ayrı ayrı takyit edilmelerine hacet kalmamış olur. Çünkü bu umuru âmme; mevcutlara mevcut olmaları vasfından başka bir haysiyetle değil; yalnız mevcut olmaları haysiyetiyle arız bulunduğundan bunlardan bahsetmek İlmi ilâhîyi teşkil eder.

[İlimlerin birbirlerinden ayrılıp her birinin başlı başına bir ilim olması; mevzularının istiklâline bağlıdır. Mevzuların istiklâli ilimlerin istiklâlini icap eder. Birbirlerine yakın olan mevzular birbirlerinden muhtelif kayıtlar ve vasıflar ile ayrılırlar. Birbirlerine yakın olmayan mevzularda veya yekdiğerlerinden tamamıyla ayrı tutulmuş mevzularda böyle takyitlere hacet yoktur. Molla Lûtfî hikmet - İlmi ilâhînin mevzuunu bu ilmin fûruundan ayırmış olduğu için takyide lüzum olmadığını söylemiştir. Seyyit ise bu ilmi fûruundan ayırmadığı için takyide lüzum görmüştür.]

Bundan başka Seyyidin dediğine göre: (Hikmet) in mevzuunun vücudumutlak olmayıp mevcutların nevileri olmak lâzımgeldiği ve bundan da (mevcudumutlak) tan bahseden bir ilim bulunmamak icabedeceği suretile bir itiraz daha ediyor. Ve (Hikmet) in mevzuunun bir emri arazî da yekdiğerleriyle müteşarik bulunan müteaddit nesnelere olmasını ele alarak

[1] Mevcutlar başlıca (vacip) ve (mümkün) kısımlarına ayrılırlar. (Mümkün) ler de ya (cevher) veya (araz) olurlar. Bu mevcutlardan imkân gibi yalnız (cevher) ve (araz) in veya bunlar ile beraber (vücut) ve (vahdet) gibi (vacib) in dahi iştirak etmekte olduğu hallerden bahsedilirse bunlara (Umuri âmme) bahisleri denilir.

bunun veçhi olmadığı hakkında iki itiraz daha ederek itirazların adedini dörde çıkarıyor.

Beşinci itiraz dahi yine (Seyyid) in Mevakıf şerhinde söylemiş olduğu bir sözüne tevcih edilmiştir.

İlmikelâm'ın mevzuu: « Dinî akidelerin isbatı sadedinde gerek uzak ve gerek yakın bir taalluku itibarile herhangî bir nesnedir. Daha doğrusu mevcutlara ve madumlara vesaireye şamil olan malûmdur... » denilmiştir.

Seyyid burayı şerheder iken bu ilmin mevzuunu daha iyi bir surette beyan etmiş ve bu bapta bazı tevcihler bildirmiştir. Molla Lûtfî Seyyid'in bu sözlerine defi tarikile cevap vermiş ve itiraz eylemiştir.

Bundansonra yine Seyyid'in mevakıf şerhinde söylemiş olduğu bir sözüne iki cihetle itiraz etmiş ve bunlar ile Esseb'üşşidad dediği yedi suali doldurmuştur.

Bunlardan sonra yine Seyyid'in bazı eserlerinde umumiyetle ilimlerin mevzuları hakkında söylemiş olduğu bir sözü üzerine iki bahs yürütmüş olmakla bunlar ile beraber suallerin ve itirazların mecmuu dokuz olmuştur.

Molla Lûtfî'nin taz'ifi mezbah hakkındaki risalesi riyaziyat tarihinin en eski mes'elelerinden biridir. Bunun Esad Efendi kütüphanesinde 3596 sayılı mecmua dahilinde tacüttevarih sahibi Hoca Sadeddin Efendi'nin; Molla Lûtfî'nin idamından altmış sekiz yıl sonra yazmış olduğu bir nüshası mevcuttur.

Molla Lûtfî bu eserini üç bab üzerine yazmıştır.

Birinci babda murabbain ve mük'ab'ın tarifleri ve hatların ve satırların birbirlerine darpları ve taz'ifleri gibi hendeseye müteallik bazı mukadde-melerden bahsetmiştir.

İkinci bapta bu eseri ne için yazmış olduğunu söylemiş ve taz'ifi mezbah mes'elesinin tarihini bildirmiştir.

Molla Lûtfînin ifadesine göre bu bapta şöyle bir tarih vardır:

Eski Yunanlıların bir mabetlerinde ve bir rivayete göre Davud Peygamberin kendisinin bina ettirip içerisine büyük kıt'adaki ergunonu vazeylemiş olduğu mabette büyük bir veba zuhur etmiş ve bunun mündefi olması için İsrail oğullarının peygamberlerinden birine müracaat edilmiş ve bu peygamber vasıtasile mabedin mük'ap şeklinde olan mezbahının taz'if edilmesi ilham olunmuş idi. Bu ilham üzerine bu mezbahın yanına diğer

bir mezbah daha yapılmış ve bununla vebanın mündefi olması beklenilmiş idi ise de veba günden güne daha ziyade artmış idi.

Bunlar yine o peygambere müracaatla vebanın mündefi olmadığını ve günden güne arttığını söylediler. Cenabıhak yine bu peygamber vasıtasile onlara şöyle söyledi :

Onlar; mezbahı taz'if etmediler; yalnız o mezbah gibi bir mezbah daha yaptılar. Mükâp taz'if edilmiş değildir. Bunun üzerine Eflâtuna müracaat eylediler.

Eflâtun bunlara :

Siz; hendese, hisap ve vefk [1] ilimlerinden nefret etmekte olduğunuzdan Tanrı sizi tedip için bu vebaya duçar etti.

Dedikten sonra taz'ifi mük'ap hakkında mücmel malûmat verdi.

Molla Lûtfi bu ikinci bapta dokuz matlapta iptida; bu hikâyedeki arapça kelimeler hakkında tefsir ve izahlar yaptıktan sonra mezbahın darlığının vebanın zuhuruna sebep olmasını, bu mezbahın yanına onun gibi başka bir mezbah ilâvesinin vebanın çoğalmasına olan tesirini, mezbahın yanına onun gibi başka bir mezbah ilâvesinin mükâbı taz'if olmadığını ve bu hendese, hisap ve vefk ilimlerinin taz'ifi mezbahla münasebetlerini, mezbahın taz'ifile vebanın nasıl mündefi olduğunu vesaireyi izah etmiştir.

Üçüncü bapta da umumiyetle vebanın mündefi olmasına müessir olan duaları ve ilâhî isimleri söylemiş ve bunlar ile eserini bitirmiştir.

Bu risalenin birinci babında murabban ve mükâbın taz'iflerini göstermiş ve bunu haricî misaller ile temsil ve izah etmiştir.

Murabba gibi iki buutlu ve mük'ap gibi üç buutlu cisimlerin taz'ifleri bu iki veya üç buudun taz'ifile olacağından herhangi bir murabba veya mük'abın yanına onlar gibi birer murabba veya mük'abın konulması onların taz'ifleri demek olmadığını ve murabbaa nazaran taz'ifin iki ve mük'aba nazaran üç buut da olması lâzım iken herhangi bir murabba veya mük'abın yanına bir mislinin konulması onların yalnız bir buutta taz'ifleri demek

[1] Vefkten maksat cedavili murabbaadır ki onların büyüti murabbaası vardır ki ol büyüta erkamı adediye ve yahut erkam bedeli huruf yazolunur beşarti an ki ol cedavilin edlâ ve aktarı adette mütesaviyetülmikdar ola.

olduğunu uzun uzun anlatmıştır. Ve bu bapta haricî misaller getirmiş ve demiştir ki :

Bir kimse eni, boyu kırkar arşın olan bir arsa satın aldı. Satan satın alan kimseye enleri ve boyları yirmişer arşın olan iki arsa teslim etti. Bunun üzerine bu iki kimse kadıya müracaat ettiler. Kadı teslim olunan arsaların satın alan kimsenin hakkının tamamı bulunduğu hükmetti. Bu hâkimin yanında bulunan bir mühendis hükmün doğru olmadığını ve teslim olunan arsaların satın alan kimsenin hakkının yarısı olduğunu söyledi.

Yine bir kimse bir yapıcı ile üç buudu onar arşın olan evinin taz'ifini muayyen bir para ile pazarlık etmiş idi. Bu yapıcı evi yalnız bir buutte taz'if ile yükseltti. Diğer iki buut eskisi gibi kaldı. Yapıcı paranın tamamını istedi. Ve hâkime müracaat vuku buldu.

Hâkim yapıcıya paranın dörtte birine istihkakı olduğunu söyledi. Ve dedi ki :

Eğer sen evi iki buutta taz'if etmiş olaydın paranın yarısını almağa hakkın olur idi. Madamki evi yalnız bir buutta taz'if ettin. Şu halde alacağın paranın yarısının yarısını yani dörtte birini alacaksın.

Ve yine bir kimse üç buudu onar arşın olmak üzere bir yapıcıya bir ev yaptırıyordu. Yapıcı her buudu beşer arşın olmak üzere ev yaptı ve aralarında kararlaştırmış oldukları paranın yarısını istedi. Bunlar da hâkime müracaat ettiler. Hâkim paranın sekizde birine hükmetti ve yapıcıya dedi ki :

Evin her üç buudunu yarıya indirmekle evi sekiz defa küçültmüş olduğundan paranın yarısının yarısının yarısını alman lâzımdır ki bu da sekizde biridir.

Bu misalleri söyledikten sonra bunu hendese dilile icmal ederek diyor ki :

Mük'abın hacmı üç buudunun birbirlerine zarbile elde edilebileceğinden üç buudunun satırlarının dılları beşer arşın olan bir mük'abın taz'ifi şöyle olur.

$$5 \times 2 \times 5 \times 2 \times 5 \times 2 = 1000$$

Molla Lûtfi taz'ifi mezbah hususunda Eflâtunun vermiş olduğu mücmel malûmatı bu eserinde tafsil ve izah etmiş olmasını bu ikinci babın sonunda şu suretle övünerek bitiriyor :

Eflâtunun tılısımını halletmek hususunda bize ; yalnız bize gökten bu

suretle yardım vakı oldu ki zamanımızın hekimlerinden hiç bir kimse şimdiye kadar bu meselenin etrafında bile doloşmuş değildir. [1]

Umumiyetle vebanın mündefi olmasında tesiri olan dualardan bahsetmiş olduğu üçüncü ve sonuncu bapta dahi şöyle söylüyor :

Veba günlerinde bir kimse her gün şu :

Ya Allah ! Ceberut âleminin kahramanının darbasını; melekût âleminin inen ve gelen ve o âlemden taşan lûtûf ile sakın kıl !.. Taki senin lûtfunun eteklerine yapışmış ve senin kahrından sana sığınmış olalım. Ey kâmil kudret ve ey şamili kuvvet sahibi olan Tanrı !..

Yüce ve yüksek Tanrıda olan kudretten başka aslâ hiç bir kimsede hiç bir kudret ve hiç bir kuvvet yoktur !.. Duayı okursa vebadan emin olur.

[1] Ansiklopediya Britanika'da bu mes'ele hakkında yaptırılan tercemede deniliyor ki :

Fisagorilerin, Sofistlerin ve Eflâtunilerin halletmeğe çalışmış oldukları mes'elelerden biri de bu taz'ifi mezbah ve başka bir ad ile Delya mes'elesi idi. Bir zaviyeyi üç müsavi kısma taksim etmek ve bir murabbain mesahasına müsavi bir daire resmeylemek tarihte Yunanlıların halledemedikleri diğer iki mes'eleyi teşkil eder. Taz'ifi mezbah mes'elesine murabbain taz'ifinin yol açmış olduğunu zannedenler olmakla beraber milâddan 200 yıl önce Erastotleus mes'elenin menşei olmak üzere şunu gösteriyor :

Ptolem Uregetes'e yazdığı bir mektupta Delianlar dehşetli bir veba ile karşılaşmış ve bu afetin üzerlerinden kalkması için kâhinlere danıştıkları vakit hâmi ilâhları olan Apullu mezbahın hacminin taz'ifini söylemiş idi.

Mezbahın yalnız bir dil'i taz'if edilmiş idi. Fakat veba aynı suretle devam ediyor idi. Çünkü mezbah taz'if edilmemiş idi. Delianlar Eflâtuna danıştılar. Eflâtun bunları Eudoksos'a gönderdi. Ve mes'ele hakkında izahat aldılar.

Şüphe yohtur ki bu mes'elenin menşei hakkında bu hikâye sonradan uydurulmuştur. Çünkü mes'ele Eflâtundan daha çok evveldir.

Milâddan evvel 430 da dilim kürenin murabbainı keşfeden Cbüsli Hipokratos mes'elenin biri diğerinin iki misli olan iki hattı müstakim arasındaki vasatı mütenasibe tahvil ile halledileceğini gösterdi. Fakat Eflâtun bu mes'elenin mihanikî olduğunu, hendesî olmadığını söyledi. Eflâtunun fikrince hiçbir hendesî hal elde edilememiştir ki bugün dahi umumiyetle mes'elenin gayri kabili hal olduğu kabul edilmemektedir.

Bu kitabında (Molla Lûtfi) dahi mes'eleyi vasatı mütenasiple halledileceğini göstermekte olmasına bakılırsa Krimiski'nin dedeiği gibi kendisinin Yunanca kitaplardan istifade ettiği anlaşılmaktadır.

Benim bildiğime göre elimizde bulunan bu gibi mes'eleler ile teallûku olan arapça kitaplarda bu mes'ele görülmediğinden Molla Lûtfi'nin bu malûmatı yunanca kitaplardan aldığına hükümlenabilir.

Ve her gün 55 kerré :

Ya Allah ! Ya Lâtif ! Senin ezeli takdirlerinde vakı olmuş olan hükümlerinde senden lûtuf isterim. Duasını okuyanlar vebadan emin olurlar.

Bunlardan başka daha bir çok dualar söyliyerek risalesine hitam vermiştir.

*
* *

Bu mekaleyi yazarken müracaat ettiğimiz eserler ve mecmualar :

Şakayık ve tercemesi ve zeyilleri	Essaadetülfahire
Lâtîfi tezkeresi	Tacüttevarih
Hasan Çelebi tezkeresi	Selimname
Sehi	Nâima tarihi
Âşık Çelebi	Râşit
Metali' haşiyesi	Silâhdar
Mevakif şerhi	Osmanlı müellifleri
Esseb'üşşidad	Dolap mecmuası
Taz'ifi mezbah	Hayat
Mevzuatülulûm şerhi Molla Lûtfi	Ansiklopediya biritanika vesaire.

HİTANLAR TARİHİ

ORTA ASYA, ŞARK KISMININ X-XIII- e KADAR TARİHİ

Yazan: V. Vasilyev
Petresburg İmparatorluk Üniversitesi
Profesörlerinden

Çeviren : S. Rasol

I

Hitanlar Tarihi

Hitanlar adı (Hitan) ilk defa *Toba* yahut *Nan'-Vey* (1) sülâlesi zamanında görülmüştür.

«*Leo-dun-çji*» (Leodun'un tasviri) nin, «*U day Şi dzi çju*» da (LXXII.3.) zikredildiğine göre, Hitanlar 5 sülâle devrinin sonlarında *Tay-Yaa Tsidan* olarak ta tesmiye edilmişlerdir. (Bundan dolayı, Cengiz Hanın muasırı Nayman Hanı olan *Dayan Han* adının da, onun asıl, şahsî adı olmadığı neticesini çıkarmak kabildir.)

Tarih, Hitanların, *Dun-Hu* ahfadından olduklarını bariz olarak kabul etmekte ve onların *Sen'bi* dağları civarında yaşadıklarını zikrederek, *Sen-bi* halkları ile ırktaş olduklarını söylemektedir.

Mamafih, başka menbalara göre, Hitanlar da *Kumoh'*lar gibi vaktiyle, *Sunmo'*ya yani *Sungar* nehri civarına kaçmışlardı. Fakat tarih onları o civardan göç ettikten sonra zikretmektedir.

Hitanların bidayette işgal ettikleri yerler, onlar tarafından X ci asırda işgal ettikleri yerlerin aynı idi. Bu yerler *Kumoh'*un şarkında, *Lao-Li* (Koralılar) nın garbinde, *Mohe* ve *Şivey'*in cenubunda ve Çin eyaleti *İn-çjou'*un şimalinde idi. Asıl yaşadıkları yerler ise, *Yuy-Guan* geçidinden 1120 (li) mesafede olan *Leo* gölü idi ki, bu geçit kendisi *Yu-çjou* (Pekinden)

(1) İakinof. Orta Asya halkları tarihi. I. 495

714 (li) mesafede idi. Böylece Hitanların toprakları, Cenubi Şarkide Sarı Denize kadar uzamakta, Şarkta *Leo* nehri ile *Man-çju*'lardan ayrılmakta, Şimali Garbide *Lin-Tszin*'i çevirmekte ve Şimalde ise, *Sun-tszin* ile hem hudut idi. Bu ülke Şarktan Garba kadar 3000 (li) yayılmakta idi. Buralarda Çam, Söğüt ağaçları ve fudanlıklar pek mebzuldu. Ülkede iki nehir vardı: Biri, *Bey-Egu-Muren'dir ki*, bu Yeşil Akık (*Yuy-he*) demektir. İkincisi ise, *Şira-Muren (Huan-he)* nehridir.

Tarih, Hitan hükümdarlarının *Abaka* zamanından itibaren peyda olduklarını söylemektedir, fakat Hitanların sık sık bir hakimiyet altında birleştiklerini yine aynı tarihte daima görmekteyiz. Bunun aksini iddia etmek kabil değildir. Çünkü, Hitanlar *Abaka*'ya kadar ayrı ayrı reisler tarafından idare ediliyorlarsa da, kendilerine ayrı bir şef intihap ediyorlardı. Binaenaleyh, asırlarca süren zaman içinde bu muhtelif soy arasında müşterek bir şeyin olmaması ihtimalini düşünmek kabil değildir.

Ezcümle Tarih, 40,000 kişilik ordusu bulunan hükümdar *Dahe* hakkında malûmat vermekte ve Hitanların başlıca 8 mühim oymağa ayrıldıklarını zikretmektedir. (1)

Hitanlar, X cı asra kadar, her halde, müstakil bir varlığa malik değildiler. Onların zayıflığını bariz bir şekilde isbat edebilen şey de, *Say* sülâlesine kadar çinin Hitanlar tarafından nadiren rahatsız edilmesidir.

560 senesinden sonra Hitanlar Çine hücum başlamışlar ise de müthiş bir surette münhezim olmuşlardı. Tarihe inanmamız lâzım gelirse, bu çarpışmada Çin kumandanı, Hitanlardan 100.000 kişi esir almıştı.

Bu mağlubiyetten sonra Hitanlar *Tukyues'ler* tarafından tazyık edilmişler ve yine 10.000 kadar aile - ocak *Gao-li*'ye göç etmeye mecbur kalmışlardı. Fakat bunlar bilâhare buradan da kaçmışlardı.

Böylece, Hitanlar *Vey* sülâlesi hakimiyeti altından çıkmış, fakat *Tukyues'lerin* hakimiyetine girmiş bulunuyorlardı.

(1) 471 senesinde Hitan soyları, *Vey* sülâlesinin hakimiyeti altına girince bu 8 ayık şu tarzda sayılmakta idi :

Siven'-dan, Hedahe, Fufoyu, Yuylin, Len, Tsze, Li ve Tulugan.

Bu adların ya Çince tercümesi olduğunu veya Çinceye tercüme edilirken kısaltılmış olması ihtimalini düşünebiliriz. Hoda ve Tulugan kelimesi, mogolca telâffuzu andırmaktadır. (Hada-kaya, Murgen-çabuk olan-seri olan, altan vendan'dendir.)

Dahe'ye *Tukyues'ler* tarafından *Sigin* unvanı verilmişti.

Bundan sonra Tan sülâlesinin kuvvetlenmesiyle Çin, Hitanları kendi tabiyetinde olarak addetmiştir. Hitanlar bu Tan hakimiyeti altından ancak Tan sülâlesinin sukutundan sonra kurtulabilmişlerdir ki, biz de bu devirden itibaren onları tasvir etmek niyetindeyiz. Hitanlar Tan sülâlesi hakimiyeti zamanında bile fırsat düştükçe göçebelige has olan umumî temayülden istifade etmişler, *Komuh*'larla mütemadi harplerde bulunmuşlar ve Çin hudutlarına da taarruz etmişlerdir.

Hitanların, *Tukyues* hakimiyeti altından kurtulabilmelerinde Tan sülâlesinin yardımı olmuş gibi görünmektedir. Çünkü, Hitan reisleri, Çin sarayını ziyaret etmekte ve Çinin Kora üzerine yaptığı seferde İmparator ordusunu takip etmişlerdi. Hitan reislerine saray tarafından mükâfat olarak ipek kumaşlardan ibaret olan hediyeler verilmekte. muhtelif ünvanlar dağıtmakta idi ki, bu da Çin telâkisine göre ecnebiligi, ecnebi - tabiligi ifade etmektedir.

İmparator tarafından Hitan toprakları *Su-mo* ülkesine çevrilmiş ve Hitanların her soyuna da (1) eyaletlerin adını vermişti. Fakat hakikatte ise, Eyaletlerin reisleri ve ülkenin valisi, yine eski Hitan büyükleri idi. En büyük şefde, intihap edilen şef yani vali idi. Bundan dolayı, Çinin Hitan dahili işlerine müdahale ettiğini kabul edemeyiz. Çin imperatoru tarafından yapılan bu taksimatın hemen ertesinde Hitanlar Çinle harbe tutuşmuşlardı. Çin devleti Hitanların bu hareketini bir isyan addetmiş ve Hitan şefi *Tszin'çjun'da Vu - şan - han* unvanını almıştı.

O devirde hükümdarlık eden imperatoriçe *Vuhou* 28 kumandan tayin ederek Hitanlar üzetine ordu sevk etmişti. Fakat imperator ordusu üst

(1) Burada soylar şu tarzda tesmiye edilmektedir :

1 — Da - gi veya Da - he, 2 — Geben, 3 — Duho, 4 — Fın'vın, 5 — Tuben, 6 — Juy - hi, 7 — Çjuygin, 8 — Fu. Bunların 41 kaza'ları ve her kaza'nın birer amirleri vardı. Fakat « 5 hanadan tarihi » nde, Da - he'lerin yine 8 aymağa bölündüğü zikr edilmektedir. Bunlarda: 1 — Din - li - tszi (Tun tszen - kao'ya göre: Li - tsze - di), 2 — İşiho (İşiho - di), 3 — Şiho (Şigo - di), 4 — Navey, 5 — Pin'mo, 6 — Ney - hoy, 7 — Tszi - tsze, 8 — Si - ven (hepsinde Di ilâve edilmiştir).

Bununla, eski soy adları ortadan kayıp olmaktadır. Fakat bu, onların adlarını kendileri değiştirmişlerdir demek değildir. Her halde bu amirlerin veya saltanatın değişmesiyle olmuştur.

üste mağlûb olmuştu. Hatta *Tszin - çjun*'un ölümü ve bir taraftan *Moçjo'* nun kumandası altında bulunan *Tukyues*'lerin şiddetli hücumlerine bakmadan Hitan komandanı *Van - Yun* zafer üstüne zafer kazanmış ve Çin toprağı *In - çjou*'yi yağma ve tarümar etmişti. Çinliler bu Hitan komandanını, ancak *Kumoh*'ların yardım göstermesile mağlup edebilmişlerdi ve o zaman Hitanlar *Tukyues*'lere baş eğmiye mecbur kalmışlardı.

20 sene sonra Tan sülâlesinin nüfuzu Hitanlar üzerinde yeniden ikame edilmiş ve Hitan şefi olarak *Şiho* tayin edilmişti. *Şihonun* ölümünden sonra, bu unvan kardeşi *Sogu*'ya geçmişti. Fakat ordunun dahilinde ikbalperest *Ketugan (Getuken)* zuhur ederek *Sogu*'yi ve *Kumoh* reisi *Dapu*'yi öldürmüş ve tahta çıkararak hükmetmeye başlamıştı. Çin sarayı bidayette bu vak'alarla seyirci kalmıştı. Fakat *Katugan*, *Tukyues*'lerle birleşince Hitanlar üzerine ordu sevk etmişti.

734 senesi, *Ketugen* kendi adamlarından *Gosi* tarafından öldürüldü. Çin hükümeti *Gosi*'yin bu hizmeti için idare işini ona vermişti. Bundan sonra Tan sülâlesi *Sun-mo* ülkesini tekrar kendi hâkimiyeti altında addetmeye başlamıştı.

An'luşan Hitan ülkesini kat'i surette tahtı itaata almak için pek çok çalışmışsa da muvaffak olmamıştır. Maamafih 840 senesine kadar Hitan - Çin münasebeti oldukça sükûnet ve sulh içinde geçmişti. Hitan büyükleri yine Çin sarayını ziyaret etmekte idi. Çin sarayı, bu Hitan büyüklerini hediyelere gark ediyordu.

IX cı asırda Hitanların Uygur istilâsına uğradıklarını görüyoruz. Uygurlar, Hitanları kendi tâbileri addetmekte ve onlara mühürler dağıtmakta idiler. Diğer taraftan Hitanlar da kuvvetlenmişlerdi. Çindeki anarşı, Çin sarayına Mogolistanda cereyan eden hâdiseleri yakından takip etmeye imkân vermemişti.

Hitanlar, Çin hududu boyundaki bazı toprakları işgal etmişler ve *Datanları*, *Kumohlari* ve *Şiveyleri* itaat altına alarak Çin ülkesine baskınla girmişlerdi.

Hitan baskınları, Çin kumandanlarından *Lyu - sou - guan* tarafından şiddetle te'dip edilinceye kadar devam etmiştir.

Çin tarihlerinin bazı kayıtlarına bakılırsa, Hitanları eskisi gibi *Dahe* soyu idare etmekte idi.

IX cı asrın sonlarında, aynı soydan olan kudretli Hitan beyi *Silitszi* veya *Sierçji*'yi görmekteyiz. (Başka bir manbaa göre *Sir*) Ondan sonra yerine akrabasından *Çen-dan* veya *Çzin'de* geçmişti. Bu kayıdı, Hitanların 8 soydan müteşekkil ve şeflerinin de kurulay tarafından 3 sene müddetle intihap edildiğini nasıl bağlayabiliriz ?

5 Çin saltanatı tarihi (Bu saltanat devrinde Hitanların kudreti pek artmıştı). Hitanlar eskisi gibi 8 soya ayrılmış ve hepsini idare eden şefin intihapla olduğunu zikretmektedir.

Şefin çadırı önünde bayrak ve davul durmakta idi ki, bu şefin azametine, büyüklüğüne bir alâmetti. Eğer bu şef artık uzun müddettenberi şef ise veyahut bu şefin idaresi zamanında bir felâket vakı olmuşsa, bayrak ve davul yeni şef *Dajien*'in çadırına naklolunmakta idi. Bundan görülüyor ki, şeflik intihap ve müddetle oluyordu (1).

Intihapla şef olan *Yao-nyen* zamanında Hitanlar Çin kumandanı *Lyu-jen-gun* tarafından üst üste mağlûp edilmişlerdi. Çin kumandanı *Yu-çjou*'yi zapt etmişti.

8 Soy halkı bu talisizliği *Yao-nen'e* (2) atfederek onu azletmişler ve yerine *Eluyy-Am-boğ-yan*'ı şef yapmışlardı. Çinliler bir efsane rivayet etmektedirler :

Ambağyan kurulay tarafından intihap edildikten ve 9 sene bilâfâsıla şeflik ettikten sonra, kendinin azlini talep etmişti. Fakat sonra soy reislerini davet etmiş ve onları kılıçtan geçirdikten sonra tek şef olarak kalmıştı.

Bu efsane, belki Hitanların kendileri tarafından uydurulmuştur. Buna sebep de, Hitan reislerinin Çinli *Leo-sou-guan*'ın eline düşmesi olabilir (3). Tarih de bu hâdiseyi ve bundan dolayı Hitanların müthiş surette sarsıldıklarını gizlememektedir. *Ambağyan* tarihinin aslında bu hâdiseye zikredilmemektedir. *Leo* tarihine göre, *Ambağyan Elyu* soyundandır ve 872 senesi *Dela* aymağında, dünyaya gelmiştir. (Bu *Elyu* soyu, zikredilen 8 soy içinde mevcut değildir. *Dela* soyuna ise sonraları tesadüf edilmektedir).

Ambağyan, *Saladi*'nin büyük oğlu idi, yani Tan sülâlesi devrinde

(1) Çince'dir. «Büyük adam» demektir. Yani soy amiri.

(2) Bu *Çen'dan* ile aynı şahıstır. Başka menbalara göre, buna *Ambağyan* halef olmuştur.

(3) İkinf I. 469.

zikredilmekte olan *Silitszi*'nin büyük oğlu idi. Saladi bütün soylar üzerinde tesir icra edebilmişti. Leo tarihine göre, Saladi, Ambagyanın yardımı ile *Şaohuan*, *Şivey* halklarını ve *Yuay-vu*, *Ugu-lu-şi* ve *Bisajun* soylarını itaat altına almıştı.

Saladi'nin ölümünden sonra kardeşi *Tsinde* (*çendan*) han olmuştu. *Tsinde*'nin han olmasının sebebi, belki de, umumen Orta Asya halklarının büyük bir kısmına has olan büyüklük karabetinden olmuştur. Bununla beraber, sabık hanın oğulları, Devletin muayyen bir memuriyetinde kalıyorlardı. Ambagyan bidayette *Tamajun* rütbesini haizdi. Sonra, *Açjusali* oldu. *Tszin* de zamanında ise, *İliçan* (1) elçi olmuş ve bütün askerî işleri istediği gibi idare etmek hakkına malik olmuştu.

Ambagyan *İliçan* olduktan sonra, *Yuy-Çuan* ve *Şivey* (2) soylarını yavaş yavaş zayıf düşürüyor ve *Si-si* (reislerinin adı *Çjuli* idi) (veya *Kunoh*) (3) halkını kendi tarafına geçmeğe teşvik ediyor.

Si-si ile *Hitanların* dilleri ve idare tarzları birbirine müşabihdi. Bu birlaşmenin maksadı ise, *Çinlilerden* intikam almak olduğu zikredilmektedir.

Birleşme vukua geldikten sonra, 905 senesinde Ambagyan, (4) güya 400000 kişilik bir ordu (5) ile *Çin* eyaletlerinden *He-dun*'e ve *Hebey*'e taarruz ederek 9 büyük şehir zaptediyor ve onun eline büyük bir ganimet geçiyor.

Ertesi sene Ambagyan, *Nöyçji*'lere (Çjurçjen'ler veya *Mançjurler*) karşı yürüyor ve onları mağlûp ederek 300 aile esir alıyor. Bundan sonra bütün *De-la* ve *Si* ülkesi, 13 eyalete taksim edilerek Ambagyan bu bütün ülkenin şefi oluyor, ve *Yuy-yuay* unvanını alıyor. (Bu unvan Devletin

(1) *Elun-li*, *çin* rütbesi olan *Tsı-şi* (kumandan) ile bir derecededir.

(2) *Şivey* (soyunun) 7 soy adı.

(3) *Si*'in 5 soy adıdır.

(4) *Abaotszin*, başka tarihlerde *Abaotszi* veya *Abutszi* (*Abaki*) olarak tesmiye edilmiştir. Fakat «*Uday*» onu *An'ba-tzen*'a yakın olarak tesmiye etmektedir. *Tsen-lun*'in ilmi komitesi ise, bu kelimeyi *Ambagyan*'a çevirmekte ve «*Şimdiki Solon dilinde bu kelime «Büyük adam manasını ifade etmektedir» demektedir. Olabilir ki Abaki kelimesi, bu hükümdarın şahsı adı değildir. Amba kelimesi ise, mançur dilinde «Büyük» manasıdır. Gen kelimesi, belkide çince *Jen* (adam) kelimesinden meydana gelmiştir.*

(5) İlk *hitan hükümdarı* *Dahe* hakkında, onun 40.000 askere malik olduğu zikir edilmektedir. Şayanı dikkattir ki, *Mogollar* da bütün halklarını 400,000 rakamı ile hesap etmişlerdir. Her halde burada bu 400,000 bütün ordunun sayısını göstermektedir.

bütün işlerini idare edenin rütbesidir. *Binaenaleyh*, *Başvekil* - *Konsler* rütbesine müsavidir. *Dela* ve *Si* ülkesinde *Saladi* zamanında itaat altına alınan ve *Tsin-ho* nehri civarında iskân ettirilen 7000 bin aile de vardı).

Ertesi sene, Ambagyan *Neçetszi-Şivey*'ler üzerine yürümüş ve aynı zamanda *Luban* hâkimi *Löjen-guan*'ın ordusunu da bozmuştu.

Bundan sonra Ambagyan, *Şivey* soyunu daha şiddetle takibe koyulmuş ve *Çin* hâkimi *Like-yun* ile de ittifak akdetmişti.

Likeyun vaktiyle, *Sansi*'de *Tan* sülâlesine mensup olduğunu ileri sürerek ve bunu vesile ederek istiklâlini ilân etmiş ve *Löjen-gun* ile arasında zuhur eden ihtilâf yüzünden onun ülkesine hücum etmişti.

Ambagyan artık, *Şimali Şarkide* yaşayan *Si-si* (1) ve *Nöy-çji* soylarını tamamen itaat altına almış bulunuyordu. Bu hâdiseler, *Tsinde* sağ iken ceryan etmişti. *Tsinde*'nin ölümünden sonra, Ambagyan onun vasiyeti üzerine *Han* oldu denilmektedir. Fakat, Ambagyan, hanlığı evvela redetmesi, bunun doğru olmadığını ve Ambagyanın han olmasının intihapla olduğunu göstermektedir.

Mahaza, Ambagyanın kudreti, *Çinlilerle* ilticası ile bir daha artmıştı. Bu zamanlarda *Çinde* kargaşalıklar zuhur ettiğinden pek çok *Çinli*ler Ambagyan ülkesine iltica etmişlerdi. Bu meyanda gelen *Çinli*ler, *Hitan* topraklarında büyük *Çin* şehirleri tesis etmişlerdi. (2) Ambagyan, bu mülteci *Çinli*ler arasında kendine çalışkan bir yardımcı bulmuştu. Bu adamın adı *Han'uan*'hoy idi. Bu adam devlet kuruluşunu tanzim etmiş, şehirler kurmuş, ziraat ve ticareti teşvik etmiş, devletin idare makamlarını te'sis etmiş ve *Hitan* yazısını icad etmişti. [Bu yazı *Çin* ieroglif'in 3000 ieroglif'e kadar kısaltmak yolu ile yapılmıştı]

(1) Fakat *Si*'ler eskisi gibi, kendi van'ları tarafından idare edilmekte idiler. Ancak ordu idâresi, *Hitanların* elinde bulunmakta idi. Ambagyan, *Dukyus*'lerin eski toprakların zapt ederek, ülkesini garba genişletmişti.

(2) Rivayete nazaran, *Çinin* en mühim meskun mıntakası, *Han-çen* şehri dahilinde (*Çin* şehri) idi. Bu şehir, *Tan-şan* dağlarının *Cenubi Şarkisinde* ve *Loan* nehri sahilinde, *Tan-çjou* dan 550 li mesafede nehrin menbaı civarında idi *Tan-Şan* dağları, *Hitanlarla*, *Şiveylerin* hududunu teşkil etmekte idi. *Loan* nehrinin menbaı yanında bir göl mevcuttu ve *Hitanlar* buradan tuz istihsal ederlerdi. Bundan başka burada demirde mevcuttu ve arazi ziraatçiliğe elverişli idi.

Eskiden beri devam edip gelen intihabın karakteri, Ambagyan ile kardeşi Lagu arasında zuhur eden ihtilâf ve niza da pek bariz olarak görünmektedir.

Lagu, Si ve Tela üzerinde hükümdar olmak istemiş ve etrafına Ambagyanın yakın adamlarından bir çoğu toplanmıştı. Fakat Ambagyan bunların hepsini bertaraf edebilmiş ve hükümdarlığının 10-cu senesinde imparator *Ten-Huan Van* unvanını almıştı.

Ten-Huan Van «Gökler hükümdarı» demektir. [Bu kelime Hitanca değil Çince'dir. Cengiz Han adında olduğu gibi Hitan diline tercüme edilmeden kalmış olması pek muhtemeldir]

Ambagyan, yaşadığı yerin adı olan Şi-li soy adını almıştı. Bu kelimeyi Çinliler E-lyu yapmışlardır. «Toprak» manasında olan bu kelime şimdiki Mogolca Şiro (1) kelimesinin aynidir.

Yeni imparatorun yaşadığı yer «Yukarı paytaht» [Şan-tszin] tesmiye edilmekte ve orada küle [yani saray] inşa edilmişti. Bu yüzden «Garbi küle» [Si-lou] olarak da tesmiye edilmiştir. Bu paytaht Pekinden 3000 li mesafede idi. Onun Şarkında 1000 li mesafede Ambagyan tarafından Dun-Lou (Şarkî küle), Şimalda 300 (li) mesafede Bey-lou (Şimali,) Cenupte ise Mue dağları yanında Nan-Lou (2) (Cenubi) inşa edilmişti.

Hitan devleti ise, Çince Lao adını almıştı. Ambagan bidayette Likeyun ile müttefik olmasına bakmadan, Tan hanedanı yerine geçen Len sarayı ile münasebet peyda etmişti. Bununla Ambagyan kendinin imparator şanına lâyik olduğunu kabul ettirmeyi düşünmüştü.

(Ambagyan tarafından gönderilen elçinin adı Bogol-Meyran idi. (3)

(1) Şayanı dikkattirki. İmparatoriçenin soy adı da Şu-Löy idi. Bu da yine bu kelimeyi (Şiroy) andırmaktadır. Leo sülalesinde şöyle bir adet vardı : İmparatoriçe soyu, imparator soyundan olan ile evlenmekte idi. Binaenaleyh, gerek imparatoriçe, gerek imparatorlar, bir soya mensup idiler. Fakat bu çin adetlerine ve çinlilerin büsbütün hilâfına idi. Çinlilerde, imparatorun akrabası Elöy, imparatoriçenin akrabaları ise Şulöy veya Seo soy adını alırlardı. Şayanı dikkattir ki, Vey-Toba sülâlesinin soy adı "toprak" manasında idi ve bu şimdiki tatar kelimesi olan Toprakdır.

(2) Her halde bu kaleler, birincinin aynı gibi Paytaht veya idare merkezi ehemmiyetini haizdi. Fakat sonraları, ülkenin genişlemesiyle, bu paytahtlar başka yerlerde de vücut gelmişti : Leo-yan da Şarkî, Pekinde Cenubi, Day-tun-fu da Garbi ve Kumog ülkesinde orta. Eskilerden ancak Şan-tszin kalmıştı.

(3) Bogol kelimesi, mogolca (esir-kul) manasını ifade etmektedir. Meyren kelimesi ise, şimdiki beynelmilel askeri rütbe adıdır.

Her ikisi de, onun teveccühünü kazanmaya çalışmakta idiler. Fakat onun hiç bir harekette bulunmadığını ve hattâ Çine karşı hiç bir taarruz bile yapmadığını görüyoruz.)

Likeyun'un oğlu *Litszun-syuy* (bilâhare Hou-Tan imparatoru olmuştur.) Çini zaptetmeye karar verdikten sonra, Ambagyan yanına verilen *Tszin* generalı *Lüven-tszin* ile, Şansi ve Çjili'ye ordu sevk etmişti. Ordu, Yuçjou'yi muhasara etmişse de (Pekin) şehiri zaptedememişti. Fakat Hitanların ellerine pek çok esir düşmüş ve esirler kafaları ile bir sırığa bağlanmıştı. Bu hadise, Ambagyanın imparator ünvanını aldığı senenin ertesi sene ceryan etmişti. (917)

922 senesinde, Ambagyan tekrar Çine taarruz etmiş ise de, bir şey yapamamış ve ordusu da hırpalanmıştı.

Bundan sonra Ambagyan, Len saltanatı topraklarını zapt ve Hay-Tan saltanatını kuran *Litszun-söy* ile ittifak akdetmeye çalışmıştı. Ambagyan Şark istikametine doğru harekete geçiyor ve Mançjurya'daki Bahay devleti üzerine yürüyor ve Funoyi zaptettikten sonra büyük oğlu Duyuy'yi (Dundan hükümdarı) namı ile buraya tayin etmişti. Aynı zamanda Ambagyanın vefat ettiğini görüyoruz. Ambagyanın cesedi, İmparatoriçe Şu-loy veya Şu-ru, tarafından Garbi küleye götürülmüştü. Bu imparatoriçe Ambagyan berhayat iken bile büyük bir nüfuza sahipti. Hattâ bazan orduya bile kumanda etmişti. İmparatoriçe, seferlere iştirak eder, merasimlerde bulunur ve idare işlerinde müşavereler yapar yol gösterirdi. İmparatoriçe, kocası Ambagyan yerine, Tay tszun namı ile tanılan ikinci oğlu O-ku-çji'yi (Çince De-guan) tahta çıkarmıştı. 927-947

Tahttan uzaklaştırılan *Duyuy*, HouTan sarayına kaçmağa mecbur olmuştu. Tay-tszun, babası Ambagyan gibi, Çine hücum için fırsat kolluyordu. Tay tszun, isyan eden bir Çin hâkimine yardım olarak ordu sevk etmişti. Fakat bu sefer Hitanlar epiyi hırpalanmışlar ve en iyi generalarını kaybetmişlerdi. O devirde umumen Çinde sık sık saltanat değişmekte ve memlekette anarşi devam etmekte ise de, Hitanlar Çin üzerine yürümekten sarfınazar etmiş ve hatta büsbütün ümitlerini bile kesmişlerdi. Fakat onlara gökten (Allahtan) yardım yetişti. 933 senesinde Çinde inkılâp olmuş Hoy-Tan saltanatının 2 inci imparatorunun vefatı ile onun yerine oğlu *Tszun-hon* tahta geçmişti. Fakat kardeşi *Tszun-ke* isyan etmiş ve

imperatoru tahttan indirerek kendisi imparator olmuştu. Vaktiyle Tay-yun'a (Şansida) gönderilmiş olan Çin kumandanlarından *Şi-tszin*, Tszun-ke'ye karşı isyan etmişti. Bu Çin kumandanı, kuvveti kâfi olmadığı için yardıma Tay-Tszun'u çağırmişti. Tay-tszun, meşhur Ya-mın-guan geçidi tarikiyle Tay-yuan'a girmiş ve Tan ordusunu mağlûp etmişti. Bundan sonra Tay-tszun, imparator olarak *Şi-tszin-tau*'yi ilân etmişti. Buna mukabele olarak *Şi-tszin tau* ise, Tay-tszun'u, baba olarak kabul etmişti ki, bu Çin telakkisine göre tâbi olduğunu ifade etmektedir.

Şi-tszin-Tau tarafından Loyan zaptedilmiş ve son Tan hükümdarı Tszinke burada yanarak ölmüştü.

Şi-Tszin-Tau tarafından tesis edilen yeni saltanat, *Hou-tszin* namını almıştı.

Daha çok zaman evvel, Hitanlar Çin eyaletlerinde ve Mogolistanın şimdiki hudutları civarında bulunan *İn-cjou ve Ninçjou*'yi ellerine geçirmiş bulunuyorlardı. *Şi-Tszin-Taou* hükümdar olur olmaz bu toprakları (Ya-mın-guan geçidinin şimalinde) Hitanlara vermişti. Hitanlar bu toprakları ellerine alır almaz burada paytaht te'sis etmişlerdi. (Yan-tszin) ki bunun adı bugüne kadar devam etmektedir: Pekin.

Hitanlara terkedilen bu arazi parçası pek büyük değildi. Bu arazi 16 çjou'den ibaret ve küçük bir sahayı işgal ediyordu.

Bu arazinin Hitanlara terkedilme hâdisesi, yeni vak'aların zuhur etmesine âmil olmuştur.

Ecnebinlerin Çin şehirleri üzerinde hakim bir vaziyette olmalarından dolayı onları yağma edememezlik, Çinliler için bir leke idi ve bu lekeyi silebilmek için bütün Çin hükümdarları çalışıyorlardı. Bu yüzden Çinliler ile Hitanlar arasında daimi bir harp devam edip gitmekte idi. Çinliler, Hitanlara karşı Mançjur'lar ile, Mançjur'lara karşı ise, Moğollarla ittifak ediyorlardı. Fakat bu ittifakların hepsi de, hiç bir işe yaramamışlar ve ancak Çin ülkesinin yine onların ellerine düşmesine sebep olmuştur. Çin toprakları üzerinde hakimiyeti elde tutmak, Moğolistan sekeneşi arasında yenilik (inkilâp) doğurmuştu :

Bu halklar, çin toprakları üzerinde hakim bir vaziyette bulunmağa artık alışmışlar ve bu ilk tecrübe ve muvaffakiyetlerini daha büyük sahalarda, baha büyük ölçüde yapabileceklerine iman getirmişlerdi. Göçebelerin

karakterleri ve idarecilik işleri üzerine yapılan çin tesirini inkâr etmek kabil değildir. Şunu da unutmamalıyız ki, Kitay (Çin) adının kendisi de, Hitanlar tarafından verilmiştir.

Tszin imparatoru tarafından Hitan sarayına gönderilen sefaretlerde *Tszin* kendini metbu yerine koyarak, öyle tesmiye etmekte ve her sene 30.000 top ipek kumaş, mücevharat, hattâ mahsulât ve şarap göndermekte idi.

Ya-mın-guan'ın şimalinde yaşamakta olan *Tutsyue*'ün soyundan *Hun-tszin* ve *Şatos* soyları, Hitanların tazyiki üzerine *Tan-sen*'lerle birleşerek 941 senesinde *Tszin* imparatoruna, Hitanlar üzerine 100.000 kişilik bir ordu ile yürümeği teklif etmişler ise de İmparator bu teklifi reddetmişti.

Tszin öldükten sonra, onun yerine oğlu tahta geçmişti. Fakat Hitan hükümdarı Tay-tszun bu işin kendilerinden izin alınmadan yapıldığına ve cülus hakkında gönderilen haberde, imparatorun metbu değil sadece torun olarak kendini tesmiye etmesine öfkelenmişti. Tay-Tszun yeni Çin hükümdarı *Yan-guan-guan*'nın kendini davet ettiğine bakmadan, cülusun kendi haberi olamadan yapıldığını ve sadece torun olarak tesmiye edildiğini bahane ederek, Çin ülkesine hücum etmişti. Tay-tszun Çin ülkesinde yağmalar icra etmiş ise de, İmparatorun bizzat kumanda ettiği Çin ordusuna mağlûp olmuştu. Mamafih imparator, Deguan ile sulh yapmağa fırsat aramakta idi. Çok zaman geçmeden, o yine Çin topraklarına hücum etmiş ve Çin kumandanlarından *Du-cun-vey* onun tarafına geçmiş ve Deguan, harp ede ede, o devirde paytaht olan Dal-yan'a gelmişti.

Çin imparatoru validesiyle beraber, şehirden çıkarak onu istikbal etmişti. Ertesi sene ise, 947 de Tszin askerî ve mülkî ümera da istikbale çıkmışlar ve Dagan tantana ile paytahta girmişti. Dagan Tszin sarayını işgal ederek, imparatoru tahtından indirmiş ve Huan-lun fu'ya göndermişti. Kendisi ise, hakikî Çin imparatoru gibi saltanat sürmeğe başlamıştı.

Dagan'ın bu yeni sarayı Hitanlar tarafından muhafaza edilmekte idi. Deguan bidayette, kabul merasimlerinde üzerinde halk elbisesi taşıyordu. Fakat sonra, Çin elbisesi taşımaya başlamıştı. Fakat sarayı dolduran keçeler, kürkler, elbiselerin sol tarafa biçiliş tarzları, moğol at arabaları, burada kimlerin hâkim olduğunu pek bariz olarak göstermekte idi. Çinliler ise, artık başlarını bile kaldırmağa cesaret edemiyorlardı. Kamer ayının ikincisinde, Deguan, saltanat adı Tszin'i değiştirmiş yerine *Leo* koymuştu.

Bundan maada, bütün eyalet başına kendi adamlarından göndermişti. Bu hareketler, değişmeler tabii yağma yapılmadan olmamıştı. Bu yüzden, Tay-yuan'daki *Lö-çji-yuan* ecnebilere karşı kıyam etmiş ve bir çok şehirlerde Hitan ümerasını kılıçtan geçirmişti. Ve bu şehirlerdeki pek çok Hitan büyükleri de onun tarafına geçmeye mecbur olmuşlardı.

Havaların ısınması ve sıcakların bastırması, Deguan'ı, paytahti terk ederek çekilmeğe mecbur etmiş ve o da kendi yerine akrabasından, annesinin torunu Abo'yi tayin etmişti.

Hitanlar soy adına malik olmadıklarından dolayı, Çinliler Abo'ya Çin soy adı olan *Seo Han* adını takmışlardı. Bu andan itibaren bütün Çin kitaplarında, imperatorun kadın tarafından gelen akrabaları *Seo* soy adı ile tesmiye edilmeğe başlandı. Fakat bu ad Hitanlarca malûm değildi.

Deguan yolda vefat etmişti. Onun yerine vaktiyle Çine kaçmış bulunan kardeşi *Duyuy*'in oğlu ve *Şi-Tszun* namı ile tanınmış olan *Uyuy* veya *Uyun* geçti.

Yeni hükümdarın tahta çıkması da, eskiden Hitanlarda olduğu gibi, intihapla vukua gelmişti.

Ambagyan'ın o zaman hayatta olan ve halâ otoriteye sahip bulunan ihtiyar karısı, *Uyun*'in intihap edilmesine muhalefet etmek istemiş ise de, ordunun *Uyun* tarafına geçmesiyle bir şey yapamamıştı ve *Uyun* tarafından Ambagyanın gömülü bulunduğu Mu dağlarına gönderilmiş ve hapsedilmişti.

Çin topraklarındaki Hitanlar arasında zuhur eden anarşiden *Lö-eyjüan* istifadeye kalkışmış *Dalyan*'ı işgal etmişti. *Seo Han* ise, *Mogolistana* çekilmeye mecbur kalmıştı.

949 senesinde *Uyun* Çine hücumla girmişti. Fakat hiç bir şey yapamamış ve çok zaman geçmeden kendi beyleri tarafından öldürülmüştü. Onun yerine, *Tay tszun* oğlu *Mutszun* adı ile tanılan *Şülöy* (Şigay) geçmişti (954 - 968). *Şülöy*'in tahta geçmesi zamanında, *Lö çji-yuan* tarafından tesis edilmiş bulunan *Han sülâlesi* sukut etmiş ve yerine de *Go-vey* tarafından *Çjou* saltanatı kurulmuş bulunuyordu. Bu saltanat, Hitanlar tarafından icra edilen mükerrer hücumlara dayanabilmişti.

Go-vey'in halefi *Şi tszun*, müstakil bulunmakta olan eyaletleri, kendi hâkimiyeti altına toplamış, kuvvetlenmiş ve Hitanlara karşı sefer açmıştı [959].

Şi-tszun Hitanlar elinden *İn-çjou*, *Moçjou* ve *İçjou* eyaletlerini geri

istirdat etmişti. Hitanlar, vaktiyle zaptettikleri toprakları ve hatta *Şi-tsz-Tau* tarafından kendilerine terkedilen toprakların bir kısmını da ellerinden kaçırmıştırlardı.

Şi-tszun, Pekin üzerine yürümek istedi ise de, hastalandığından dolayı geri döndü. *Şi-tszun* ölümünden sonra, Hitanlara karşı, hemen sefere çıkıldı ise de, ordunun kumandanı *Çjao-Kuan* imperator ilân edileceğinden, seferden vazgeçildi ve *Çjao kuan* kendisinin yeni Sun saltanatını kurmak maksadı ile paytahta döndü. Sun saltanatı, sağlamca yerleşmiş ve Hitan ve *Çjurcjen*'lerin sonuna kadar tutunabilmişti.

Fakat bütün Çin toprakları üzerinde hâkim olan yeni saltanat bütün uğraşma ve çalışmalarına rağmen, vaktiyle Hitanlara, *Şi-Tsz-in-Tau* tarafından terkedilen küçük toprağı eline bir türlü geçirememişti.

Hitanların cengâverlik ateşi tükenmeye yüz tutmuş ve ellerinde kalmış bulunan topraklarında sükûnet içinde yaşamak istemekte idiler.

Bundan sonra vukua gelen çarpışmalar ve harpler, ancak Sun saltanatının yaptığı hücumlar yüzünden olmuştu.

968 senesinde Hitan hükümdarı *Mu-tszun* öldürülmüş, yerine *Şi-tszun*'un oğlu *Tszin-tszun* çıkmıştı. [968-983].

Tszin-Tszun, Sun sarayı ile dostluk anlaşması akdetmişti (974). Bu dostluk anlaşması, Sun imperatoru *Tay-Tszun* zamanına kadar devam etmişti. *Tay-Tszun* Hitanlar tarafından daima yardım göregelen *Şansi*'deki *Bey-Han* ülkesini zaptetmişti. (976 - 998). Galibiyet yüzünden cesaretlenen *Tay-Tszun*, Hitanlar üzerine yürümüştü. (979). *Tay-Tszun* pek çok şehirleri zapt ve Pekini (*Yuçjou*) muhasara etmişti. Fakat Hitanlara yardım yetmiş ve Sun ordusu müthiş bir surette münhezim olmuştu. Arkasında Hitanlarda Sun topraklarına hücumla girmiş iseler de mağlûp olmuşlardı.

Hitan imperatoru, askerî işler idaresini en yüksek rütbe olan *Yuy-Yue* adı ile *Elöy So-ge*'ye vermiş ve bir müddet sonra vefat etmişti. Yerine *Şen-tezun* namı ile tanılan oğlu *Lun-söy* geçmişti. Fakat küçük olduğu için hükümeti onun namına annesi imperatoriçe idare etmişti.

Tay-tszun taliini tekrar sınamak için bir taraftan *Bohay* Mançurları ile münasebete girişerek Hitanlar üzerine yürümeye teşvik etmiş, diğer taraftan kendisi Hatanlara hücum etmişti.

Fakat *Tsao-pın* kumandası altındaki Sun ordusu, *Su-ge* tarafından

Çji-gou civarında (Şa-He sahillerinde) kâmilin inhizama uğratılmıştı ve aynı zamanda Şansi'deki ordu da mağlûp olmuştu. (986). Müteakiben, Hitan kumandanı Şen-tszun, hükümdar Sö ge'nin annesi imparetoriçe ile birlikte taarruza geçmiş ve harp talii de kâh bu tarafa, kâh o tarafa geçerek devam etmişti. Ertesi sene, Sun tahtına Çjen-tazun çıkmıştı. (998 - 1023). Hitan hükümdarı Lun-söy muazzam bir kuvvetle Çin topraklarına girmiş yağma etmişti. Bunun ertesi senesinde, Çin imparatorunun bizzat iştirak ettiği ve general Fan-tin çjaonun kumandası altındaki Çin ordusu, Hitanları Moçjouda mağlûp etmişti. Hitanlar tarafından üçüncü senede yapılan hücumlar püskürtülmüştü. Hitanlar hücumlarına 1003 ve 1004 senelerinde de devam etmişlerdi. Ve son defa o kadar büyük bir muvaffakiyet kazanmışlardı ki, bazı yakınları tarafından Sun imparatoruna, paytahtı terkle Tszin-line veya Sıçuandaki Çen-du-fuya çekilmesini tavsiye etmişlerdi.

Çin, Hitanların bu hücumlarından bir türlü kurtulamayacağını anladığı gibi Hitanlar da girdikleri ve yağma ettikleri yerlerde tutunamayacaklarını pek âlâ biliyorlardı. Bundan dolayı Sun sarayı (1004) de Hitanlara, her sene 100 bin lan gümüş ve 200.000 top kumaş vereceklerini teklif edince, Hitanlar, vaktiyle kendilerine Şi-tszin-tay tarafından terkedilmiş, fakat Şi-tszun tarafından zaptla geri alınmış topraklarından da derhal ferağat etmişlerdi.

Bu devirden itibaren, iki hükümetin hududunda sükûnet başlamış ve her iki taraf birbirine elçiler, hediyeler göndermeğe, sene başlarında ve doğum hâdiselerinde tebrikler yollamağa başlamışlardı. Hitan sarayı, kendisinin Çin sefaret evraklarında müsavi derecede sayıldığına, artık iftihar etmekle kanaatleniyordu.

Çjen-tszn'in vefatında Hitan sarayı bütün memleket dahilinde matem tutmuştu. Hitan hükümdarı Lun-syuy vefatında 1030 da ise, Sun sarayı bir sefir vasıtasıyla taziyeye mektubu göndermişti.

İki saray arasındaki dostane münasebet bir gösterişten ibaret idise de, sükûnet ve sulh 100 seneden fazla devam etmişti.

Lun-söy'un ölümünden sonra, *Sin-tszun* adı ile tanılan oğlu, *Tszunçjen* tahta çıkmıştı. 1031 - 1055

Tszun-Çjen annesinin vasılığı altından çıkmış ve Sun sarayından 10 eyaletin kendisine geri teslimini talebe başlamıştı.

Çinliler bidayette, korkmadıklarını göstermek maksadı ile, *Day-Min-Fu* (Çjilide) şehrini tesis ederek, bu şehri paytaht yapmışlardı. Fakat diğer taraftan Hitanlarla müzakereye, *Fu-bi*'yi yollamışlardı. Fu-bi Tszun-Çjen'i isteklerinden ferağat etmeğe ve her sene verilegelen hediyelerden maada ilâveten hediyelerle iktifaya razı ve ikna edebilmişti.

1075 senesinde Sun sarayı yine bir ferağata katlanmağa mecbur kalmış ve Şansida hudut tanzimi esnasında 700 li kadar bir toprağı Hitanlara terketmişti.

Çine karşı yapılan bütün Hitan hareketleri, Çin tarihlerinde yazılmıştır. Fakat başka münasebetler hakkında büyük bir açıklık mevcuttur.

Hitan tarihi pek uzun zaman geçtikten sonra, Mogol sülâlesinin sonlarında yazılmıştı. Hitan tarihi için lâzım olan malzemeler Hitanların galibi Çjurçjenler tarafından ortadan yok edilmiştir.

Çinliler daha bir şeyi istişhad atmekteler. Bu da, Hitanlar tarafından kendi dahilî vaziyetlerinin mümkün olduğu kadar gizli tutulmasıdır ki, âlimler için hâdis ve vak'aları zamanında tasvir etmek kabil olmamıştır.

Sun âlimlerinin tasvir ettikleri şeyler, seyyahlar ve Leo sarayına gönderilen sefirler ağzından işitilerek kayıt edildiği gözününde tutulursa, Hitan hâkimiyeti altında bulunan Çin toprakları hakkında malûmat edinme Çin âlimleri için bir nedret teşkil etmiştir.

Bu sebepten dolayı, biz de Hitan tarihine pek az bir şey ilâve edebilmekteyiz.

1010 senesinde Hitanlar uygurlar üzerine yürüyerek *Su-çjou* [Şimali garbi Çinde] yi zaptetmişlerdir.

Bu malûmattan, Hitanların halihazırdaki *Ordosda* hükmetmekte bulunan *Se* krallığının yanından geçtiklerini, Cenubî Mogolistan tarikiyle şimdiki Çin eyaleti olan *Gansu-yun* Şimali garbî kısmına girdiklerini öğreniyoruz. Bu devirde Uygurlar buralarda yaşamakta idiler ve burada *Su-çjou* da bulunmakta idi.

Hitanlar aynı zamanda Koralılarla harbe tutuşarak, *Yu-lu-tzen* nehrini geçmiş ve Koraya girmişlerdi. Harp 1020 senesine kadar devam etmiş ve nihayet Koralılar sulh istemeğe mecbur kalmışlardı.

1029 senesinde Cenubi Mançjuryanın merkezinde bulunan Şarkî Hitanların paytahtı *Dun-tszin* veya *Leo-yan*'da oranın *Senin*'i [memuriyet, rütbe

adı] olan *Dalan* isyan çıkarmış ise de *Lun-söy* ordu sevk etmiş ve isyan da bastırılmıştı.

1044 senesinde Hitanlar *Dan-sen*'lere hücum ettiler, fakat *Se*'ler *Dun-sen*'lere yardım ettiklerinden *Se* ile Hitanlar arasında harp başlamıştı.

Hitan ordusu, *Huan-he* tarikiyle yürüyerek *Ordos*'un dahilinde 400 li kadar bir yeri işgal ettiler. Diğer bir Hitan ordusu da *Seo-Hay*'un kumandası altında *Se* hükümdarı *Yuau-Hao*'yi *Helan-şan* dağlarının şimalinde mağlûp etti ve *Yuan-Hao* sulh istemeğe mecbur kalarak, kendine iltica edenleri iade etmişti. Fakat *Yuan-Hao* müzakere devam ederken, ansızın hücum kalkmış ve Hitan ordusunu mağlûp etmişti.

1049 senesinde Hitanlar, *Se*'ler tarafından bir daha mağlûbiyete uğratılmışlarsa da, *Se* hükümdarının annesinin Hitanların eline esir düşmesi üzerine aralarında sulh yapılmıştı.

Hitanlar ellerinde bulundurdukları, Çin eyaletlerinden *Şansi* de *Day-tu-fu* şehrini kendilerine orta paytaht olarak seçmişlerdi. Bunun sebebi de her halde *Se*'leri daimî bir kontrol altında tutmak olmuştur.

6 devirde Hitanların 5 paytahtları, 6 eyaletleri (*Çjou*) 156 müstahkem mevkileri, [*Gön-çen*]. 200 kazaları, 5000 soy ve 60 vasalları vardı.

Hitan ülkesi şarkta denize kadar, garpte *Tszin-şan* (*Altay*) veya serpilen kuma (*çöl*) kadar, şimalde *Lu-tszoy* [*Kerulen*] nehrine kadar, cenupda *Beyaz uçuruma* *Çindeki* *Bo-gou* kadar yayılmakta idi.

1055 senesinde *Sin-Tszun* ölmüş yerine oğlu *Hun-tsi* veya *Dau-tszun* tahta geçmişti 1055-1101.

Dao-tszun'un hükümdarlık devri hiç bir hususiyeti haiz değildir. Onun devrinde nazır *Elöy-İsin*'in nüfuzu daha bir müddet devam edebilmişti. *Elöy-İsi*'in teşviki ile *Dao-tszun* tarafından imparatoriçe hiyanetle itham edilerek katledilmişti. *İsin* imparatoriçenin çocuklarını da öldürmüştü de prenslerden birisi sağ kalmış ve *Dao-Tszun*'un vefatından sonra hükümdar olmuştu. Bu imperatorun adı *Yan-si* idi ve onun devrinde *Leo* saltanatı sukut etti.

HİTANLAR TARİHİNE İLÂVE

II.

HİTANLAR TARİHİNE İLÂVE

Tsidan-yu'dan XXII

Yazan : V. Vasilyev

Hitan devleti, (1) iki asır kadar bir zaman yaşamasına ve Merkezi Asyada başlıca hâkimiyete sahip bulunmasına rağmen işgal ettiği saha, şimdiki Mogolistan ve Mançuryaya attığımız sahanın hepsi değildi.

Şimali Mançurya'nın büyük bir kısmı ve Mogolistanın şimali garbi kısmı Hitan Devletine ancak şeklen tâbi bulunmakta idi.

Hitan Devletinin esas hududları şöyle idi :

Çinde olan saha :

Hitanların ellerine geçirdikleri toprakların en büyük bir kısmını bu sahanın teşkil ettiğini kabul etsek bile, bu topraklar, Hitanlar için küçük bir toprak parçasından ibaret idi.

Bu toprakların hududu, *Ma-he* ve *Den-cau* nehirlerinden [Şandun eyaletinde] başlayarak *Tszen-he* nehri boyuna gitmekte ve oradan *Tsan-cou'*ya doğru çevrilerek *Suy-çen* ve *Ba* nehirlerinden geçmekte ve *Duan-he*'ya kadar dayanmakta idi. Oradan Şimali Garbiye çevrilmekte ve *Bey-Pin-Şan* dağları üzerine yayılmakta ve *Lin-çjou-fu*'ya dayanmakta idi. Oradan garben *Huanhe* nehri ile Çin ülkesi Se devletinden ayrılmakta idi. Onun ötesinde Hitan hâkimiyeti altında bulunmayan müstakıl *Dutsyue*, *Tan-sen* kabileleri ve Hitanlar tarafından zaptedilmeyen *Tufan* kabileleri vardı.

(1) Onun ülkesi şimalden cenuba 5.000 li ve şarktan garbe 4.000 li mesafeye yayılmakta idi.

Bunlar, Hitanlara vergi vermezlerdi (1). *Tutsyue, Tan, Sen ve Tuqulun* kabilelerinin bir kısmı, Hitan hâkimiyeti altında idiler ve sakin sulhçu halk olarak (Je) tesmiye edilmekte idiler.

Bu halkların Şimali Garbisinde *Dada* (2) yani tatarlar yaşamakta idi. Bunların müşterek umumî hükümdarları yoktu. Bunlar ayrı ayrı soylara bölünmekte ve büyükleri 200-300, en küçükleri de 50-70 evden [ocak] müteşekkildi. Soyda, en kuvvetli ve zengin olan reis oluyordu. Bunlar, yerden yere göç ederek avcılıkla iştiğal etmekte idiler. Kadınları atış ve binicilikte mahir idiler. Bu halk Hitanlarla daimî surette niza içinde yaşardı ve çok defa Hitanları mağlûp dahi etmişlerdi. Hitanlar tatarları itaat altına almak isteyerek 100.000 kişilik kuvvatlı bir ordu ile Şimali garbiye yürümüşlerse de, Da-da'lara karşı hiç bir muvaffakiyet elde edememişlerdi.

Da-da'lar sulh zamanlarında Hitanlar ile sığır, koyun, deve ve keçi alışverişi yaparlardı. Fakat bu sulh devri uzun sürmez, Da-da'lar yine Cenubigarbi istikametinden hücumla kalkarak Hitan ülkesine girerlerdi.

Da da'ların yaşadıkları yerler yukarı paytahttan 6000 li mesafede idi. Ouların Şimaligarbında *Be-gu-li* halkı (herhalde Da-da'lara soydaş olacak) yaşamakta idi ve bunlar da Hitanlara hücumda hulunurlardı.

Hitan ülkesinin şimalinde, şarka doğru *Yuy-tsyue* (Uygurlar, Ugeled), *Men-gu-li* ve *Te-li-Si-Tsen* halkları yaşamakta idi.

Bunların hepsinin ayrı ayrı hükümdarları vardı. *Yuy-tsyue*'ler *Menguli*lere benzerlerdi. Bunlar da Hitanlara karşı harekete geçmişlerse de, *Şen-tszun* tarafından münhezim edilmişlerdi. Bu mağlûbiyetten sonra, bir daha yağmaya cesaret edememişler ve Da-da'lar gibi Hitanlarla alışverişe koyulmuşlardı. *Yuy-tsyue*'lerin toprakları yukarı paytahtın 5000 li mesafede idi.

Men-gu-li'ler, bu paytahtın şimalinde 4.000 li mesafede idiler. Bunlar at südü ile beslenirlerdi. Hitanlarla niza halinde bulunmazlar hayvanat alışverişi yaparlardı.

Te-li-si-si-tsen'lerin giyinme ve mesken, dil cihetinden *Mo-he*'lere benzedikleri binenaleyh, *Mançcur* kabilelerine mensup buldukları zikredil-

(1) Onlar, Yun'çjou'dan 3.000 li mesafede idiler. O devirlerdeki Gaoçan (şimdiki Tufan) ayrı bir ülkeye sahibdi ve onlara vergi verirdi. Bu vaziyet ise tabiîliği ifade etmemektedir. Bundan maada her iki ülke aralarında ticaret yaparlardı, fakat fiatlar hükümdarlar tarafından tayin edilirdi.

(2) Bunlar her halde, «Seyyah Hu-tsaao» ya dair olan yazıdaki Te-djan idi.

mektedir. Bunlar Hitanlara vergi vermezler, harbetmezler ve koyun, at, sığır, kürk ve yünden mamûl emtia ile değişme ticareti yaparlardı. Yaşadıkları yer ise, *Şan-tszin*'den 4.000 li Şimaligarbide idi.

Te-li-si-si-tsen'lerin daha ötesinde Şimalişarkide, *Şan-tszin*'den 5.000 li mesafede *Mo-he*'lerin toprakları bulunmakta idi. *Mo-he*'lerin müşterek hükümdarları yoktu ve onlar bir parça ziraatle iştiğal ederlerdi. İlbaharda ve yazın evlerde, kışın ise çukurlarda toprak altında yaşarlardı.

Hitanlara vergi vermezler ve niza halinde de değildiler. Hitanlarla, şahin, geyik derisi, kara ve boz renkte sencep, iri atlar, zamk ve balık derisi ile alışveriş ederlerdi. *Mo-he*'lerin ötesinde *Şan-tszin*'den yine aynı mesafede, Şimalişarkide *Te-li* halklarının toprakları bulunmakta idi. Bunlar, dağlarda, ormanlarda gizlenir ve yaşarlardı. Bunlar da Hitanlara tâbi değildiler. Hitanlarla iri at, inci, şahin, sencep semur ve balık derisi ile alışveriş ederlerdi. *Te-li*'lerden Cenubişarkide [*Şan-tszin*'in şarkında 4.000 li mesafede] *Alime-U-ni-po gu-lu* halklarının toprakları bulunmakta idi.

Bu halkların her biri onar bin aileden ibaret olup Nyuyçjen'lerden giyim, dil, mesken ve ziraat tarzı ile farklıdılar. Hitanlar bunların üzerine hâkimler Tsze-du-şi tayin etmişlerse de, bunlar vergi vermemekle beraber harac (Dan) olarak at, inci, sencep samur balık derisi ve balmumu verirlerdi. Onlar, şimalde yaşayan halklarla serbestce münasebette bulunmakta ve alışveriş yapmakta idiler. Bunların şarkında, Dun-tszin'den yahut şarkî paytahttan Leo-yan 600 li mesafede itaat altına alınmayan Nyuyçjen'ler yaşamakta idi. Bunların Cenubigarbisinde itaat altına alınan Nyuyçjenler yaşamakta idi. Şarkta ise, Sin-lo yahut Korallılar yaşamakta idi. Nyuyçjenlerin toprakları Şimalişarkî tarafına nihayetsiz olarak uzamakta idi ve hükümdarları yoktu. Atışda mahirdiler ve daima Hitan ülkesine hücum ederlerdi. Hitanlar onlarla olan hudut boyuna 2000 li uzunluğunda istihkâmlar yapmağa, asker ve mühimmat buldurmağa mecbur kalmışlardı.

Sakin sülhçu olan Nyuyçjen'ler ise Dun-tszin'e daha yakın yani ondan şarkdan 200 li mesafede yaşarlardı. Bunların toprakları, şarktan garbe 800 li cenuptan şimala 1000 li yayılmakta idi. Hükümdarları yoktu, fakat Hitanlar tarafından büsbütün itaat altına alınmış da değildiler. Sâkin sulhçu olarak tesmiye edilmelerinin sebebi, onların arasında hırsızların bulunmaması ve Hitanlarla niza ve düşmanlık halinde olmamaları idi. Herkes onların top-

raklarına gelebildiği gibi Hitan tüccarları da onlarla serbestce alışveriş ederlerdi (1). Nyuyçjen'lerin 3 üncü soyu «5 idarenin muti Nyuyçjen'ler» diye tesmiye ediliyordu. Çünkü Hitanların Şu-mi-yuan idare teşkilâtına bağlı idiler ve bu idare onlara Hitanlardan veya Bohey'lerden amirler (Tsze-du) koyarlardı. Fakat onlar vergi vermezler ve ancak harp zuhurunda kendi aralarından taksimat yolu ile asker toplayarak ordu verirlerdi ve harp bitince bu ordu efradı kendi yerlerine dönerlerdi.

Onların arazisi, Cenuptan şimala 700 li, şarktan garbe 400 li'ye yayılmakta ve daha aşağılara inerek Dun-tszin'den 500 li mesafede idi. Bütün nüfusu, 10.000 aile hesap edilmekte idi. Bunlar dağ ve ormanlara dağılmış halde yaşarlar ve pek iyi avcı olmakla beraber ziraatçilikle de iştigal ederlerdi. Daha ötede cenupta Ya-lutszen nehri ile ayrılan Sin-lo ülkesi bulunuyordu.

Hitanlar hudutlarını bu halklara göre tanzim etmişlerdi. Bunlardan birisi (Yanşan-lu) Cenupta Sun'lerin hücumunu karşılamaya hazırı. İkincisi (Yun-çün-lu) Se hükûmetine bekçilik etmekte, üçüncüsü, Şa-mo-fu Şamo (2) steplerinin şimalinde yaşayan halkları elinde tutmakta, 4 üncüsü Leodun Korahlara karşı idi ve nihayet 5 incisi de (Çan-çun-li) Nuyuçjenlere ve Şivey'lere karşı idi. (Şunu kaydetmemiz lâzımdır ki, burada Şivey'ler zikredilmemektedir. Fakat Şivey adı altında Te-li-si-tsin'leri anlamamız lâzım gelmektedir.)

Zikrettiğimiz hududlar dahilinde, Çinlilerden maada şu halklar yaşamakta idi:

1 — Hitanlar. Bunları Senbi'lerle bir halk olarak almamız icap etmektedir. Senbi'ler, Han saltanatı devrinde Hunlar tarafından münhezim edilmişler ve Senbi dağlarını işgal ve kendilerini müdafaa etmişlerdi. Ve bu dağa izafeten Senbi'ler tesmiye edilmişlerdir. Sonraları Vey sülâlesi devrinde onlar Huan-şuy yahut Şara-muren nehrinin cenubunda ve Huan-luna'nın şimaline yerleşmişler ve Tsidan olarak tesmiye edilmişlerdir.

(1) Altun, kumaş, balmumu, inci, çam fıstığı, bal vesaire.

(2) Bu Yue-guy soyu eyaleti idi. Lu-tszuy (Kerulen) nehri üzerindeki askerî idare den ve Datan, Men-gu, Di-le-den muhafaza eden ordudan ibaretti.

Bu ismi haslardan, gerçi burada büsbütün başka ieroglifler kullanılmış ise de, Yuy-tsyue, Da-da, Menguli ve Te-li adlarını görmemek kabil değildir.

Maamafih bu adın çinliler tarafından verilip verilmediği malûm değildir. Çünkü, tarihte, onların umumî adları olmadığı ve Tan sülâlesinin her zaman onlara tabii bulunduğu daima zikredilmektedir. Hitanların şimal soyları yine Şivey veya Şigey adı ile tesmiye edilmekte idi. Bunların toprakları Holun'den 1000 li mesafeden başlamakta idi. Yazın şehirlerde kışın ise, bir yerden diğer yere göçetmekte idiler. [Herhalde gerisince olacak] Şunu kaydetmeliyiz ki, mogolca olan Şibo «istihkâm kale» kelimesini şehir manasına kabul edebiliriz. Eğer, esas kayıt olarak, Şivey'lerin Hitanların yaşadıkları yerleri Tan sülâlesi devrinde *Heg-şuy-Mo-he* veya *Mohe*'lere ait olan *Kara nehir* yani Amur civarındaki saha olarak kabul edersek şu kanaati hasıl edebiliriz :

Hitanlar Mohe'lerle soydaş idiler ve Hitan kabilesi büyüyünce kuvvetlenmiş ve onlara umumî ad olarak Mohe adı verilmişti. Mo-he'ler şüphesiz, mançur kabilelerine mensup idiler. Böylelikle *Nuyuçjen*'ler, Hitanlarla aynı kabileden idiler ve Mo-ha'lerin itaat altına alınmayan soyunun bir kısmı idiler.

Malûmdur ki, Hitanların daha doğrusu Şiveylerin bakiyeleri addedilen *Dahur*'lar ve *Solon*'ların şimdiki ahfadı, Mogollara nazaren Mançjur'lara yakındır.

Tarih, Hitanlar hakkında malûmat verirken, onların 8 soy teşkil ettiklerini söylemekte ve Kara nehir Mo-he'ler topraklarındaki Hitanları ise, 78 soy olarak saymaktadır.

2 — Hitanların garbinde, yine aynı cenubişarki Mogolstanda, Şi halklarının toprakları bulunmakta idi. Şi adı, Mu o-si adının kısaltılmasıdır.

Şi halkları *Yuy-ven*'in şark kabilelerinin ahfadı idiler. Bunların soy adları, Mogollara kadar, Çinde tesadüf edilmekte idi. Si'ler Senbi'ler gibi vaktiyle, (Sungur) Sun-mo-çji tszen nehri ötelinde gizlenerek yaşarlardı. Fakat sonraları her tarafa yayılmışlar ve 5 soy teşkil etmişlerdi ki, bunlar da : *Nuye*, *Mohefey*, *Tszige*, *Ben'çun* ve *Şide* idi (1).

(1) İakinof, 1.47 da : Ahoy, Çuho, Dngas'lar ve Yuan'-sı-si. «Uday-şi tzi Çju» da : Ahoy, Çomi, Nutsze, Heytsi çji. «Şimal tarihi» inde : Jugeçju, Mohefo, Kigu, Mugun' ve Şide. (Bak. İakinof, II. 89.) İleride göreceğimiz veçhile, Jugeçju kelimesi Hanlığın Baş beyliği rütbesidir. Burada Ahoy yerine konulmuştur. Bu soyda, irsî reisten başka bu bey de vardı. Şimdi bu aynı tarihte, bu beş soy sayılırken girmemiş olan Ahoy aymağı hakkında zikredilmektedir.

Herhalde, bunlar garp taraflarına Sungur nehrinden gelmişlerdi. Çünkü, tarih, onların *Gubey-kou* geçidinin şimalinde bulunmaktadır. Hitanların 5 paytahtlarından birisi olan orta paytaht veya *Cjun-tszin*, bunların tspraklarında bulunmakta idi.

« Orta » tesmiye edilmesinin sebebi de, bu paytahtın Yukarı şarkî paytaht ile cenubî paytahtın tam ortasında (mesafede) bulunması idi.

« *Tsidan-go-çji* » yi yazan *Elun-li*'ye göre, bunlar dil ve örf âdet cihetinden Hitanlara benzerlerdi (1).

Yukarı paytaht, bidayette Hitanlar gibi kuvvetli olan *Kumoh*'ları, (2) kontrol için yapılmıştı.

3 — Halihazırdaki, Cenubî Mançjuryada yani Hitanların Cenubişarkisinde kadim *Bohay* devleti bulunmakta ve Sarı Denizin yanında bulunan bu devlet, Hitanlar tarafından istilâ edilmişti. Bu halkların esas soyunun Mançjur'lardan çıktığına şüpheye mahal yoktur, çünkü, bu soy Şimalî Mançjuryadan gelmiş ve Kara nehir *Mohe*'lere mensuptur.

Bohay şehri *Su-Çjou*, San'dun'daki Çin şehri *Den-çjou*'in tam karşısında bulunmakta ve oradan rüzgârlarla horoz sesleri bile işitmekte idi.

Bohay topraklarında Hitanların Şarkî paytahtları bulunmakta idi. Bu paytaht aynı zamanda Bohay beylerinin de paytahtı idi.

Çeviren : *S. Rasol*

Profesör S. LANGDON, M. A. ve ALAN H. GARDINER, D. SİTT. tarafından

Etiler Kıraklı Hatusil İle Mısır Fıravunu Ramses II Arasındaki İttifak Muahedesi

(1) Her halde burada bir yanlışlık vardır. Çünkü başka malûmatlar aksini göstermektedirler.

(2) Bak. «Si hakkında ilâve» .

ETİLER KIRALI HATUSİL İLE MİSİR FİRAVUNU RAMSES II ARASINDAKİ İTTİFAK MUAHEDESİ

Profesör S. LANGDON, M.A. ve ALAN H. GARDİNER, D. SİTT. tarafından

Cihan Harbi esnasında, Profesör Hugo Winckler tarafından Boğaz Köyde keşfedilen Eti hazinesi evrakının Almanyada neşri; Eti kralı Hatusil ile Mısır firavunu Ramses II arasında akdedilen maruf muahedenin Hiyeroğliffli ve çivi yazılı versiyonlarının, en nihayet, teferrüatle mukayeselerini mümkün kılıyor. Arkeolojinin ise, bin mil mesafede Akdenizin ötesinde, küçük Asyanın merkezinde Babilonya dilile kaleme alınmış bu iki kil tabletin ele geçirilşi ile; Ramses II nin Teb şehri mabedlerindeki Hiyeroğliff ile yazılmış isteller üzerinde yademiş olduğu aynı muahedenin kaydı arasındaki romantik tevafuku göstermekten fazla bir vazifesi yoktur. Vak'anın yığın yığın tafsilâtı (Journal of Egyptian Archaeology) okuyucularının ekseriyeti tarafından bilinmediğinden; bunları çok teknikli olan araştırmalarımıza mukaddeme olmak üzere muhtasaran nakletmeği münasip buluyoruz.

Mısır seferi esnasında Champollion, Hiyeroğliffleri kendi hallediliş tarzını pratik muhakemeye tercüme etmeği araştırdı. Ramses II ile, ismini (Schéto) Şeto diye okuduğu bir kavim arasındaki harpları zikreden kabartma ve kitabeler bilhassa nazarı dikkatini celbetti. Bu harpların neticesi, mütekebilen Karnak ve Ramesium mabetlerindeki büyük istel üzerinde Hiyeroğliff versiyonunda ve bütün tabirleri zahire çıkan bir ittifak muahedesi idi. Champollion her ikisini de istinsah etti; tam nümunesini Karnakta ve «cüzlere» ayrılmış olanını da Ramesiumda. Fakat birkaç satırdan ibaret olan tecrübî tercümesi, «Les Notices Descriptives» te [1] tabedilen

[1] Cilt II, 195 inci sahife ve sonraki sahifeler.

mektuplarındaki [1] bir mehzazde, henüz tam gayeye erişemediğini gösteriyor. Bununla beraber ilk ve tam tercüme yapan âlim, kendi talebelerinden, Rosellini [2] vak'ayı bütün vuzuhile tanımakta gecikmedi. Bu ilk zamanlardanberi birçok tercüme ve neşirler meydana çıktı; fakat Ejiptologların da henüz bu mühim tarihi vesikanın nihai suretlerini tedarik edemediklerini utanarak kabul etmek mecburiyetindeyiz. Elde bulunan en mükemmel tabı müteveffa W. Max Müller'in 1902 de çıkan bir neşriyatıdır [3]. Bunun tam olmayıp eksik veya kusurlu olduğunu telkin etmek kendisine karşı yapılmış büyük bir haksızlık olur. Fakat profesör Sethe tarafından yapılan bir mukayese, bu husustaki lütfuna teşekkürler, sayesinde bu makaleyi hazırlamak için müstefit olduk. Max Müller'in nüshası arzuyu tatminden uzaktır; Béato'nun ilk satırları fotoğrafile mukayesesi bir neticeye varabiliyor. Âlimlerimiz hüsnü niyetle; âbidelerin toprak üstü kısımlarının tam kopyasını çıkarabilmek, uzak bir âtiye bağlı ve yer altındaki yeni mevzilerin hafriyata açılmasından daha çok müstacel olduğunu anlamakta gecikmeyeceklerdir.

Champollion, adını Şeto diye okuduğu kavmi Seytiler (Seythiens) lerle mümasil addetmeğe meyyal idi. Tevratın bahsettiği Etilerle olan hüviyet benzerliği 1858 e doğru Brugsch tarafından ve hemen aynı zamanda de Rougé ve Bunsen tarafından faraziyyat sahasın atıldı. Bidayette basit bir zan ve tahmin sanılan bu fikir tedricen bir hakikat haline inkılâp etti. Yavaş yavaş Eti âbideleri kendiliğinden aydınlığa doğru geldiler. İki taraftan; Suriyenin Şimalinde ve küçük Asyada büyük bir Eti kırallığının mevcudiyetini, El-Amarna mektupları meydana çıkardı. Amenophis III ve halefleri zamanında, iki cihetten cenuba doğru Fenike ve Palestin üzerine tazyik yapanlar Eti cenkçi hükümdarları idi. En nihayet 1906 da Hugo Winckler Kızılıрмаğın çevresinde surlarla muhat vasi Boğazköy harabelerinde; geniş Hatti şehrini, Etilerin öz paytahtını keşfetti; burada, en büyük meydandaki mahzenlerde ve diğer bir mahalde çok miktarda kil tabletler topraktan çıkarıldı. Bunların, az çok Eti hariciye hazinesi evrakından

[1] «Lettres écrites de l'Égypte», sahife 426

[2] «Monumenti Storici» Cilt III, Kısım II. 268 - 282 sahifeler.

[3] Der Bünisvertrag Ramses II und des Chetiterkönigs in Mitteilungen der Vorderasiatischen Gesellschaft. — 1902 —

başka birşey olmadığını ispat etti. Bütün tabletler çivi yazısı harflerile yazılıdır, fakat ekserisi Etilerin o zamanki konuştukları dilde yazılmıştır. Bugünkü Fransızcanın vaziyeti gibi, o zamanın diplomasi lisanı da Babilonca idi. Binaenaleyh mücavir memleketlerin hükümdarlarile yapılan muhaberat ve muahedeler de Babilon dilile kaleme alınıyorlardı. Ramses II ile yapılan muahedenin nüshai saniyesi olduğu, Hugo Winckler tarafından 1916 ya doğru tanınmakla beraber ancak on sene sonra metnin tamamı tab'edilebildi. Her iki nüshanın da parçaları bulundu. Babilon dilinin «Canaanitique» lehçesile yazılmışlardı. Hiyeroğlilfi versiyonla aralarında bazı mübayenetler olmakla beraber, bundan böyle dikkatle bakılmış gibi addedilebilirler.

Seri bir muayene; fasılların bir çoğunda yalnız Boğazköy tabletlerinin ibraz ettikleri şimdiki asıl metnin, ki Mısır versiyonu bundan tercüme edilmişti, olduğu meydana çıkar. Hiyeroğlilfi Mısır versiyonunun terkip ve ibarelerin mısırlı olmadığı, yeni keşfolunan tabletler ve Boğazköyde bulunan diğer vesikalar ve müşabih muahedelerde de bu şüphenin tahakkuku ve halis Babilonlu olduğu fark ve teşhis edildi. Maalesef aynı zamanda Boğazköy tabletleri natamamdırlar; en geniş cüz'ün (7 numaralı), neşir halinde, iyi muhafaza edilmiş 43 satırı vardır ki muahedenin hemen yarısını ihtiva etmektedir. (25 No.) yalnız ilk on iki satırın mebdeni vermektedir. Boğazköy versiyonunun ilk tenkidî neşri Bruno - Meissner tarafından verilmiştir ki, Berlin akademisinin Sitzungsberichte'sinde tab'edilen bu risale makalemizin hazırlanmasında faydalı hizmetler gördü; kıymetli tefsirler ve mukayeselerle birlikte Mısır kontrol defterile bir istinsah ve tercüme hazırlanmıştı. Boğazköy semitik metinlerinden istihsal edilebilen tarihi mu'taların bir hulâsasını ihtiva eden yeni bir eserde, Meissner muahenin kendi yaptığı tercümesini, Mısır versiyonun mütekebil fasıllarını muvazi bir sütuna koyarak tekrar ediyor. Meissner'in kullandığı Hiyeroğlilfi metnin tercümesi Breasted'in de yaptığı tercümedir. Mısır metninin yeni bir tercümesi de aynen çivi yazılı tabletlerin karşısında, iyi yazılmış bir risalede Roeder tarafından tab'ettirilmiştir.

Profesör Langdon işbu makalede, Boğazköy tabletlerinin yeni bir istinsah ve tercümesini takdim ediyor; yalnız Hiyeroğlilfi versiyonda muhafaza edilmiş olan bozuk fıkraları restore etmek ve bu kısımları şerh ve

tefsir edebilmek için boğazköy metinlerini bol bol kullanarak istifade etmiştir. Mısır metninin yeni tercümesi ve her iki tercümenin takdim edildiği şekil için Dr. Gardiner mes'uliyeti deruhte etti. Şerhler risalemize ilâve edilmiştir. Fakat kronolojik ve tarihî neticeleri yalnız profesör Langdon'un eseridir.

MISIR VE ETİ (BABİLONCA) VERSİYONLARININ MUKAYESESİ

Muahedenin Hiyeroğlîfli ve çivi yazılı nüshalarının tercümesine girişmeden önce; içinde Tanrı, kiral ve kıt'a isimlerinin tercüme edildiği şekle gerek asıl metinlerde ve İngilizce suretlerimizde kabul ve ittihaz edilen mukabillerine birkaç kelime hasretmeliyiz. Yabancı isimlerin Hiyeroğlîfli yazılarına müteallik bahse gelince, imdi bu maksad için kullanıldığı söylenen gûya hecaî yazının, hakikatte aslâ hecaî olmadığı meydana çıkmıştır. Misal olarak:

 Gibi coğrafi bir ismi Max Müller şu şekilde $\overline{H}i-Sa-Sa-Pa$ olarak istinsah etti; bunun kat'î olarak sıhhatını ispat için bütün yaptığımız sadasızlar iskeletini $H-S-S-p$ vermek olmuştur. Şimdi Boğazköyün şahitliğinin doğruluğu, bu kabil mahal isimlerinin teşhisini her halde ispat etti; o şekilde ki baştan aşağı sadalandırılmış olan Mısır metninin kendi yaptığımız tercümesine asıl telâffuzlarını ilâve etmemize hiçbir mani yoktur. Bununla beraber ihtiyat tedbiri olmak üzere sedasız Hiyeroğlîfli mukabil kısmı kerre içerisinde ilâve edeceğiz. Böylece bir misal olarak zikrettiğimiz mahal ismi Hissashapa ($\overline{H}-S-S-P$) olarak meydana çıkacaktır. Müsteşrik olmıyanlarımız için, \overline{H} remzinin kuvvetle basılarak okunması icap eden bir h harfi temsil ettiğini işaret edelim. S harfi ise (Ş) sh gibi telâffuz olunabilir.

Sedasız Mısır karşılıklarının tekerrürlerinden içtinap etmek için, Hiyeroğlîflerin; Eti toprak isimlerinin ve hükümdarlarının adlarının ne şekilde tercüme ettiğini ilân etmek iyi olur. Eti ülkesi için Mısırlılar, yalnızca sedasızlardan mürekkep olmak üzere $\overline{H} t s$ yazıyorlar. En eski Ejiptologlar mektebi tarafından kabul edilen (Khetas) kelimesinin telâffuzu için birçok ispat şekilleri olduğu gibi Khetasar, Merasar, Metella, Seplet için de mütakabilen aynı şeyler mevcuttur. Bundan böyle işbu isimler tarih kitaplarından silinecektir. Mısır Hiyeroğlîfleri oldukça sedasızlar vermektedir:

$\overline{H}t-s-r$, $M-r-s-r$, $M-t-nr$ ve $S-p-r-r$; hiçbir sedalıyı temin ve tekeffül etmez. Bunlardan bazılarını, telâffuz edilmeyen çatıları örtmek için intihap edebiliriz. Hiç şüphesiz Etiler kırallarının isimlerini Mısırlılardan oldukça başka türlü telâffuz ediyorlardı. Sedasızlarda hattâ bazı tahvüller de vardır, Babilonca S, Mısır S nine tekabül eder ve ilh.. Bununla beraber, Eti isimlerinin tam Mısır mukabillerini verebilecek bir vaziyette değiliz; böylece, yerli nüshai asliyelere rücu etmekle daha doğru hareket etmiş oluruz. Bundan, hem Boğazköy tabletlerinin ve hem de Mısır istel'nin çifte tercümelerimizde tek bir şekil ve surette «Hattusili, Mursili, Muwattalli, Subbiluliuma» olarak nakledeceğiz.

Mısırlı kiral isimlerini nasıl bir muameleye tâbi tutacağımızı bilmekte daha çok müşküllerle karşılaşırız. Çivi yazılı tabletler Ramses II nin ad ve soyadını mütakabilen Wasmuariasatepanaria ve Rimasesa - Mai - Amana şeklinde yazarak bir üstünlük nümunesi veriyor (Mutadis, Mutaudis, S yukarıda gördüğümüz veçhile S deki gibi). Firavun isimlerini istinsah ederken bunu başka yerde de tekid edemeyiz. Burada bermutad eski Yunanlılar zamanında çok kullanılan, Manetho'nun istimal ettiği gibi bir cins telâffuzla iktifa edeceğiz. Bu sebepten Karnak metnini tercüme ederken bizim itibarî istinsahlarımıza tâbi olacağız, Usima ^c re^c - setpenra (Yunanca karşılığı — O'vouapns) ve Ra'messe mi - Amun (Yunanca karşılığı — Puueoons Miaouovv), bizim Boğazköy metinleri versiyonlarının zevkle istifade ettiğimiz telâffuzlarını bu esnada muhafaza edelim. Bunlar Menma're' I Sethos için Minmuaria ve Menpehtire' Ramesses I için de Minpahiritaria mukabillerini aynen vermektedirler. Ve muahdede olmıyan bir mektupta Ramses II nin refikası Nefreteri için de Naptara vardır. Metnin bir ucundan diğer ucuna kadar tenavüp ve teakup eden Ramses II nin ad

ve soyadları, muahedenin Hiyeroğlîfli nüshasında mükemmelen ve rabitalı bir surette tefrik edilebilir; adı bir üslûpçuluk şiarile bu devirde çivi yazılı tabletler yalnız adlarla iktifa ederler. Çivi yazılı tabletler, Mısır kıralarile Eti ülkesi (Hatti-Land) kıraları arasında unvan farkı gözetmiyorlar, bunlar: sarru rabû Sar mat Mi - is - ri - i yani büyük kiral, Mısır «Mısır» kiralı ve Sarru rabû Sâr mat Ha - at ti yani büyük kiral Hatti (Eti) kiralı, şeklinde olabilir. Halbuki Hiyeroğlîfli kopyalar; bir şekilde Mısır büyük hükümdarı ($\left(\begin{smallmatrix} ? \\ h \\ k \end{smallmatrix}\right)$) diğerk bir şekilde de Eti büyük hükümdarı ($\left(\begin{smallmatrix} ? \\ h \\ k \end{smallmatrix}\right)$) unvanları ile Suriyelî ve ecnebî küçük prenslere tevcih edilen bir takım madun fahrî tabirleri de havidir.

İlâhî isimlerin mülâhazalarına gelince, Eti ve Mısır versiyonları, antiki-tede hemen âlemşumûl bir âdet olarak, bu isimleri yerli karşılıklarile tercüme ettiklerini bazı misallerle ispat ediyorlar. Kendi tercümelerimizde biz de mecbur olarak aynı şeyi yaptık. Mısır güneş tanrısı, P_{re}^{-c} , (R_{e}^{-c}) yani güneş Boğazköy metinlerinde Samas yani güneş tanrısının semitik ismi olarak görünüyor. Eti gök gürültüsü tanrısı Tesub, Teb'de tam bir yabancı tanrı nümunesi olan «Şetekh» tarafından temsil edilmekte idi, Horus ve Osiris düşmanı ile meş'um teşriki neticesinde, bu Mısır noktai nazarından bir muadilliktir.

Mısır versieonu izahlı bir methali ve bir de başlığı havidir ki buhar Boğazköy muvazi metinlerinde yoktur; içindeki sarahat, bunların tercüme edilmeyip Mısırlı bir yazıcı tarafından kaleme alındığını ispata kâfi gelir.

Çivi yazılı versiyonun Ramses'i ilk pilânda başlıca akid taraf olarak vaz'ettiğini ehemmiyetle kaydetmek icap eder, bunun içindir ki bazan müfret mütekellim sigası kullanılıyor. Hiyeroğlîfli versiyonda ise müfret mütekellim zamiri kullanan Hatusil'dir; ismi ve memleketi firavundan ve Mısırdan önce zikredilmektedir. Bu Karnak istelinin verdiği gümüş [1] levhanının tercümesi takririle tetabuk etmektedir. 6-9 fıkralarda rollerin bu değişmesi; her iki versiyondaki muntazam temadiyi gösteren fıkraların mevziine sevk ediyor ki, hali hazırda maddelerde Babilonca (fıkra 6) Mısırca (fıkra 8), ve Babilonca (fıkra 7) Mısırca (fıkra 9) a tekabül etmektedir.

[1] Hatusil tarafından Ramses'e gönderilen gümüş tablet.

İKİ VERSİYON ARASINDAKİ MÜNASEBETLER

Muahedenin Hiyeroğlîfli ve çivi yazılı versiyonlarının mukayesesi alâkayı celbeden bir iş olarak kabul edilmiştir; fakat bu mukayese aynı vechile eski Babilonya ve Mısır lisanlarının pek zahmetle ve yavaşça meydana çıkarılmasında tatbik edilen metodların muvaffakiyetine istinad eden haizi ehemmiyet bir kıymete maliktir. Bunun gibi, hakikatte oldukça ehemmiyetli diğerk bir mesele tarafından bulandırılan teferruatın faydası da ispat edilmiştir. Yani bunlar, iki versiyonun münasebeti ve buradan çıkan tarihi hükümlerdir.

Roeder bu meselerle bitaraf olarak ve tevazula uğraşan yegâne âlimdir. Bu meselelere verdiğimiz ehemmiyet bizi onun bıraktığı noktadan yürümeğe sevk ediyor. Roeder'e göre Boğazköy fragmanları; Ramses II tarafından Hatusil'e gönderilen gümüş tabletin nüshai asliyesindeki metnin Babilonca tercümesini muhafaza etmektedir. Roeder, [bu metin şüphesiz Mısır dilinde kaleme alınmış ve Hiyeroğlîfle yazılmıştır] diyor. Mütekabilen Karnak ve Ramesseum isteli; Eti elçileri tarafından «Pi - Ra^c - messe» se getirilen gümüş tabletin üstündeki, muahedenin çivi yazısile kaydedilmiş yazısını ve Mısır lehcesinde yapılmış tercümesini muhafaza ediyor. Bize acaip gözüke bilirse de; muahede, bilhassa bazı kelimeler, iki âkid tarafın lisanlarında tahrir edilmemişti; fakat onlardan her biri müşterek bir anlayışın esas prensiplerine istinaden, şartlara arzu ettiği şekli verdi ve bunu hasmına, gönderenin kendi lisanında yazılmış olarak tebliğ etti.

Vakıaların makul ve insicamlı bir izahını meydana koymak liyakatini Roder'e aittir. Teorisinin bir kısmı itiraz kabul etmez surette doğrudur. Alâkayı celbeden ve mühim bir müşahede vardır ki: Bu çok eski muahede muahhar muahedelerden farklıdır; filhakika ademi mevcudiyette bir gayri şahsî ve afakî vesika ki bunun iki tarafı da vaznı imzadır ve her istinatgâhı müşabih bir nüshai saniyedir. Karnak metni Hatusil'i yalnızca ilk pilâna (ön safa) vaz' ediyor, teminat verirken veya isterken müfret mütekellim olarak konuşan odur ve Ramses'le beraber değildir; kardeşi Muwattalli'yi takbih eden kinayelerinde şahsî bir emare vardır. Öyle ki,

muahedenin Ramses II tarafından Hatusil'e tebliğ edilen versiyonu pek aşikâr olarak farklıdır; hattâ Boğazköy fragmanlarının ifadesi olmasaydı bile, Ramses'in bu versiyonda müfred mütekellim zamirini istimal ettiğini mecburî olarak istidlâl edecektik. Bizden çok evvelki bu muahede ile ondan çok muahhar zamanların muahedeleri arasındaki bu fark; hakikatte, bu ilk milletler arası münasebetlerde muahede mefhumunun açıkça tarif ve tahdit edilmemesinden doğuyor. Tabir tarzında ve ifade-sinde, fıkralara taksiminde, arzedilen veya talep edilen bu kabil şartların tenavüp ve tezkubunda (6, 8; 7, 9; 11, 13; 12, 14; 17, 18 numaralı fıkralar) muahede daha o zaman meşru bir mukaveleye benzemiştir. Muahede müfred mütekellimin istimalinde, tarafgirliklerinde, şahsî ve tesadüfî kinayelerinde «épistolaire» şekilden kurtulmağa muvaffak olamadı; bu hususta diğer siyasi tebliğlerle o şekle iştirak etmektedir.

Bu vaziyet bizi, Roeder ile aynı mütaleaya iştirak edemeyeceğimiz bir bahse sevk ediyor. Roeder haklı olarak 'Max Müller yaptığı gibi, Karnak metninin Babiloncadan tercüme olduğu fikrini idame ediyor. Bizim kendi araştırmalarımız, bu fikrin yalnız bu metne iştirak eden kısımlar ve Boğazköy fragmanları için değil, hattâ bazı fıkra ve bendler için bile muteber olduğunu ve (Muwattalli) ye yapılan kinayelerdeki Mısırlı mütercimim temayüllü müdahalesinin haksız olarak şüphe altında tutulduğunu gösteriyor. Fakat Roeder, Ramses II tarafından Hatusil'e gönderilen gümüş tablet üzerindeki muahedenin kopyasının Mısır diline kaleme alındığı ve Hiyeroğlif ile yazıldığı hakkında mütenazır bir tahmin de bulunarak yolunu şaşıyor. El-Amarna buluşları, daha az ehemmiyetsiz olmamak üzere de Boğazköy buluşları bize; Mısır diplomasisinin şimal ve şarkla olan münasebetlerinde Babiloncayı istimal ettiğini, hiç olmazsa tabii olarak çivi yazı ile yazılan bir lisan kullandığını öğretiyor. Ve eğer bu kaide, muahedenin bulunduğu vaziyete tatbik edilirse, kaideye kablettecrübe ve tahmin üzerine hükmedilmiş olur. Fakat Boğazköy fragmanları; Ramses'in kullandığı lisanın Babilonca olduğunu itiraz kabul etmez bir şahadetle temin ediyor. Hiyeroğlifli ve çivi yazılı versiyonların tahrir şivesinden ve birçok fıkraların birbirleriyle mutabakat edişinden anlıyoruz ki, bunlardan biri diğerinin zarurî olarak tercümesi olmalıdır. Hiyeroğlifli metnin Babilonca bir nüshai asliyesi olduğu zaten kabul edilmişti. Vasıf olarak «kuv-

vetli» (Karradu), muahedeyi «idame etmek», «iyi sulh ve kardeşlik» gibi tabirler Mısır lehcesine tamamen yabancı olup Eti muahedelerinin vasfı mümeyyizidir. Boğazköy fragmanlarından birinin asıl metni ihtiva ettiğini, Hiyeroğlifli versiyonun esas metninin bundan adapte edilmiş olduğunu istidlâl etmek mecburiyetindeyiz. Veyahut ki Hatusil'i ön saf vazeden (Karnak versiyonu) Babilonca metin; muahharen üzerine Boğazköy fragmanlarındaki Ramses versiyonunun istinad ettirildiği en iyi nümunedir.

Boğazköy fragmanları hakkında, tenavüp ve teakup eden üç faraziye kendilerini mülühazaya arzediyor gibi görünüyorlar. Olabilir ki, birinci mevzide, zan ve tahmin üzerine hüküm verilmiştir ve bu fragmanlar; firavunun sarayında Babilonyalı kâtipler tarafından kaleme alınmış ve nihai olarak, kabul veya reddedilmesi için, Hatusil'in reyine arz olunmuş bir müsveddeyi temsil ediyorlar. Fakat bu kâtiplerin, böyle bir müsveddeyi tertip edecek kadar Eti muahedelerinin üslûbuna kâfi miktarda vakıf olmaları gayri melhuz gibi zannediliyor. Meğerki hakikatte Mursil ve Subbuliuma ile yapılan en eski muahedeler gözleri önünde bulunmuş ve üzerinde çalışmış olsunlar. Fakat ne için böyle bir müsvedde, artık muahede son şeklini aldıktan sonra, Boğazköy arşivlerinde muhafaza edilmiştir. Arşivlerdeki vesikaların ekserisi büyük bir ehemmiyeti olan muahedeler ve mektupların nüshai asliyeleridir. Fragmanların Boğazköyde Ramses için hazırlanmış ve tasvip etmesi için kendisine iblâğ edilmiş bir müsveddenin muhteviyatını havi olduklarını farzederek birinci itiraz (fakat bir ikincisi yoktur) karşımıza çıkar: Etiler firavuna, söylemesi veya söylememesi icap eden şeyleri cebren kabul ettirmeğe cesaret edebilirler miydi? Hiç şüphesiz, Hatusil'in terk ve ferağat edeceği şeylere hazır olabilmesi için, firavuna bir müsvedde arzedilmesi ve bu suretle kendisine; muahede de Hatusil ismini Ramses'e tebdil etmesine ve arzu ettiği değişiklikleri yapabilmesine ve mukabil tekliflerini derlemesine imkân verilmiş olacaktı. Bu tenavüplerin içinde hepsinden daha kuvvetle melhuz olan nazariye, Boğazköy fragmanlarının hakikaten Ramses II tarafından Hatusil'e gönderilen metnin kopyalarını ihtiva ettiğidir. Vak'aların neticeleri, imkân dahilinde yeniden inşa edilebilecek şekilde birbirlerini takip ederler. Muahede ilk şekillerinde Boğazköyde Mısır elçileri ile istişare edilerek hazırlandı; son bir şekil aldığı vakit gümüş bir tablet üzerine kaydolunarak Mısıra

götürüldü. O vakit Ramses tasvibini ızhar ederek Babilonyalı kâtiplerine, kendi namına mukabil tekliflerini hazırlamalarını emretti; pu tabii olarak Eti nüshai asliyesindeki cümlelerin ekserisini ihtiva etti, yalnız Muwattalliye yapılan kinayeleri unutarak ehemmiyetsiz bir takım değişiklikler yaptı. En nihayet Ramses namına kaleme alınan versiyon kendi manâ ve mazmun suretleriyle gümüş bir tablet üzerine hakkolundu ve firavunun mühürile mühürlenerek Hattiye gönderildi. Kralın arşivlerinde muhafazası için kil üzerine kopyalar alınırken, nüshi asliye orada «Tesub'un ayaklarının dibine» vaz'edildi. Zikrolunan bu kopyalar Winckler tarafından keşfolunan kopyalardır.

Yukarıda arzettiğimiz kaba taslak faraziyeler, çivi yazılı versiyonun en iyi izahıdır. Fakat bunun yalnız bir faraziyeden ibaret olduğunu hatırlatmalıyız. Diğer taraftan Karnak ve Ramesseum istelinin; muahedenin nihaî versiyonunu Hatusil tarafından kabul edildiği şekilde muhafaza ettiği hakkında en ufak bir şüphe izi bile yoktur. Bir teemmül gibi görünen iki fıkranın (17 - 18) gümüş tablet üzerinde tekid edilip edilmediği ve bunların Ramses ile Hatusil'den hangisinin teşebbüsile olduğu vazıh değildir. Buraya kadar, talebeler henüz Muwattalli'ye isnatlar yükleten bendlerden (kinayeli bendler) [1] doğru bir istidlâl çıkaramadılar. Bu bendlerin, Eti taarruzunun bir itirafını ihtiva ettiği zannı hasıl oluyor. Bunlar, Ramses tarafından kat'î surette istenmiş veya istenmemiş olsun, Eti kıralının bir nevi hacaletle serfûrû ettiğini iş'ar ediyor. Mısırlıların, Hatusil ile olan bu harpte kaybedenler safında buldukları hakkında son zamanlara kadar tutunabilmiş haksız bir müddeâ vardı. Şayet tetkiklerimiz, bu mesele hakkında bir neticeye varıldığı fikrini veriyorsa; ilk defa sulh talebinde bulunanın ve hatalarını yüksek sesle itiraf edenin Hatusil olduğu anlaşılır.

Sethe'in mukayesesini; Max Müller'in nüshalarının tazammun ettiği kadar sıhhatsızlık olmadığını gösteriyorsa da; Karnak istelinde karakteristik bir Mısır alâmeti de bunun yanlışlığı olmasıdır. (1. 14.) de Muwattalli'nin isminin yerine Hatusil konduğunu tenkid etmiştik. Evvelce lâhikaların en ehemmiyetlisi olan menfi lâhika unutulmuştur (1. 18). (1. 32) de «ülke» kelimesi ortada yoktur, ve (11. 11, 22 de) ve (29) da her halde sehven unutulmalar vardır. (1,30) da «deniz» kelimesi yanlış yazılmıştır ve sarıh

[1] Eti nüshai asliyesinde gösterdiğimiz ve aynı halde bulunan bendler.

harfî tarif aynı satırın başlangıcının dışındadır. Bu yanlışlar zarurî olarak Mısırlı mütercime atfedilemezler. Bu daha ziyade Papiros üzerine «Hératique» olarak yazılmış tercüme taş üzerine nakleden heykeltraşa racidir. Mısırlılar ekseriya dikkatsiz bir kavim idi, fakat burada bunlar gibi zikredilen, bu kabil bir kayıtsızlık Tuthmosides devrinde nadir vukubulan bir haldir.

MISIR - ETİ İTİLÂFI

Kadeş muharebesinden sonra, Etilerle Mısırlılar arasında aktedilen sulh muahedesi

Mısırda muhafaza edilen ve «Hatusil» in idarei kelâm ettiği (version) un tercümesidir.

I. Mukaddeme [*] — Sene 21, kışının ilk ayının 21 inci günü yukarı ve aşağı Mısırın kiralı Ousermara - Setepenra, «Ra» nın oğlu Rames - Meriamon'un saltanatı zamanında..., haşmetlünün Pi-Ramses şehrinde bulunduğu o günde... o zaman kiralın habercisi... ve Eti habercisi de geldi... Büyük Eti şefi «Hatusil» in haşmetlû Ramses'den sulh dilemek için, firavuna gönderdiği (gümüş tablet) i getiriyorlardı. Büyük Eti şefi «Hatusil» in, habercisi «Tarteshoub» un elile ve mısır habercisi Rames ile firavuna gönderdiği gümüş tabletin sureti:

II. (Serlevha) başlık — Eti büyük şefi kuvvetli «Mursil» in oğlu, Eti büyük şefi kuvvetli Subbiluliuma'nın torunu, Eti büyük prensi kuvvetli «Hatusil» in bir gümüş tablet üstüne yaptığı muahede, Ousermara Setepenra için; Mısırın büyük naibi kuvvetli «Menmara» nın [1] oğlu, Mısırın büyük naibi kuvvetli Menphtira'nın [2] torununun oğlu: iyi sulh ve kardeşlik muahedesi, ebedî olarak sulh (ve Eti - Mısır muahedesi vasıtasile aramızda kardeşlik) te'min ediyor.

[*] Eti büyük kiralı Hatusil tarafından gönderilen vesikanın Mısır dilinde olan tercümesinin başında, Firavunun yazıcısı marifetile kaleme alınan, muahedenin tarihinden ve ihzarî çalışmalarından bahseden bir mukaddeme.

[1] Seti I

[2] Ramses I

III. Daha önceki muahedeler — Geçmiş zaman için, ve ezeldenberi, Mısır büyük naibi ve Eti büyük şefi hakkında — bir muahede sayesinde, aralarında harp çıkmasına tanrı müsaade etmemişti — fakat, Eti büyük şefi, kardeşim, Muvattalli zamanında, kendisi Mısır büyük naibi ile (Ramses - Meriamon) mücadele etti. Öylece, bundan böyle, işbu günden itibaren, Eti büyük şefi, «Fra» nın ve «Suteku» nun tesis ve ihdas ettikleri (Mısır ülkesinin Eti ülkesile olan) vaziyetini daimî kılmak için, aralarında kin ve düşmanlık bulunmasına müsaade etmeyecek surette işte «Hatusil» bir muahede yaptı.

VI. Şimdiki muahede — İmdi, Eti büyük şefi «Hatusil», bugünden itibaren, aramızda ebedî iyi bir sulh ve kardeşlik var etmek için, bizzat Usermara - Setepenra ile bir muahede yaptı: Ve o benimle kardeşlik halindedir, ve benimle sulh halindedir, ve ben onunla ebediyen kardeşlik, onunla sulh halindeyim. Eti büyük şefinin çocuklarının çocukları, Mısır büyük naibi Ramses - Meriamon'un çocuklarının çocukları ile, bizim sulh ve kardeşlik vaziyetimizdeki gibi, kardeşlik ve sulhte olacaklar. Bizim gibi, Mısır ülkesi de Eti ülkesile daimî sulhte ve kardeşliktedirler; artık aralarında ebediyen kin ve düşmanlık mevcut olmayacak.

V. Karşılıklı istilâ yasağı — Eti büyük şefi Mısır ülkesine aslâ, bir şey yağma etmek için, girmeyecek; ve Usermara - Setepenra aslâ Eti ülkesine birşey yağma etmek için girmeyecek. Eti büyük şefi Subbiluliuma zamanında mevcut olan muntazam muahede için, ve aynen, Eti büyük şefi, kardeşim, Muvattalli zamanındaki mevcut muahede için, bunları idame edeceğim. İmdi, Mısır büyük naibi Ramses - Meriamon işte, o gündenberi aramızda yapılan sulhu idame ediyor; ve biz bu muntazam vaziyete muvafık ve mutabık hareket edeceğiz.

VI. Haricî bir düşmana karşı tedafü ittifak — Eğer, herhangi bir düşman Usermara - Setepenra'nın bu ülkesine gelirse ve Mısır büyük naibi, «ona karşı bana yardım etmek için, benimle gel!» diye Eti şefine haber yollarsa, Eti büyük şefi onunla gelecek, Eti büyük şefi onun düşmanını öldürecektir. Fakat, eğer Eti büyük şefi (bizzat) gelmek arzusunda değilse, askerlerini ve muharebe arabalarını gönderecek, ve onun düşmanını öldürecektir.

VII. İsyan eden tabaalara karşı müşterek hareket — Eğer, Mısır bü-

yük naibi Ramses - kendi tabaalarına karşı hiddetlenirse, ve bu tabaalar, şayet kendisine karşı daha bir takım kabahatler işlerlerse. eğer o düşmanını öldürmek için hareket ederse, Eti büyük şefi onunla, hiddetlendiği kimseleri mahvetmek için harekette bulunacak.

VIII, IX, X — (Haricî bir hücum veya Hatousil'in tabaalarına ayaklanmalarına karşı Ramses'in karşılıklı bir yardım şartı ve her iki ülkede tahta verasete müteallik bir kısaltılmış madde ile birbirlerini takip ediyor.)

XI. Mühim kaçakların karşılıklı iadesi — [Eğer büyük bir senyör Mısır ülkesinden kaçarak] Eti büyük şefinin ülkesine gelirse, yahut bu, Mısır büyük naibi Ramses - Meriamon'un arazisine ait bir şehir ise [veya bir mintaka], Eti büyük şefine geliyorsa: Eti büyük şefi bunu kabul etmeyecek. Eti büyük şefi bunu Mısır büyük naibi Usermara - Setepenra'ya sevkedecek.

XII. Avamdan olan kimselerin iadesi — Eğer bu, hiç tanınmayan bir veya iki kişi ise, kaçmışlarsa eğer Eti ülkesine bir başkasının uşakları olmağa geliyorsa, bunlar Eti ülkesinde bırakılmıyacaklar, Mısırın büyük naibi Ramses Meriamon'a sevkolunacaklardır.

XIII, XIV Eti firarileri hakkında karşılıklı şartlar.

XV. Eti ve Mısır tanrıları muahedenin şahitleri — Eti büyük şefi tarafından Ramses - Meriamon'la yapılan bu muahedenin gümüş teblet üstüne yazılmış bütün kelimeleri için; (imdi) bütün bu kelimeler, Eti ülkesinin erkek ve dişi bin (1000) tanrısı, Mısır ülkesinin erkek ve dişi bin (1000) tanrısıyla beraber, benimle birlikte bu kelimelerin şahidi gibidir: Gök yüzünün hâkimi olan Arinna şehrinin güneşi, [1] Eti Suteku'su (diğer on bir Suteku teakup ediyor), Eti ülkesinin Astarte'si (diğer on tanrı teakup ediyor); gök yüzünün kıraliçesi; hâkim (yemin) and tanrıları; dünyanın hâkimi dişi tanrılar; and hâkimesi Ishara; Eti ülkesinin dağlar ve ırmaklar hâkimeleri; Kızwadana memleketinin tanrıları; Amon, Fra, Suteku, erkek ve dişi tanrılar; Mısır ülkesinin dağları ve ırmakları; gök yüzü, yer, büyük deniz, rüzgârlar, bulutlar.

XVI. Muahedeye riayet etmeyeceklere karşı mücazat tehdidini havi

[1] Eti kıral ailesinin (baş) sahip tanrısı Arinna; Anti Torosun cenubunda Kapadokyada, Sarous ırmağının yanındadır.

şart — Eti ülkesi ve Mısır ülkesinin bu gümüş tableti üstüne yazılan bütün bu kelimeler, her kim bunlara riayet etmezse, Eti ülkesinin (1000) bin tanrısı ve Mısır ülkesinin (1000) bin tanrısı, evini, memleketini ve uşaklarını mahvedeceklerdir. Bilâkis bu gümüş tablet üstünde olan bu kelimelere riayet eden kimse, Eti olsun veya Mısırlı olsun, ve bunları ihmal etmeyen kimseyi, Eti ülkesinin bin tanrısı (1000), Mısır ülkesinin (1000) tanrısı, onu iyi sıhhatte bulunduracaklar, kendisi, evi, memleketi ve uşakları yaşıyacaklar.

XVII. Karşılıklı iade edilmiş kimseler için genel af — Eğer bir adam, veya iki, yahut üç, Mısır ülkesinden kaçarak, Eti büyük şefinin yanına selirlerse, Eti büyük şefi onları yakalıyacak, onları, Mısır ülkesi büyük naibi Usermara - Setepenra'ya geri gönderecektir. Fakat Mısır büyük naibi Ramses - Meriamon'a geri çevrilen adamın kabahati yüzüne vurulmasın, ve evi, kadınları, ne de çocukları mahvedilmesin, kendisi öldürülmesin, gözlerinden, kulaklarından, auzından, bacaklarından yaralanmasın [1] ve kendisine hiçbir itham yükletilmesin.

XVIII. (Iade edilen Etiler için karşılıklı şart.)

XIX. Gümüş tabletin tarif ve tasviri. İşte gümüş tabletin ortasında bulunan şey.

Recto (tabletin yüzü). Eti büyük prensinin bir resmini kucaklayan «Suteku» nun tasviri yerine kaim olan, etrafı izahatla çevrili bir şekil: Gök yüzünün naibi «Suteku» nun mühürü; Eti büyük şefi kuvvetli «Mursil» in oğlu Eti büyük şefi «Hatusil» tarafından yapılan muahedenin mühürü. Kabartmayı çeviren kadronun içindeki «Suteku» nun mühürüdür.

Verso (tabletin ardı). Eti prensesinin yerine kaim bir kadın resmini kucaklayan Eti dişi tanrısı yerine kaim olan etrafı şu izahatla çevrili

[1] Hukukî cezalardan sayılan sakatlamalar.

bir kadın şekli: Arinna şehrinin güneşinin mühürü, memleketin senyörü, Eti ülkesi prensesi Pudukpa, Kizvadana memleketinin kızı, Arinna şehrinin rahibesi?, Memleketin hâkimesi, dişi tanrının hâdimesi — kabartmayı çeviren kadronun ortasında bulunan, bütün ülkenin senyörü Arinna güneşinin mühürüdür.

II Ramses'in sarayında kaleme alınmış metine göre muahedenin Mısır versiyonu

I. — Muahedeyi yapan yüsk iki taraf.

Böylece, büyük kiral, Mısır ülkesinin kiralı, kuvvetli Riamasesa - Mai - Amana, kardeşi, büyük kiral Eti ülkesinin kiralı Hatusil ile, iyi sulh, iyi kardeşlik te'mini için, ve aralarında kudretli... elde etmek için, ne kadar uzun zaman yaşarsak yaşyalım ve daimî olmak üzere bir muahede yaptı.

Büyük kiral, Mısır kiralı, kuvvetli Mimmuaria'nın oğlu, büyük kiral, Mısır kiralı, her memlekette kuvvetli Riamasesa - Mai - Amana, Eti ülkesinin kiralı, büyük kiral Hatusil ile, Mısırın Eti olan bir muahedesi vasitasile, iyi sulk te'min etmek ve kardeşliğin daimî olması için; bu böyledir.

II. — Önceki sulh ve asayiş içinde geçen münasebetler.

İşte, lüyük kiralın, Mısır kiralının, ve büyük kiral, Eti kiralının ezeldenberi siyaseti: Ülûhiyet bir muahede vasitasile aralarında düşmanca hareketler bulunmasına müsaade etmiyor.

İşte, büyük kiral, Mısır kiralı Ramses, güneş (tanrı Râ) ve fırtına tanrıları tarafından Eti memleketi ile Mısır için kararlaştırılan, ebedî olan siyaseti icabı, (Ramses) aralarında düşmanlık yapılmasına her zaman için ve ebediyen taraftar olmayacaktır.

III. — Muahedenin beyannamesi.

Büyük kiral, Mısır kiralı Riamasesa - Mai - Amana gümüş bir tablet

üsüne bizzat, büyük kiral Eti ülkesi kiralı, kardeşi Hatusil ile bugünden itibaren, aramızda iyi sulh ve iyi kardeşlik te'min etmek için, aramızda daimî bir muahede yaptı; o benim için bir kardeştir ve benimle sulhtedir ben onun için kardeşim ve onunla daimî sulhteyim.

Biz; Mısır ile Eti arasında olan eski zamanlardaki kardeşlik ve sulhten daha fazla kardeşlik, sulh ve hayırhahlık yaptık.

İşte ki büyük kiral, Mısır kiralı Riamasesa - Mai - Amana, büyük kiral, Eti ülkesinin kiralı kardeş Hatusil ile iyi sulh ve iyi kardeşliktedir. İşteki Mısır kiralı Riamasesa - Mai - Amana'nın çocukları; büyük kiral, Eti kiralı Hatusil'in çocukları ile sulhtedirler ve kardeşirler; bizim kardeşlik ve sulh vaziyetimizdedirler.

Ve Mısır Eti ülkesi ile bizim gibi daima sulhtedirler, kardeşirler.

IV. — Ülkeye müteallik teminat.

Büyük kiral, Mısır kiralı, Riamasesa - Mai - Amana aslâ Eti ülkesine birşey yağma etmek için girmeyecek; ve büyük kiral, Eti ülkesinin kiralı Hatusil aslâ Mısır'a birşey yağma etmek için girmeyecek.

V. — Önceki muahedenin tecdidi.

İşte, güneşin (tanrı Râ) ve fırtına tanrısının Mısır ve Eti ülkeleri için yaptıkları ebediyet emirnamesi, sulh ve kardeşlik tesis etmek için, tâ ki aralarında muhasamat olmasın.

Ve işte ki, büyük kiral, Mısır kiralı Riamasesa - Mai - Amana sulh yapmak için bugündenberi onun üzerine istinad ediyor.

İşte: Mısır ve Eti sulhtedirler ve ebediyen kardeşirler.

VI. — Tedafû ittifakı.

Eğer bir diğer düşman, Eti ülkesine karşı gelirse, ve Eti ülkesinin büyük kiralı Hatusil, bana: «ona karşı bana yardım etmek için, bana gel» diye haber yollarsa, o zaman büyük kiral, Mısır kiralı Riamasesa - Mai - Amana askerlerini ve muharebe arabalarını gönderecek, onun düşmanını öldürecek, ve Eti ülkesinde emniyeti iade edecektir.

VII. — Asilere karşı hareket.

Ve eğer, büyük kiral, Eti ülkesinin kiralı Hatusil, kendi tabaalarına karşı gazaplanırsa, ve tabaalar kendisine daha bazı hakarete bulunurlarsa, o vakit bu mevzu üzerine Riamasesa - Mai - Amana'ya iş'ar edeceksin. der-

hal, Riamasesa askerlerini ve muharebe arabalarını yollıyacak ve kendilerine gazaplandığın kimseleri mahvedeceklerdir.

VIII. — Tedafüi ittifakın karşılığı.

Eğer bir diğer düşman Mısır'a gelirse, ve kardeşin Mısır kralı Riamasesa - Mai - Amana, Eti ülkesinin kralı Hatusil'e «ona karşı, benim imdadıma gel» diye haber yollarsa, derhal Eti ülkesi kralı Hatusil, askerlerini ve muharebe arabalarını gönderecek ve düşmanını öldürecektir.

IX. — Asilere karşı mütekabil hareket.

Eğer büyük kral, Mısır kralı Riamasesa kendi tabaalarına gazaplanırsa, ve bu tabaalar kendisine karşı kusur ederlerse, ve ki bu mevzu üzerine kardeşim, Eti ülkesi kralı Hatusil'e iş'arda bulunursam, o zaman büyük kral, Eti ülkesinin kralı, askerlerini ve muharebe arabalarını gönderecek ve hepsini mahvedecekler, ve ben...

X. — Kırallık verasetine müteallik

Hatusil'in metninde bu fıkra eksik ve az vazıhtır. Ramsesinkinde ise aynı çok eksiktir. Eti tahtına veraset; ve meşru vrsisin hukukuna Eti halkınca riayet edilmemesi halleri mevzuu bahsediliyor.

Ramses tarafından Eti'ye gönderilen vesikanın sonu şimdiki halde mevcut değildir (ortada yoktur). Muahedenin sonunu, yalnız, Hatusil tarafından gönderilen tabletin Mısır diline olan tercümesi vermektedir.

Toplayan ve tercüme eden
Tarih Doçent namzedi
Fuad Ezgü

Not:

Ramses II nin sarayında kaleme alınmış metne göre muahedenin Mısır versiyonunun ikinci maddesinin ikinci fıkrası vuzuhla anlaşılamiyor; evvelki ve son maddelere nazaran gösterilen şekilde olmasını tahmin ediyoruz.

1. 2. sn - hbw-sd 3. Illegible; end

4. Nothing visible after dbh. — end 5. -st 6. sic

7. 8. ptri; so too ll q. 11 — p: 9. ptri clear.

10. ; read AHG — 'hmss'; S 11

; 'read'; 12 — e m [=] ni — ni hrdw

13 After the lacuna ; 'ni'; S — se 15 After the lacuna ; ; S — — 16 —

hdw without 9 — — 17

'restore AHG —

'restore ky hwy. AHG 18 19 e nt htri

20 ; 'hardly room for =>' S — Rmssw —

— end of line: 21 —

read in m hti — p: (n) Hti: 22 After the lacuna

24 dit in tw n p: — 25 mdw n p: —

e 26 e m ss — — 27

Hti: — d. n dmi: has the ordinary form — D-p-i-r-n — — 28

— — the preceding place name is

29 — — — p: nti — p: nti

— ni ntw — — 30 — 31 n Hti: —

Pi: 32 — — end 33 beginning e

— n added later 34 35 36 — [p: wt]

37

probable: S — inhw 38

Hatusil ile Ramses arasındaki sulh muahedesini

Max Müller tarafından neşredildiği şekilde Karnak metninin Profesör Kurt Sethe tarafından yapılan mukayesesi

Âdile Âbidin

**Aynînin, İkdülcuman Fi Tarihi Ehlizzeman
Adlı Tarihinde Osmanlılara Ait Verilen
Malûmatın Tetkiki**

I

- I — Başlangıç
- II — Bibliyografya ve kısaltma

II

- I — Aynı (hayatı ve eserleri)
 - II — Aynının İkdülcuman fi tarihi ehlizeman adlı tarihi, mahiyeti, mehzaları, Türkçeye yapılan tercümesi, muhtelif kütüphanelerdeki nushaları.
 - III — Aynı tarihinde Osmanlılara ait verilen malûmat, bu malûmatın Osmanlı tarihlerinde bu hususta verilen malûmatla mukayese ve tenkidî.
-

BAŞLANGIÇ

Tezim Osmanlıların kuruluş devirlerinde Mısırdaki yazılmış Ayninin İkdülcuman fi tarihi ehlizzaman adlı tarihinde Osmanlılara ait verilen malûmatı Osmanlı tarihlerinin bu hususta verdikleri malûmatla karşılaştırıp tetkik etmektir. Diğer Mısır me hazleri gibi Aynı tarihinde de Osmanlılara ait verilen malûmat şimdiye kadar kimse tarafından tetkik edilmemiştir. Niçin Mısır me hazlerinden Aynı tarihini intihab ettim de aynı devirde eserini yazan Makrizi ve İbni Hacer Askalani ve diğer müelliflerin eserlerini tercih etmedim.

1 — Aynı tarihinin Türkçeye tercümesi mevcuttu. Bu suretle benim için kolaylıkla tetkik imkânı vardı.

2 — Aynı eserlerini Arapça yazmakla beraber aslen Türktü. Bu şekilde bir Türk müverrihinin hayatını ve eserini tetkik etmiş bulunacaktım. Ayninin Osmanlılara ait verdiği malûmatın kıymet ve mahiyetini anlamak için evvelâ hayatını ve eserrinin mahiyetini bilmek lâzımdı. Ayninin hayatı hakkında Türk menbalarında yalnız müellifin ismi, babasının ismi, doğumu, ölümü ve bir de eserlerinin isimlerinden başka malûmata tesadüf edemedim. Avrupa menbalarında İslâm ansiklopedisi ve bu ansiklopediye me haz gösterilen eserlerden Ayninin hayatına ait gayet muhtasar malûmat verilmiş. Aynı ile muasır olan müverrih Makrizi ve İbni Hacer Askalânînin hayatını uzun uzadıya tetkik eden Avrupalı müellifler Ayninin sadece ne zaman ve nerede doğduğunu, babasının ismini, ne gibi vazifelerde bulunduğunu ve daha sonra bazı eserlerini söylemekle iktifa etmişler. Aynı tarihinde müellifin bizzat kendisi tarafından verilmiş hayatı hakkında hayli kıymetli malûmata tesadüf ettim. Talebeleri de eserlerinde hocalarının oldukça uzun tercümei halini yazmışlar. Ayninin hayatını yazarken tarihinde

kendisi tarafından verilen malûmatı esas olarak aldım. Ve talebelerinin de hocaları hakkında verdiği malûmatı göz önünde bulundurdum. Esasen her iki menbada verilen malûmat birbirine uymakta idi. Ayninin hayatını yazdıktan sonra ikinci pîlânda İkdülcüman fittarihi ehlizzaman adlı tarihinin kıymet ve mahiyetini tetkik geliyordu. Türkçeye tercümesi bulunan bu tarihin mahiyeti nedir? Ne zaman yazılmış, hangi vakayii ihtiva ediyor? Bunun hakkında ne şark ne de garp menbalarından hiçbir malûmata tesadüf edemedim. Nihayet kendim uzun müddet çalışarak eseri tercümesinden tetkik ettim. Tercümeyi birinci cildinden son cildine kadar okudum. Mehazlerini çıkardım, ne şekilde bir tarih olduğunu araştırdım. Daha sonra Türkçe tercümesini Arapça nushalarile karşılaştırıp tercümenin mahiyetini tetkik ettim. Tercümesinde gördüğüm eksiklikleri nazarı itibara alarak Ayninin hayatına ve tarihine ait aldığım malûmatı Arapça nushalarındaki malûmatla karşılaştırdım. Yanlış ve eksik yerleri tamamladım ve daha sonra Aynı tarihinin muhtelif kütüphanelerdeki nushalarını tetkik edip ayrı ayrı malûmat verdim. Ve nihayet 3 üncü kısımda Aynı tarihinde Osmanlılara ait verilen malûmatı tercümesinden çıkardım. Bu malûmatı Arapça nushalarilekarşılaştırarak eksik ve hatalı yerlerini tamamlayıp tashih ettim. Aynı tarihinde Osmanlılara ait verilen malûmatı Osmanlı tarihlerinin bu husustaki verdikleri malûmatla karşılaştırıp tetkikten sonra vasil olduğum neticeyi sonuna ilâve ettim. Tezimi yazarken, muhtelif kısımları tetkik ederken tesadüf ettiğim birçok müşkülleri halleden Beyazıt kütüphanesi müdürü fazılı yegâne İsmail Saip Beyefendiye, tezimin mevzuunu veren, muhtelif kısımlarda gerek malûmat ve gerekse Arapçadan Türkçeye tercüme hususunda çok kıymetli yardımlarda bulunan hocam Mükrimin beye, Aynı tarihinin Türkçeye tercümesini Arapça nushalarile karşılaştırırken ve Arapça nushalarını tetkik ederken büyük yardımlarda bulunan arkadaşım Ekreme, Topkapı sarayında Aynı tarihini tetkik ederken bana büyük nezaket ve kolaylık gösteren Topkapı sarayı müdürü ve kütüphane memurlarına, Süleymaniye kütüphanesindeki Aynı tarihi nushalarını tetkik ederken bana yardımda bulunan Üniversite kütüphanesi hafızı kütübü Sabri Beyefendilere burada teşekker etmeyi bir vazife bilirim.

BİBLİYOGRAFYA VE KISALTMA

Yazmalar

- 1 — Ahmedî. İskendername. (yaz, t. 792) Üniversite Kü. No. 166 (IN).
- 2 — Bitlisli İdris. Heştî Behişt. Tercüme (yaz. 919) Üniver. Kü. No.
- 3 — İsimsiz. Tevârihi Âli Osman. Paris Kü. No. 1047. Mükrimin B.
- 4 — Muhiddin Cemali. Tevârihi Âli Osman. Millet Kü. No. 15.
- 5 — Neşri Mehmet. Cihannuma. (yaz. T. 890 - 900) Süleymaniye. Esat Ef. kütüphanesi No. 2080.
- 6 — Şükrullah. Behçettü tevârih. Ter. Süleymaniye. Esat Ef. Kü. No. 2213.
- 7 — Cemaleddin Yusuf bin Tağriberdi «Havadisidduhur fi medileyyam veşşuhur».
- 8 — Şemseddin Mehmet Sahaviyülmısrî. «Zeyli refûlasır ankuzatı Mısır»
- 9 — Cemaleddin Yusuf bin Tağriberdi. «Elmenhelüssafi velmüstefi bu'delvali» Nuruosmaniye Kü. No. 3429.
- 10 — Şemseddin bin Abdülkadirülmısrî. «Tabakatüssünniye fi teracümülhanefiye». Nuruosmaniye Kü. No. 3390.

Basmalar

- 1 — Âşık Paşa zade (Derviş Ahmet). Tevârihi Âli Osman.
- 2 — İsimsiz. Tevârihi Âli Osman. (1922 de Die Bltosmanischen Anonymen Chroniken) ismile Breslau Üniversitesi Müderrislerinden Dr. Fridrich Giese tarafından tashih ve tabedilmiştir. Avrupa kütüphanelerinde bulunan (33).

- 3 — Hoca Sadettin. Tacittevarih. 1279. İstanbul Matbaai Âmire.
- 4 — Lûtfi Paşa Tevârihi Âli Osman 1341. » » »
- 5 — Kâtip Çelebi. Keşfizzunun. 1310 İstanbul.
- 6 — Münecim başı Ahmet Ef. Sahaifülahbar 1288. İst. Mat. Âmire.
- 7 — Solakzade Hemedemi Çelebi. Tarihi Solakzade. 1298 İstanbul.
- 8 — Taşköprülü zade Ahmet. Mevzuatı ulûm. 1313 İstanbul.
- 9 — Uruç bin Âdillülgazaz Kâtibüledirnevî. Tevârihi Âli Osman. 1925 de Hanover'de Fr. Babinger tarafından « Die Fruhasmanischen Jahrbücher des Urudsch » ismile basılmıştır. Tabıda esas ittihaz edilen iki nushadan birisi Cambridge Üniversitesi kütüphanesinde bulunmuştur. (889) za kadar olan vukuatı. Oxford « Badli » kütüphanesindeki (972) ye kadar olan vukuatı kaydeder.
- 10 — Feridun. Münşeati selâtin. İstanbul 1272.
- 11 — Enveri. Düsturnamei Enveri. Pariste millî kütüphanede bulunan yegâne nüshadan Mükrimin Halil Bey tarafından istinsah ve neşredilmiştir.

Modern Eserler ve Mecmualar

- 1 — Ahmet Refik. Türkiye Tarihi. 1923 İstanbul.
- 2 — Hammer Purgstall. Devleti Osmaniye Tarihi. 1329 (M. Atâ)
- 3 — H. A. Gibbons. Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşu. 1919 Oxford. 1928 (R. Hulûsi tercümesi).
- 4 — Mehmet Tahir. Osmanlı Müellifleri. 1342 İstanbul.
- 5 — M. Şemseddin. İslâmda Tarih ve Müverrihler. 1342 İstanbul.

Ansiklopediler

- I — Encyclopedie de l'İslâm.
- II — Kamusülâlem. Şemseddin Sami. 1316

AYNI VE HAYATI

Ayni diye maruf « İkdülcuman fittarihi ehlizzaman » müellifinin ismi Mahmut bin Ahmet bin Musa bin Ahmet bin Hüseyin bin Yusuf bin Mahmuttur. Lâkabı kadı Bedreddindir. 26 Ramazan (1) H. 762 M. 1360 tarihinde Ayıntabda « Keykin » mahallesinde dünyaya geldi (2). Ayni münevver, âlim bir aileye mensuptur. Babası kadı Şahabeddin Ebülabbas Ahmet Ayıntabda 30 sene kadılarına vekâlet etmiş ve bilâhara epeyce müddet kadılık yapmış âlim bir zattır (3). Ayninin ailesinin menşei Ankaradır. Büyük babası kadı Şerefeddin Ankaradan Halebe ve Halepten Ayıntaba gelip yerleşmiştir (4).

(1) Şemseddin Mehmet Sahaviyülmısri. Zeyli refûlasır an kuzatı Mısır. Encyclopedie de l'İslam. Cilt 1. Sa. 217 Ayninin 17 Ramazanda doğduğu yazılı.

(2) Tercümei Tarihi Ayni. 762 inci sene vakayii, Cilt 1. Ayıntab fash. Cemaleddin Yusuf bin Tanrıberdi. Menhellüssafi velmütevfi badelvafi. Nuruosmaniye No. 3429.

(3) Tercümei Tarihi Ayni. 784 senesi vefiyatı: Bu tarihin müellifinin pederi şeyhül-imamülfazıl Elkadı Şhabeddin Ahmet bin şeyhülimam Elkadı Şerefeddin Ebulberekât Musa bin şeyhülimam Ebulabbas Ahmet bin şeyhülmukri Hüseyin bin Cemaleddin Yusuf bin Bedreddin Mahmut Ayıntabî Hazretleri senei mezbûrede Recebi şerifin 26 ıncı günü yevmülisneyinde badessalâtizzuhur vefat eylediler. Şeyhi mezbûrun cenazesini Ayıntab canibinde, Halep yolunda Mukre nam mahalle defneylediler. Ve şeyh merhum fıkıh ve usulü fûruu müstahsin ve mekâtıbatı şer'îye ve sicillâtı hikemiyede fevkalgaye kemâli vardı. Vesair fûnunda müşareketi olup ve sahibi adâlet ve mütedeyyin ve müeddeb ve sahibi kerem ve mürüvvetli ve fenni şuruttan haberdar ve 30 sene kadılarına niyabet hizmeti şer'î şerifte oldular. Sonra nice müddet Ayıntabı mahrusede kadı olup icrayı ahkâmı şer'îye eylediler. Bادهu mazul olup münkati ilâllahi tealâ olup fıkaraya nazarı tam ve ihsanı âm eylediler.

(4) Tercümei Tarihi Ayni. 731 senesi vakayii bakiyyei havadis: Nehri Sacurun Halebe vaşıl olmasından bahsederken Ayni şu satırları yazıyor. Ben (derim ki pederim

Aynı küçük yaşta doğduğu şehirde tahsile başladı. Şeyh Hüsameddin ve şeyh Şahabeddini Darirden Kur'anı Kerimi talim etti. 9 yaşında iken hafızı Kur'an oldu (1). Ve Mukaddemeyi Ebulleys Semerkandî ve Kudurîyi kıraate başladı. 780 senesi Zeyneddin Mikâlden Fıkıhdan Kudurî ve Mecmaulbahreyn, Hilâfiyattan manzumeyi dinledi. Yine aynı senede Ayıntablı vaiz Mahmuttan İlmi Tasriften Tasrifi İzziyi, İlmi Feraizden Feraiziseraciye'yi okudu. 781 senesi on sekiz yaşında iken İsa bin Elhas bin Mahmut Sürmarî'den Zemahşerinin tefsiri Keşşafını ve Sekkâkinin miftahının kısmı salisi olan Maani ve Beyanını tederrüs eyledi (2). Cibril bin Salihülbağdadî'den Nahivden Mufassalı, Usulü Fıkıhdan Tavzihi, okudu. Kısa şeyh Hayreddinden Nahivden Mısbahı, Urfalı Hüsameddinden Hilâfiyattan Elbiharızzahireyi Şemseddin Mehmet Merağî'den Sarftan Merahülervahı, Mantıktan Şemsiye şerhini, İlmi Kelâmdan Rümuzülkünuzu ve Eyyubu Rumi'den Kelâmdan Şerhittavali şerhi metalii okudu (3). Aynı bu ilimleri öğrendikten sonra babasına Ayıntab kadılığında niyabet etti. Badehu 783 tarihinde Halebe gidip Cemaleddin Yusuf bin Malatiden usu-

merhum kadı Şehabeddin Ahmet ve dedem merhum kadı Şerefeddin Musadan haber verdi ki ol kimse idi ki bu amelde taşçılar faale ve ammalin üzerine her ne kadar şey günde sarfolunur ise hesabı kendisine ref'olunurdu. Ve kendisi kâtip ve üzerlerine nazır idi. Amel nihayet buluncayadek ve dedem mezkûr babası şeyh Şehabeddin Ahmet ile Halebe geldiler. Ve anda tavattun ettiler ve gelmeleri Rum şehirlerinden Ankara şehrinde idi. Ve babam Halepte olmuş idi. Ondan sonra Medinei Ayıntaba intikal etti. Beledi hayır ve revnak olduğu için ve havası tayyib ve suyu sabih olduğu için ve nakline daî ehlibeyt ve ilim ve riyazetten bir kimse idi ki ana kadı Kemaleddin denilird.

(1) 772 senesi havadisinde Aynı merhum bu makamda kendini tavsif edip senesi mezbûrede sinni dokuz sene kadar iken hafızı Kur'an olup Şeyhülkurra olan Şeyh Hüseyin Ayıntabiye arz edip ve Mukaddemei Ebulleys Semerkandî ve Kudurîyi kıraat eylediğini tahrir etmiştir.

(2) Tercümei Tarihi Aynı 781 senesi vakayii : Müverrih Rahmetullah der ki bu senesi mübarekede İmamülhadis vettefsir şeyh İmam Allâme şeyh Şerefeddin Eburruh İsa bin Elhasülhanefi Sürmarîyülası velayıntabî tavattundan Allâme Zemahşerinin tefsiri Keşşafını Sekkâkinin Miftahının kısmı salisi olan Maani ve Beyanını tederrüs ve semaa iptida eyledim. Ve ol vakit kendim talebeye macmaulbahreyn ve hidaye ve Usulde olan Muğni ve Kâfiye ve Şafiye ve Şerhi Şemsiye ve bunun emsali dersler okuturdum. Ve o vakit sinim 18 ze balığ ve dahil olmuştu.

(3) Sahavi. Zeyl

lü Fıkıhdan Kitabı Pezdevîyi tahsil eyledi ve Fıkıhdan Hidaye fi furû'u dinledi. 784 senesi pederinin vefatından sonra Merahülervah üzerine bir şerh yazıp üstadı Şemseddin Mehmet Merağîye gösterdi (1). 786 senesi Şerhi Mecmaı bitirip üstadlarına takdim etti. Üstadları eserini beğendiler kendisini tebrik edip tedris ve fetvâ için izin verdiler (2). Aynı 788 senesi Kudüsü ziyarete gitti. Burada Sultan Melik Zahir Berkuk medresesinin şeyhi Alâeddin Ahmet bin Mehmet Seyramî ile mülakat edip bu zatı fevkalâde beğenerek birlikte Mısır'a geldi. Mehmet Seyramîyi Kudüste görüşünü, onun da birlikte Mısır'a gelişini tarihinde şöyle anlatıyor (3). (Şeyh Alâeddin Seyramî hazretleri Kudüs Şerifi ziyaret etmek kasdiyle Sultan Berkuktan istizan edip akabinde müsaade olunup mezun oldular, ve Kudüse Şerife azimet edip vasil oldular. Ve birkaç eyyam ikamet ey-

(1) Tercümei Tarihi Aynı. 784 senesi havadisi : Seneyi mezbûrede bu daileri Merahülervah üzerine fevaidi kesire ve mesaili garibe ve nükâti lâtifeyi müstemil şerhi nefis cem ve telif edip ilim ve kemal ahzettiğim üstadlarıma ve meşayihî izam hazretlerine gösterip menzuru âlileri oldukça azîm tahsin ve hüsnü kabule mukarın kıldılar. Ve bu fakire azîm ve fevkalmemul hayır dualar eylediler. Ve şeyhim İmamı Muhakkik ve Hayber müdekkik Şemseddin Mehmet bin Şeyhülislamüssalihüzzahit İbrahim Merağî hazretlerine gösterip menzuru şerifleri oldukça azîm tahsin ve takris ve zahri mezbur lâtifî tahrir eylediler.

(2) Tercümei Tarihi Aynı. 786 senesi vukuatı : 785 tarihinde cem ve telif ettiğim Şerhi Mecma senesi mezbûre evvelinde tamam oldu. Ve şerhi mezbure kitabı Müstecma ismile tesmiye eyledim. Ve şerhi mezbûru ilim ve fazilet ahzeylediğim üstadı izam hazretlerine arzleyip üstadı mezbûrlar nazarı amik edip azîm tahsin ve kabul edip seneyi mezbûre Seferülhayırının 11 inde bu abdi fakirlerine beynnas iftar ve havadisi müşküle halline izinname tahrir edip bu bendelerine ihsan eylediler. Balâda zikrolunan meşayihî izam hazretlerinden bazıları Eşşeyhülislamülallâme Cemaleddin Yusuf bin Muhammedülhanefiyyülmalatî hazretleri ve izinnameyi mezbûre meşahiri ulemadan kadî kuzat Cemaleddin İbrahim bin Mehmet bin Ömer Ceradetülhanefî hazretleri takris ettiler. Ve meşayihî mezbureden bazıları Eşşeyhülislamülalimülallâme Zeyneddin Haydar bin Mehmet bin İbrahimülhanefî hazretleridir. Ve mezbur meşayihlerden bazıları Eşşeyhülislamülalimülallâme Eşşeyh filhadisi vettefsir ve imam İlmülmuanî velbeyan Eşşeyh Şerefeddin Eburruh İsa bin Zeyneddin Elhas bin Bedreddin Mahmudülhanefî Sürmarî Sümmülayıntabî ve şeyhi mezbur 786 Rebiul'ahir 22 inci gününde iftaya ve makulât menkulâtından kendinden rivayete ve tedrise ve teskire ve ameli mevaide ve mesaili diniye ve mesaili akaid neşretmek için bu fakire izinname tahrir edip bu dailerine ihsan eyledi.

(3) Tercümei Tarihi Aynı 788 senesi vakayii :

lediklerinden bu abdi fakir Kudüs Şerife ziyaret kasdiyle varmışım.

Şeyhi mezbûrun evsafı pesendileri mesmum olmuştu. Velâkin görmemişim. Şeyhi mezbura derunumda azim bir iştiyak ve muhabbetim vardı. Kudüs Şerifte bir gün füceten şeyh mezbur ile müsadefe eyledim. Ve azim sohbetler edip ve ülfetler edip şeyhi mezburu mesmumdan ziyade efsalinas ve hüsnü hulku ve evsaf ve hoş sohbet vücudu muhterem şeyhi mezburun naziri bulunmaz ve misli ele gelmez buldum. Şeyhi mezbura iştiyakım haddi tecavüz ve muhabbeti derunumda müstakir olup ehli iyalim ve evlâdi ensabım muhabbetleri derunumdan bilküllüye huruç eyledi. Ve şeyhi mezbur ile Mısır gitmeğe azimet eyledim. Ve halbuki Kudüs şerifte ziyaretlerin teknil edip ehli iyalime avdet maksudum idi. Maksudumu terkeyledim. Kudüs şerifte 10 gün mikdarı şeyh ile ülfet ve sohbet ve hizmetinde daim olup ikamet eyledik. Bادهu şeyh ile Mısır Kahireye avdet edip hizmeti aliyelerinde payine yüzler ve damenlerin takbil ederek azmi rah edip Mısır Kahireye geldiğimizde şeyhi mezbur medresesine nüzul eylediler. Bu fakir bendeleri mahalli ahara nüzul ve ikamet eyledim. Vakta ki seneyi mezbure ramazanı şerif oldukta şeyhi mezbur bu fakri talep edip medresei mezbureye iskân edip ve talebeye tayin olunan vazifeden bu fakire vazife tayin etmek murat edip bu fakir ben bu namı kabul etmem. Ve benim şanıma lâıyk değildir deyip şeyhi mezburun emrine imtisal etmeyip ve nev'ema şeyhi tazir ve kelâmını red-deyledikte şeyhi mezbur ihtizar edip dediler ki sureti zahirde böyledir ve lâkin benim indimde medresei mezburede vekilimiz olup talebei ulûma nezaret ve tedris ve hadis ve tefsir kıraat ettirip hüsnü hizmetiniz rica ederim, denildikte şeyhi mezburun itizarın kabul ve medresei mezburenin vazifesin kabul edip şeyh efendimiz ile Ruzuşep azim sohbetler ve nice kavaitler vafir zevaitler kesbedip şeyh hazretleriyle nice müddet müşerref olduk. Bu fakirden derunu razı ve hoşnut ve ef'al akvalimden kat'a mütekeddir olmayıp şeyh merhum fevtine deyin bu fakir ile sohbeti terkeylemedi. Aynı 791 senesine kadar Mısırdaki kaldı. Burada tahsiline devam etti. Alâeddin Ahmet bin Mehmet Siyramiden Hidayenin ekseriyesini, Keşşaf tefsirinin ilk kısımlarını, Usulü Fıkıhtan Telvih alettavzih, Hilâfiyattan Telhis şerhini okudu. 788 de Kalatülcebel camiinde Zeyneddini İrakiden

Sahihi Buhariyi dinledi (1). 789 senesinde Seraceddin Belkiniden Hidaye okudu. Askalâniden kıraati aşereden Şatibiyeyi dinledi. 791 senesinde doğduğu memleketi özliyerek Mısır terkedip Ayıntaba geldi. Mıntaş Ayıntab kal'asını muhasara ettiği sırada Ayıntabda bulunuyordu. Tarihinde bu vakayı şöyle anlatır. « 792 senesi Şevvalinin onuncu Cumartesi günü منطاش yanında olan Türk taifesinden bin nefer ile ve ehli Bangusa maiyetile ve Türkmen beyi olan Sulu bin Dulkadır dahi bir güruh Nasaray ermen Cenabı hakkı ve Resulünü bilmez on bin kadar Türkmen askerile Mıntaş tebaiyet edip havaleyi şehri Ayıntaba nüzul eyledi, ve bazı ayanı vilâyet ve kuzat ve fukaha ve kibar tüccar ve ecnadı kal'a ve asker ahali منطاش garazı ancak kal'adır. Bizleri incitmez mülâhazasiyle menzillerinde sakin oldular ve bu abdi zayıf müellifi kitap dahi olvakitte menzilimde kararı ihtiyar etmişim. Ol esnada estak estigayı eshabımdan biri gelip ya ahar diyarda tahasün veya firar etmelisin ve illâ منطاش seni katleder deyu nussubend etmekle ahar diyara firarı kast ve ihtiyar eyledim. منطاش buğzu adavetine sebep oldur ki eyyamı Cumada halka vazı nasihat ve akabı mecliste Sultanı Melik Zahir Ebussait Berkukun duasına iktam ve riayet ve adasının aleyhine dua ile tahrik lisani himmet ve kıraat Fatihetülkitab ile halka emredip kabulü duayı istida ederdim. Ve bazı erbabı siayet Mıntaş varıp bu veçhile edada zebane gamz ve nifak eder ki eğer Aynı Ayıntabda olmasa ahaliyi vilâyet bilcümle sana tebaiyet emri mukarrerdir. Ve anın vücudu varken halkın sana ikbali muhaldir.

Zira her gün sana bed dua ettiğinden maada seni sefki diması mubah olan ussatı müfsidinden addeder. Ve kitalin farzı ayın olmak üzere halkı tahris etmekte bezli cehteder. Binaenaleyh Mıntaş katil ve iptide ile vait etmeğin firarı murat eyledim. Amma cevaniş Medinei Türkmen ihata ve muhafeti tarik sebebile tarihi selâmet kal'ada mahsur olmağa maksur olmağın bizzarur yevmü Cumada edayı salâtı salâtı Cumadan sonra ehli ihvanım ile kal'aya çıktım. Ve kütüp ve eşyanın naklini ertesi güne bi-

(1) Tercümei Tarihi Aynı. 806 senesi vakayii : Zeyneddin Abdurrahim bin Elhüse-yin 780 tarihinde Medinei Müneverre kadısı olup üç sene civarı Resulüllah'ta icrayı ah-kâm ettikten sonra mazulen Kahireye gelip Kalatülcebel camiinde şeyh Şahabeddin Eş-muni tertibi üzere Sahihi Buhari taharücüne bedettikte bu fikir dahi mecliste hazır olup istima eyledim.

raktım. Mıntaş kendine mahsus asker ve Türkman taifesile Medenei Ayın-
tabı basmakla nakli eşyaya fırsat bulmadım. Ve Mıntaş geldiği gün her-
kes hanesinde sakin olsun. Bizim maksudumuz ancak kal'adır diye aman
ve itminan ile nida ettirdi. Ahaliyi şehir dahi ol hain ve münafıkın kelâ-
mını tasdik edip herkes hanesinde karar eyledi. Ve iki günden sonra her
kim hanesinde kalıp sahraya çıkmazsa katlolunur, diye bir münadi nidâ
etmekle ahaliyi şehir medfun ve mahzun olup eşyalarını alıp bilcümle
çadırlar ve çergeler ile sahraya çıktıktan sonra Mıntaş emval ve eşyaları-
nı garet ile emredip Sulu bin Dulkadır ile gelen Ermen taife ve Türkman
ateşi nehbütaraç ile emvali Müslim'in suzan ve kendilerin üryan eyledik-
ten sonra şehre girip bazı mevazii hedim ile harap ve bazı yerini ihrak
ile eshabının ciğerlerini kebab eylediler. Hattâ filüsuahmere muadil bir
nesne terk ve ipka etmediler.» Aynı Ayıntab muhasarasından kurtulduk-
tan sonra Mısır'a geldi. Ve bu ikinci gelişinde Mısır'da kat'i olarak yer-
leşti. 794 senesinde yine Dımışka giderek burada medresei Nuriyede
Necmeddin Ahmet bin İsmail Köçekden Sahibi Buharînin bir kısmını
okudu. 800 tarihinde hacca gitti (1). Aynı yavaş yavaş Mısır'da ekâbiri
ümerâ ile tanışıp görüşmeğe başladı emir Cekemin himmetiyle Melik Za-
hir Berkukun vefatından sonra 801 senesi Zilhiccesinin iptidasında Taki-
yeddin Makrizi yerine Kahireye muhtesip (şehremini) tayin olundu (2).

Aynı bu vazifede çok kalmadı. Bir ay sonra yerine Emir İtmişin da-
vadarı olan güzel Ecrudun rüşvetiyle İbni Arab namile maruf Cemaleddin
Tabendi tayin edildi (3). Fakat aynı senenin Rebiülahirinde muhtesibi

(1) Tercümei Tarihi Aynı 800 senesi vakayii : Salî mezkûrda kafilei Mısri ile üme-
rayı Kahireden Emir Demirtaş Elcavi ve kafilei Şam ile Hacibi hicabı Şam طينغاي Osman
azim Beytullah olup sahibi tarih dahi senei mezkûrede haccı şerife azimet etmişim.

(2) 801 senesi vakayii : Sahibi tarih nakleder ki devleti Nasıriyede vak'anüvis oldu-
gum ecilden mahı Zilhiccenin iptidasında muhtesip Kahire Takiyeddin bin Makrizî azlo-
lunup ihtisabı mezbur cem'i tevabi ve levahiki ile bana tevcih olunup ve kadı maliki
Veliyiddin bin Haliduna dahi kazayı mezbure ipka olunup her birimize Mısır Sultandan
müstakil hilâi fahire ikşah olundukta merasim dameni pus edasına huzuru Melik Nasıra
dubul badehu babı silsilede nizamı devlet Emir İtmişin yanına nüzul ve resmi adi üzere
buluşup canibi hanemize teveccüh olundu.

(3) Tercümei Tarihi Aynı 802 senesi vakayii : Salî mezkûi Muharreminin iptidası
veymü erbaada Cemaleddin Tabendi İtmişin davadarı güzel Ecrud nam kimse ve saade-

Kahire Cemaleddin Tabendi azledilerek yerine yine Aynı muhtesibi Kahire
oldu (1). Yine bu senenin Cemaziyevvelinde muhtesiplikten istifasını
verdi. Bunun sebebini tarihinde şöyle antır (2). Cemaziyelûlânın 16 ıncı
hamisinde sahibi tarih dahi ihtisabı Kahireden kendi istifasile azlolundu.
Sebebi azil kaçan akrabayı Melik Zahir'den Sudun Melik Nasıra davadar
olup ve İtmişin cem'i ithal ettiği mal ve eşyasın zaptedip cümlei mevcu-
dandan anbarında 6 bin erdüp (3) buğday ve bin erdüp nohut bin erdüp
baklasına malik olup tamahı hamından naşi buğdayın erdübü 35 akçaya
raiç iken ziyade baha ile fûruht eyle deyip cebir ve tazyik ettikte ben
dahi cevabında malûmunuz bu vilâyette ehli hibre var. Ve hububat üze-
rine tayin ve bazarcı simsarlar var. Anlar beynelmüslimîn ne kadar narh
tayin ederlerse anınla bey'olunur. Dedimde mezburun ulüvvü şanı bu
cevaba kail olmayıp kendi gönlün ile satarsın. Hiç lâzım değil vadisinde
zulüm ve taaadiye ağaz ettikte iz'an edicek naçar def'i meclis kasdiyle
Alerre's vel'ayin inşaallah dahi ziyade bey'olunur diyerek meclisten mu-
farakat badelyevm çehreyi habisin görmemeğe azimet eyledim amma ma-
dem mansıbı mezkûrda oldukta mezburun muradı icra olunmak düşvar
icra olunsa zulüm taaddisine alet olmak hasebile gazabı hudayı lâyezal
derkâr bu telâş ve hayretle mukaddemâ beynimizde hukuku kadime seb-
kat etmiş reisi nevbe sigar ümerasından amma icrai hakka çeri cesur ve
mütedeyyin vakur ve hakküy olduğu ecilden sigar ve kibar kelâmın redde
iktam etmez beynelenam nafizi kelâm Emiri Cekem ivasının yanına varıp
serapa macerayı hikâye ve mansıbı mezkûrdan kendimi azletmeyi istişare
edip badehu azlim haberi mezbure vasıl oldukta gazabından kendini helâk
rütbesine götürüp lâkin emri mezbure isnadım malûm olmakla zaferiyap
olamadığı ecilden mansıbı mezkûre nasbedilecek bir adam tedarikine meş-
gul oldu. Kat'a mürteşi ve afif habis ve lâtif müstahikinden bir fert ka-

tiyle Emir İtmiş arzi ubudiyet ve bezli rüşvet etmekle vak'anüvis asır sahibi tarih Aynı
yerine mezbure ihtisabı Kahire için ilbası hil'at eyledi.

(1) 802 senesi vakayii : Mahı Rebiülahirin 14 üncü septinde muhtesibi Kahire Cema-
leddin Tabendi azlonulunup yerine vak'anüvis Bedreddin Ayniye ihtisap mezbure inam
olundudu.

(2) Tercümei Tarihi Aynı 802 senesi vakayii :

(3) Erdüp 24 ölçek Mısır ölçüsü.

bul vaziyet etmeyip ahirülemir kutayı tarik zümresinden mukaddema bir takrible birkaç gün ihtisap naibi olup iptida ihtisabı Kahire olduğum esnada üzerine muhtesip olduğum Takiyeddini Makriziyi mahı mezburun 7 inci yevmü Cumasında ihtisabı Kahire eyledi.

Aynı 803 senesinde nevrız hafız Yeşbek Şabani ricasile yine muhtesibi Kahire oldu (1). 803 senesinin Cemaziyelahiresinde Yelbugayı Saliminin ricasile Kahire muhtesipliğinden azl yerine شمس الدين نجاشي tayin olundu. Aynı azli hakkında tarihinde verdiği tafsilâtta (2) Cemaziyelahirenin yedinci sebtı ahiri neharında Yelbugayı Saliminin ricasile sahibi tarih yerine شمس الدين نجاشي muhtesibi Kahire oldu. Sebebi azlin tafsili bu ki yevmen mineleyyam Yelbuga cündilerinden nevema benimle aşinalığı olan cündinin biri mahdumu tarafından memuren gelip dedi ki Emir size selâm eyledi ve sizinle görüşmek ister galibi ihtimal hakkınızda hayır murad edip olduğunuz mansıbdan eşref ve ekber bir mansıba nakletmektir dedikte hatıra bu hayal hamı hutur etti ki جمال الدين المطي vefat etmekle kazai hanefiye halidir caiz ki taklit için davet etmişler ümniyesile azimet ve huzuruna vusulde selâmla fethi kelâma mübaşeret eyledim. Kat'a selâmıma rağbet bana hitap kasdiyle kendi lisanından hayır ve şer bir kelâm sadır olmadı. İllâ etibbaından bir şahıs بسم الله الى هنا hitabile kıyamıma işaret ile meclisten kaldırıp divanhane saraya götürüp Emir bu mevzide sizin meks ve tehirin murad eyledi diye üzerime bir şahsı aharı dahi dideban tayin eyledi. Bibâk ve perva dört gün anda ikamet eyledim. Tarafından tekdir ve ezayayı mutazammın sual ve cevapla mütekeddir etmedi. Lâkin mesmuum oldu ki bazı adâmızın malâyani ifkû iftirasına binaen mezbur dahi sa'yî ihtimamla ahvalim halktan tefahhus edip din ve dünyaya halel verir fisku fesadım olmadığı ecilden itham etmeğe zaferyab olmadı. Dört günden sonra olduğum mekâna bir adam gönderip haneme gitmeğe izin

(1) Tercüme Tarihi Aynı 803 senesi vukuatı : Meliki Nasır seferi Şama gittikten sonra Mısırdaki vaki olan havadisın beyanıdır :

Sahibi tarihi Aynınin شمس الدين نجاشي yerine ihtisabı Kahire olmasını saltanatı Mısır makamında naib olan Tüzmayi Nasırdan Nevruz hafız ile davadar şultanı Yeşbeki Şabanî rica ve ricaları hayz kabulde olmak istida ettiklerin ilâm için Biskı Mirahuri irsal edip hasbilmüstedil Rebiülahirinin 14 üncü erbaasında hil'ati ilbas olundu.

(2) Tercüme Tarihi Aynı 803 senesi havadisı.

verdiğini ihbar ettikte çehrei napâkin görmekten tehaşi künan bilâ mucip tahkirinden münkesirülhatır عزيز ذى الانتقام olan mevlâyı müteale havale edip canibi haneve teveccüh eyledim.

Badelyevm yüzün görmek müyesser olmayıp Allahü zülcelâl akrebi ezminde mücazat ihsan eyledi ki evvelâ azli ahiz ve saniyen İskenderye kal'asına hapsolup mahbusen katlolundu. Bu hakaret ve tezlile sebep mezbur ile eazzi ahıbbamızdan Emir Cekem beyninde buğzu adavet olup müşarünileyh rahne etmeğe kadir olamadığından naşi esnayı azlimde fırsat bulup bizden ahzi intikam eyledi.»

Aynı 804 senesine nazırıl ahbas Şemseddin Benanın vefatını müteakip nazırıl Ahbas (Evkaf nazırı) tayin edildi (1). Bu vazifeden aynı senenin Zilkadesinin 14 ünde azledilerek yerine sultanın imamlarından Nasırüddini Tabahî nazırıl ahbas oldu (2). Aynı bu vazifelerle meşgul iken bir taraftan da tettebbülerine devam ediyordu.

804 senesine kadar hadisten kütübü sittenin Neseî müstesna olmak üzere diğerlerini Takiyeddini Deceviden okudu (3). Taberaninin hadisten Mu'cemi (معجم) kebirini Kutbüddin Abdülkerimden dinledi (4).

(1) 804 senesi vakayinde : Nazırıl ahbas olan Şemseddin bin Benat vefat etmekle nezaret vak'anüvis zamanı Mahmut bin Ahmedülayniye ihsan ve kezalik Emir Süleymana niyabet gerek tevcih olunmak ferman olundu.

(2) 804 senesi vakayinde : Zilkadenin 24 üncü isneyninde sahibi tarih yerine Sultan imamlarından ibni Tabbahiye nezaretülahbas istikrar olundu.

(3) 809 senesi vefiyatta : Eşşeyhülislamülmuhaddisülfadıl Takiyeddin Mahmut bin Mehmet Haydarüddeceviyyüşşafii mezbur 737 hududunda tevellüt edip sinni tahsile müstaid oldukta ebu Abdülhadi ve Meydumî ve عرضى vesair fuzelâyı asrıdan tahsili ulüm ve istima hadis eyleyip muhaddis ve müsni di kâmil Arabiye ve lûgat ve hesap vesair ulümda fazıl olduktan sonra kendi dahi tahdis ve tedrise meşgul olup hattâ fakir Neseiden madda kütübü sitteyi mezburdan istima eyledim. İptida Sahibi Buhariyi ibni Taki kiraati üzere ve Sahibi Müslimi Zeyneddin Tahir bin Habibülhalebî kiraati ile ebi Davut Tirmizî ibni Mace sünenlerin kendi kiraatim üzere ve imamı Ahmet ve Daremi ve Abdibni Hümevat müsnetlerin dahi şeyhi mezburdan eyyamı müteaddidede istima etmişim.

(4) 809 senesi vefiyatta : Eşşeyh Kutbüddin Abdülkerim bin Takiyeddin Mehmet bin Elhafız Kutbüddin Abdülkerim bin Abdünnur bin Münirülhalebî Sümmülmısıriyyülhanefî mezbur Haşan Erbili ve Ahmet ibni المستولى vesair muhaddis asrıdan istima hadisile şerefyab olmağın İmamı Taberaninin Mu'cemi kebirini şeyhi mezburdan istima etmek murad ettikte bazısın kiraat ve ekserin mütevele etmişim. Sinni 73 hududunda iken sali mezbur Recebini sekizinci isneyn günü rihlet eyledi.

809 da İbni Küveykden hadis ve siyerden Şıfa fi tarifi hukukulmustafayı, hadisten Süneni Neseîyi, nahivden Teshili kıraat eyledi (1). Hadisten Süneni Darülkutnîyi Fuyiden, Tahavînin Maaniyülasâr şerhini Tanrı vermişten Celâlelhücedinin semâ ile okudu.

Sultan Müeyyedînin ilk zamanında tahtı muhakemeye alındı. Bilâhare 819 tarihinde muhtesip ve Sultanın nedimlerinden oldu. Haftanın dört gecesini Sultanın sarayında geçiriyordu. Aynînin Sultanın gözüne girmesi sır kâtibi Nasıruddin bin Barizînin hoşuna gitmediğinden bunun müdahalesiyle muhtesiplikten azledildi. Aynî bundan çok müteessir oldu.

Bunları tarihinde şöyle anlatıyor (2): Bu senei mübarekenin iptidası Pazar günü Sultan bu fakire hitab eyledi ki sen Melik Nasır arısında bir kaç defa ihtisap hizmetinde kaim ve umuru ihtisaba gereği gibi âlim olduğun malûmumuzdur. Halâ emrû ihtisap müddeti medide muattal kalmayın sana münasiptir dediklerinde fakir dahi el'an zuhur eden kahtu galâyı ve bey'ü şirada olan ihtilâli ve fırınlarda vaki olan nehbü garâtı avamı nâs muhtesibe istinad edegeldiklerinden bu esnada emrû ihtisap gayet müşküldür diye itizar ettiğimde:

Sultan sen bu zahmete tahammül eyle ben sona ianet ederim diye cevap ve hazır bilmeclis olanlar Sultan seni ihtiyar etmese teklif etmezdi. Ferma itaat vaciptir diye ibram ve ilbah eyleyip bu hal üzere meclis tamam oldu. Bu halde ragifi vahit için halk fırınlarda mücadele ve mukatele edip yine bir nanpareye nail olmadıklarından mezbur eynal ezar

(1) 821 senesiz vukuatında : Şeyh Müsnit Ebu Tahir Şerefeddin Mehmet bin Abdüllâtif bin Ahmet bin Mahmut Rabaiyitekriti 737 senesi Zilkadesinde tevellüt edip İbni Küveyk demekle maruf kimse idi. Memleketi Kahireye nüzul ve İskenderyede tavattun odip cemi ulûmu tahsil ve Mizi ve Berzali ve Zehebi ve İbnilmürabit ve Ali bin Abdülmümin-den mücaz olup kadı İzzeddin bin Cemaanın meclisine mülâzemet ederdi. Kendi dahi Ahmet bin ك.تعدى ye ve Ebu Naim Es'ariye Meydumiye ve İbni Abdülhadiye ve gayrılarına tadrise iştilal ve ahir ömründe teferrüd edip cevanibi erbaadan istifade için talebei kesire dersine cem olurlardı. Ve sahibi tarih Kadı İyaz şifasını mezburdan minelevvel ilelâhir kıraat ettim. Ve cemi merviyatına ve mesmuatına meşayihlerinden mücaz olduğuy veçhüzere bana dahi icazet verdi diye nakleder. Mezburun ahir ömründek hadisi şerif istimaından münfek olmayıp sanni 84 seneye balığ iken bu senei mübareke zilkadesinin yirmi beşinci sebit günü vefat eyledi.

(2) Tercüme Tarihi Aynî 819 senesi vakayiinde :

etibba ve gılmanile tarafı bahirde nasın sefineye buğday için hücumunu men ve zevden âciz olup emrû ihtisap gayet es'ab olduğunu bilfiil müşahede ettiğimde bilküllüye mansıbı ihtisaptan teneffür ve iraz etmiştim. Badehu Muharremînin ikinci Pazartesi günü Sultan askeri Mısır ile bahri Nile mürur ve âdeti kadimeleri üzere موسم nam mahalle nüzul eyleyip mahi mezburun üçüncü Salı günü Melik Müeyyedînin emriyle defterdar tarafından bir kimse gelip Sultan sizi davet eder, buyurun dedikte Çarşamba gününe dek mihel alıp badehu ol gün geldikte alessabah bir kayık ile bahri Nilden mürur mahalli mezbure vusul ve Emir Tatarın hanesine duhul edip bir gece anda Beyutet ertesi Perşembe günü sümattan taami tenavül ettikten sonra Sultanın meclisine duhul ettiğimde bilbedahe bu fakire ihtisap hil'ati ilbas olunsun diye defterdara işaret oldahi bir hil'ati fahire ilbas eyleyip emri ihtisap ve umuru Müslimîn sana tefviz olunmuştur diye tenbih eyledi. Müddeti medide tarafı bahirden gılâl gelmez iken bir sefine ile iki bin erdüb miktarı gılâl geldiğün bieyyi re'yelayn müşahede eylediğünde azim mesrur olup gılâlin killetinden bir lokma nan bulunmaz iken biavnihi tealâ fukara ve ağniyaya bilküllüye şebai tam hasıl oldu ve dahi Sultan emri ihtisaba müdahale etmeyip ancak bu fakire ianet için mezbur Emir Eynal Ezara emir oldahi memur olduğuy veçhüzere ianet edip Bulaka ve Mısır atika umuru nası görmek için benimle maa sa'y ve küşiş ederdi. Badehu gılâl kesir olup merkumun ianesine hacet kalmamakla mezbur Eynal kendi işine meşgul ve bu fakir dahi emri ihtisaba meşgul olmuş iken sır kâtibi olan Nasıruddin bin Barizî umuru devlette istiklâl mülâhazasile kendiden gayri ulemadan ve Arabdan bir ferdin alelhusus Türk ve Acemin Sultana takarrübünden mahzuz olmayıp fakir ise herbar meclisi sultaniye bilâ mani dahil ve bizzat kendi ile musahabet ve ülfet ve haftada dört gece beyütet ettiğime hasedinden ve mansıbı ihtisap mezburun reyile olmayıp ancak Sultanın karihasından zuhur ettiğine eleminden ve sabıkan rüşvet ile muhtesip eylediği ibni Şabanı yine mansıbı ihtisap için mezbure rüşvet arzettiğinden hasılı bu ağrazı mezkûreden naşi mansıbımız olan ihtisabı mezbur ibni Şabana tevcih olunmasını iltizam ve Sultan ile beynimizi tebrid için meclislerinde bazı nifak amiz kelimat ile gamzeyledikte Sultan mezburun kelâmını ısga etmemişti. Amma bu esnada ittifaken tahsildar olan Şehabeddin merhum olmakla mezbur ibni Barizî çünkü hilâfı

mızda olduğundan bu fakirin haber ve ağâhım yok iken halâ hizmeti ihtisabında müstahdem olan bendeniz sabıkan def'atla tahsildar olup mahzuz olmakla yine tahsildarlık mansıbı ihsan olup ihtisabı şerrü fitnesinden halâs olmasın rica eder diye Sultana bu gûna gamzettikte Sultan dahi anın tahsildar olduğu var mıdır diye istifsar mezbur dahi beli vardır diye ihbar edip kelâm bunun üzerine tam oldu. Badehu Rebiülevvelin on ikinci Pazar günü Sultan Melik Nasırın bina ettiği manzarada cülûs eyleyip İbni Barizî ve ümerayı Şafiyin ve Takiyeddin bin Hüccetüşşagır ve şeyh Şerefeddin bin Tebanî bilcümle Sultanın huzurunda cülûs ettiklerinden sonra ben dahi kuud ettiğimde Sultan tahsildar olduğun var mı diye hitap eyledikte ben dahi Emir Cekemin defterdarlığı vaktinde olmuş idim cevap ettiğimde Sultan ne mikdar şey hasıl olur diye istifsar ben dahi haramdan içtinap etmiyen kimseye çok şey olur lâkin afif olan kimseye birşey hasıl olmaz diye iş'ar ettiğimde mezbur İbni Barizi ol mansıb defter emanetinin sanisidir şeyi kesir hasıl olur diye bana muaraza eyledikte ben dahi vallah sanisi salisi malûmum değildir diye reddi kelâm esnasında Takiyeddin bin Hüccetüşşagır dahi tahsildarlık rötbesinden birşey hasıl olmaz. Hattâ Safedi celbi mal etmede naziri yok iken mansıbı mezburdan şikâyet ededi diye benim kelâmımı teyid eyleyip bu hal üzere meclis münkati oldu. Pes İbni Barizinin hasedinden naşi ihtisabın şerrü fitnesinden şikâyet ve tahsildarlık rütbesini talep eder diye kizben nakleylediği kelâmı Sultan sahih zannedip mahi mezburun 14 üncü Salı günü beni azleyleyip İbni Şabanı muhtesip eyledikte bu fakire lisan ile tabiri mümkün olmıyan gümü azime ve hümmü şedide müstevli oldu. Lâkin vallah ciheti azlimden değil belki müddeti kesire kahtu galâ sebeble olan şerrü fitne eyyamında mansıbın zahmet ve meşakkatine giriftar ve ekseri leyalide habda dahi endişem deryada olan sefineler ahvalinden olup ve ömrü nazeninim dahi leylü nehar anın üzere mürur etmekle ihtisabın intizamı vaktinde İbni Şaban misilli raşi ve mürteşi cahil ve ebter mansıbım olan ihtisabı elimden aldığı elemi azim ve hüznü şedide badi oldu. Yoksa filhakika benim indimde mansıbın vücudu ve ademi alesseviyyedir. Badehu azlimin ikinci günü meclise Sultana vardığımda tebessüm ve beşâset ile sen mağmum ve mahzun olma. Sana mansıbından âlâ mansıba tevcih ederim diye hitab ve fakir dahi Allah tealâ seni makamında daim eylesin. Şebi ruz hizmeti

duanızdayım. Mansıb nolsa gerek hemen bendeki hüsnü nazarınız kâfidir diye cevap ettiğimde vafir hazzeyleyip hazır bilmeclis olanlara haliya muhtesip olan ne güne kimsedir deyu istifsar eyledikte bir ferd cevap vermeğe kadir olmadığından fakir hemen fethi kelâm edip mukaddema bir defa ihtisap hizmetinde olduğu vakitte kendiniz yüz değnek darbedip bir dahi mansıb sevdasında olmasın deyu emir buyurduğunuz İbni Şabandır deyu cevap eylediğimde Sultan münfeil olup hayasından başın aşağı eğip tekellüme mecali kalmadı. Badehu defterdar Emir Çakmak beni davet eyleyüp Sultan tahsildarlık mansıbını sana ihsan eyledi dedikte ben dahi İbni Şaban misillu raşi ve mürteşi ve cahil sureti insanda himar mansıbı ihtisaba nail olmakla münkesirülhatır olduğumdan laalliasâ ile redileyin ederdim. Maksudum mansıbı mezburu kabul etmemektir deyu hatmi kelâm eyledim. Bu hal üzere on beş gün mikdarı mürur eyledi. Bu esnada bazı ehlibba Sultan şayet senin imtinaından kendüye hatırı kalmış zanneder deyu pendü nasihat ettiklerinde fakir dahi nusuhtarını istima ve alelhusus Sultan yanında ırzımıza nakise verecek ef'alın sudurunu temenni eder ve aramızda nice münafıklar olduğundan bizzarur mansıbı mezburu kabul edüp mahi mezburun 27 inci Pazartesi günü Safedinin fevtinden bu fakire ihsan olundu. »

820 senesinde Aynî Sultanla beraber Kudüse gitti (1).

(1) 820 senesi vakayii. Zikri tevcih bicanibi Kudüs : Ramazanı şerifin 14 üncü günü Sultan Dımişkattan huruç ve Kudüsü şerife azimet mahi mezburun 24 üncü Perşembe günü Kudüsü şerife duhul eyleyip Sultan babı silsilede Dengiziye nam mevkiye nüzul ve ümerâ ve ümenadan kimisi medarise ve kimisi hanegâha duhul edip Sultan salâti Cumayı Mescidi Aksada edadan sonra Buhari şerif kıraat olunduğunu istima ve akşamı sebt gecesi kurraları ve vaizleri cem'eyleyip kurralara Kur'anı azimüşşanı tilâvet ve vaizlere va'zu nasihat ettirip ol gece bir leylei meşhude oldu. Sahibi tarih nakleder ki ol gece Mescidi Aksaya çok kimse erm'olup Sultan camii şerifin südesinde karar ben dahi Sultanın huzurunda olduğumdan ulemâ ve fukara ve sulehaya sadakatı kesire ita eylediğini re'yelayn müşahede eyledim. Badehu salâti subhu ol makamda eda edüp Medinei Halil İbrahim Aleyhisselâm tarafına âzim ve bu fakir dahi maiyet ile Medinei mezbureye kadim ve Ramazanı şerifin 27 inci Pazar gecesi anda meksolunup ertesi vakit subuhda hareket ve mahi mezburun 28 inci Pazartesi günü Gazzeye dahil ve sarayı Sultanîye nazil ve aharı neharadek tevakkuf eyleyip hanigâhı Siryakus tarafına rihlet Şevvalin sekizinci günü ol mevziye vazı kadem edüp mahi mezburun 14 üne varınca neharda saydı şikâr ile evkatı gûzar ve derunu hanegâhta Pazar gecesi şükrü nefis et'ime ve günagün üsribe ile sümât

823 senesi Sultan Müeyyed Aynîyi Karaman oğlu Ali beye hil'at ilbas ve bilâdı tahrir eylemek üzere Karaman bilâdına gönderdi. Buradan avdetinde Sultan muhtesipliği kendisine vermek arzusunda bulundu ise de İbni Barizinin müdahalesile bu fikrinden vaz geçti (1). 824 senesi Melik Zahir Tatarın saltanatı sırasında Sultan ile aralarında evvelce dostluk olduğundan kendisine çok ikram edildi (2). Ve Melik Zahirin emrile Kudurî [müellifi Hasan bin Ahmedilkuduriyülbağdadî] yi Türkçeye tercüme etti (3).

çekilip nâs tena'um oldular badehu hanegâhtan kalkıp mahı mezburu 15 inci Perşembe günü Ferzent Ercümendi Seydi İbrahim ile maa darâtı azime ile Kahireye kudum ve babı Nasırdan kal'aya varınca harir döşenip iptida kendi bina eylediği medrese ve camiye nüzul ve halka anda sūmat ile in'am edip badehu kal'aya duhul eylediği gün nasa ruzu sūrur ve halk beyninde yevmü meşhur oldu.

(1) 823 senesi vakayinde : Mahı Rebiülevveliu 22 inci günü sahibi tarih Aynî nakleder ki tarihi mezburda Sultan İbni Karamanın bilâdına malik olmakla kendi tarafından hâkim olan Ali Bey bin Karamana ilbası hil'at ve bilâdı tahrir etmek için bu fakiri irsal edip biz dahi hizmeti lâzımemizi eda ve yine Kahireye kudum ettiğimizde Sultan bizim için mansıbı ihtisabı ihsan murad edip İbni Barizî müfsit bu haberden agâh olduğu saat serian huzuru Sultaniye kudum esnayı mükâlemede ihtisap İbrahim bin Hişşam Cündiye olması için 800 dinar arz Sultan dahi bize murad ettiğini ifade ettiklerinde mezbur İbni Barizî murad buyurduğunuz kimse henüz meşakkat seferi çekmiştir. Bir mikdar istirahat etse münasip olurdu diye ilâm etmeğin Sultanın sem'ine sadayı dinar ilga olunmakla sükût edip mahı Recebî şerifin 25 inci Perşembe günü İbrahim mezbure hil'ati ilbas eyleyip muhtesip eyledi.

(2) Şemseddin Mehmet Sahaviyülmısrî. Zeyl Ref'ulasır an kuzatı Mısır.

(3) 824 senesi Melik Zahirin vefatı beyanındadır : Mahı Zilhiccenin 4 üncü Pazar gecesi Melik Zahir Tatarın kulonç marazı müştred olup vefat eyledi. Badehu ümera ve kuzat cem'olup Melik Zahirin oğlu Mehmede umuru saltanatı tefviz etmek üzere ittifak ettiler badehu Karafede Leys ibni Saad radyallahü anh hazretlerinin baş tarafına defnettiler. Umuru garibedendir ki kendisi Şam canibine teveccüh ettiği vakitte ol mahalle medfeni hafrile emretmişti. Mezbur Melik Zahir memlûklerinden olup ahar saltanatta iştira olunmakla eyyamında çından şöhyab olmamış idi. Lâkin Melik Müeyyed şeyh eyyamında vafir menasıba müstahdim olmak sebebiyle meşahirden olmuştu. Merhum mütevazı ve bilim ve tedbiri umurda mahir ve fıkh şerifte mesaili kesireye arif kimse olup kütübü kesire cem'etmişti. Ekseri Türk lisanı üzere tekellüm ederdi ve lisanı türkiye ziyade ihtimamından İmamı Ebu Hanife radyallahü anh hazretlerinin mezhebinde telif olunan kütübü fikhiyeden Kudurî kitabını manasından birşey tağyir ve ebvabından bir bab tebdil etmeksizin Türkî lisanına tercüme etmek bu fakire emredip fakir dahi memur olduğum veçhüzere tercüme etmişim.

825 Eşref Barsbay Sultan olduğu zaman Aynîyi yanına alıp yakın dost edildi. Aynî her zaman Sultanla beraber bulunur ekseriya Sultanın yanında yatar, Arapça yazdığı tarihi okur, Türkçeye tercüme edip Sultana anlatırdı. Sultan dine ve ibadete ait muhtaç olduğu malûmatı Aynîden sorar öğrenirdi. Eşref Barsbay eğer Aynî olmasa idi Müslümanlıktan biç birşey bilmeyecektik derdi (1). 829 senesi 17 Rebiülahir kadı Tefihninin azlini müteakip hanefi başkadısı tayin edildi. 833 26 Sefer hanefi başkadılığından azledilüp yerine Tefihni getirildi (2). Aynı sene Rebiülahirinin 4 üncü Cumartesi günü Emir Eynal Şişmanînin azlini müteakip muhtesip tayin edildi (3). 835 senesi Cemaziyelahirenin 26 ıncı günü Aynî tekrar hanefi baş kadısı oldu (4). Aynî bu suretle muhtesipliği, hanefi baş kadılığını ve hapishane müdürlüğünü üç vazifeyi birden uhdesinde toplamıştı. Şimdiye kadar böyle üç vazife hiçbir kimsenin uhdesinde toplanmamıştır (5). Nihayet muhtesiplik vazifesi kendisinden alındı. Eşref Barsbayın vefatına kadar diğer iki vazife hapishane müdürlüğü ve hanefi baş kadılığı kendisinde bırakıldı, Melik Eşref Barsbayın vefatından sonra oğlu Melik Aziz Yusuf hükümdar olmuş ve Atabey Çakmak devletini idareye başlamıştı. 842 13 Muharrem Emir Çakmak Aynîyi hanefi baş kadılığından azletti. Aynî bu azlini müteakip evine çekilerek telif ve tedrisle meşgul

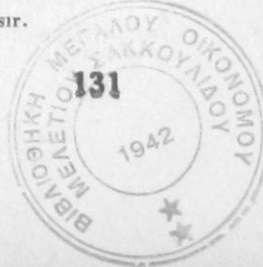
(1) Şemseddin Mehmedüssahaviyülmısrî. Zeyl ref'ulasır an kuzatı Mısır. Cemaeddin Yusuf bin Tanrıberdi. Elmenhellüssafi velmüstevfi badelvafi.

(2) Tercümei Tarihi Aynî 845 senesi vakayii : Mahi Seferin 26 ıncı Perşembe günü kadı Abdurrahman Tefihniye hil'at ilbas edip bu fakir sahibi tarih azlinden diyarı Mısırda kaziyülkuzatülhanefiye eyledi. Ol sebep ile ki bazı a'dâ bu iki kadı beyinlerinde ihtilâfı kesir olmakla mesalihi müslimîn muattal oluyor diye Sultan Meliki Eşrefe nifak etmişlerdi Bu misillü iftira ile kadı âlim Zül'adli azli lâyük olmadığından iştibah yoktur, lâkin ehli şevketin halî böyledir. Bu esnada Sultan bana hitab edip buyurdu ki azli mucip birşey sadır olsa dahi seni azldtmezdim lâkin emir böyle vaki oldu dedi.

(3) Mahı Rebiülahirin dördüncü sebit günü bu fakir sahibi tarihe hil'at ilbas edip Emir Eynal Şişmanî azlinden diyarı Mısır ve Kahireye âdeti kadimesi übere muhtesib eyledi.

(4) Tercümei Tarihi Aynî 835 senesi vukuatı : Senei merkume Cemaziyelahiresinin 26 ıncı günü Meliki Eşref mensubatından bu fakir sahibi tarih kaziyülkuzatülhanefiye olup tarafı Sultandan hil'at ile ikram olundu. Bu fakirin yerine Selâhaddin Bedreddin yevmü mezkûrda muhtesip oldu.

(5) Şemseddin Mehmedüssahaviyülmısrî. Zeyl ref'ulasır an kuzatı Mısır.

oldu. Bir müddet sonra Melik Aziz Çakmak zamanında tekrar Kahire muhtesipliğine tayin edildi. 845 senesi bu vazifeden azledildi (1).

846 senesi Aynî yine muhtesibi Kahire tayin olundu (2). 847 senesi bu vazifeden azledildi (3). 853 senesi gözden düştü. Vazifeleri elinden alındı. Parası olmadığından çok sıkıntı çekti. Emlâkını ve kitaplarını satmak mecburiyetinde kaldı (4). Nihayet 855 senesi Zilhiccesinin 4 üncü Salı gecesi vefat etti. Ertesi günü camii Ezherde namazı kılındı ve evinin civarında kendi yaptırdığı Medresei Aynîye defnedildi (5). Aynînin talebelerinden Cemaleddin Yusuf bin Tanrıberdi Aynî hakkında: Bu zat fıkık usul, nahiv, sarf ve lûgat ilimlerinde mütefennin ve bilhassa tarih ve muhazaratta fevkalâde (ortaklık) müşareket ederdi. İttılai kesir sahibi, makul ve menkulde bilgisi fazla kendisine taarruz edilmedikçe kat'iyen başkasına tecavüz etmez ve karıştığı mubahaseye cidden büyük bir vukuffla karışır. Kendisi esmer renkli, kısa boylu, uzun sakallı, Türk lisanında çok fasih ve tarih anlatmakta fevkalâde mahir nefis hatta malik sür'atli yazı yazar bir zattı. Fıkıhdaki Kudurî kitabını genç yaşında bir gecede yazdığı söyleniyor. Bütün müsveddeleri mübeyyezattan maduttur. « Onun ilmi ile ölçülemeyecek kadar nazmı ve nesri vardır » diyor. Yine Aynînin talebelerinden Şemseddin Muhammedüssahaviyülmısri Zeyli refûlasır an kuzatı Mısırdaki hocası için Aynî sarfta lisanı Arapta ve diğer bilgilerde âlim ârif bir imam olup tarih ve lûgatte hafız ve birçok ilimlere müşariktir. Mütaleadan ve yazmaktan bir dakikaa fariğ olmamıştır. Elile pek çok şey yazmış ve pek çok şey telif etmiştir. Kalemî takririnden daha lâifti.

(1) Tercümei Tarihi Aynî 845 senesi vukuatı: Bu senesi mübareke duhulünde Mu'tesit billâh ve Sultan Melik Zahir Çakmak ve Atabeykûlasakir, Emir Yeşbek olup sair ümera ve erbabı menasib makamlarında kaim olmuşlardı. Bu esnada bu fakir sahibi tarih diyarı Mısırdaki muhtesip iken azlimden Rebiülahirin üçüncü sebt günü Sultan Ali Acemiye tevcih eyledi.

(2) Mahı Şevvalin 29 uncu Perşembe günü bu fakir sahibi tarih Aynîye hil'at ilbas edip Ali Acemi Horasaninin azlinden diyarı Mısırdaki muhtesip eyledi.

(3) 847 senesi vakayii: Mahı Seferin 12 inci Salı günü Ali Acemiye hil'at ilbas edip bu fakirin azlinden diyarı Mısırdaki muhtesip eyledi.

(4) Cemaleddin Yusuf bin Tanrıberdi. Elmünhellüssafi velmüstevfi badelvafi.

(5) Cemaleddin Yusuf bin Tanrıberdi, Elmenhellüssafi velmüstevfi badelvafi, Şemseddin Mehmedüssahaviyülmısri. Zeyli refûlasır an kuzatı Mısır.

Yazısı güzel ve sür'atli idi Kudurîyi bir gecede yazmıştı. Gurup vaktinde başlamış güneş doğuncaya kadar bitirmişti. Muşeretini çok lâtif mütevazı idi » ibarelerini yazıyor. Halep tarihi müellifi Alâeddin ibni Hatib tarihinde: Aynî muhtelif ilimlere el atmış âlim ve fadıl bir imamdır. Onda haşmet, mürüvvet, asabiyet ve diyanet bir arada toplanmıştır» diyor.

Talebeleri ve Aynînin tercümei halinden bahsedenler Aynînin muhtelif bilgilerde büyük bir vukuf sahibi değerli bir âlim olmasında ittifak ediyorlar. Aynînin ilmini bilgisinin derinliğini eserlerinden ve tarihinde (1) hey'et, tabakat, ilmi hayvanat ve coğrafyaya ait verdiği malûmattan da anlamak kabildir. Aynî evvelâ bir âlim daha sonrada müverrihtir. İkinci bir nokta Aynî bütün hayatında mütalea ve yazmaktan bir dakika fariğ olmamıştır. Bunu okuduğu derslerden ve yazdığı eserlerin çokluğundan aldığımız netice ile pek kolay anlayabiliriz. Aynî muhtelif ilimlere ait pek çok eser yazmıştır. Türkçeyi çok fasih bildiği ve kendisi Türk olduğu halde devrinin ve muhitinin icabı hemen bütün eserlerini Arabça yazmıştır. Yalnız Kudurî tercümesi ve bir de İran şahlarının tarihinden bâhis Tarihülekasire Türkçedir.

Eserleri:

Aynînin eserlerini şerhettiği eserler, ihtisar ettiği eserler ve bir de bizzat telif ettiği eserler diye üçe ayrılabiliriz.

1 — Şerhettiği eserler: On cilde yaklaşan Sahihi Buharî şerhi ki ismini عمدة القارى فى شرح البحارى koymuştur. On ciltlik İlmî dirayetülhadisten Tahavînin Maaniyül'âsar şerhi, hadisten Süneni ebi Davudun bir kısmının şerhi, Keşfüllisam: İbni Hüşşamın Siyretünnebeviyesinin şerhi, Şerhülkelâmüttayyib libniteymiye: İbni Teymiyenin Elkelimüttayyibinin şerhi, Şerhi tuhfetülmülük filfürü': Fıkıhtan Tuhfetülmülük şerhi, Remzülhakayik fi kenzüldekayik: Fıkıhtan Kenzüldekayik fi füruulhanefiyenin şerhi, on bir ciltlik Şerhi Hidaye: Fıkıhtan هدایة فى الفرع şerhi, iki cilt البدورالزاهر: Fıkıhtan البحارالزاهر nin şerhi, iki cilt Eşşevahid: Nahivden Elfiye şerhlerinin şevahidinin şerhi, Felâhı ervah: Sarftan Merahülervah şerhi, شرح عوامل مابه: Nahivden عبدالقادرالجرانى nin شرح عوامل مابه şerhi,

(1) İkdülcuman fi tarihi ehlizzaman.

kameri, yıldızları, bulut, yağmur, kar, dolu, şimşek, kasırga hakkında malûmat veriyor. Sonra arzı anlatmağa başlıyor. Arzın mesahasını, iklimleri, iklimlerde mevcut şehirleri, kısım kısım izah ettikten sonra denizleri, kal'aları, dağları, gölleri, nehirleri, pınar ve kuyuları anlatıyor. Bunu müteakip Faslı fi beyanilmevcudat velmahlûkat diyerek insanın kaç nev'e ayrıldığını izah ayrı ayrı bu nevilere hakkında malûmat veriyor. Badehu cin ve şeytan ve daha sonra hayvan nev'ini anlatıyor. Sonra maadin nebatat, Melâikei kiramın halkleri ve nevelerini izah ediyor (1). Bundan sonra Adem aleyhisselâmın yaradılışını anlatarak Peygamberler tarihine başlıyor ki bu yukarıda izah ettiğim gibi ikinci kısımdır. İkinci kısım Adem aleyhisselâmın yaradılışını, hayatını, evlâdını anlattıktan sonra gelen Peygamberleri evliya ve enbiyayı anlatıp Mülûkü fürs, فرعه Mısır, Mülûkü Yunan, İslâmiyetin zuhurundan sonra mülûkü Rum, mülûkü Efrenc, Mülûkü Süryan, Mülûkü Hindî anlatıp zuhuru İslâm'dan evvel diyarı Yemende olan mülûkü Arap kıssası beyanındadır diyerek Habeşlilerin Yemen üzerine istilâlarını ve daha sonra mülûkü Cerhim, mülûkü Kindeyi anlatarak müteferrikin olan mülûkü Arabı badehu aksamı Arabı Kahtan oğullarını, kabileyi Adnanı anlatıyor. Bunu müteakip Peygamberin nesebini Kureyşin nesebini daha sonra Peygamberin velâdetini, Mekkeye hicrete kadar Peygamberin hayatını anlatıyor.

İkinci kısmı müteakip hicrî birinci seneden 850 tarihine kadar sene sene cihan vukuatı kaydedilmiştir. 133 senesine kadar olan vukuat Peygamber devri, Hulefayı Raşidîn ve Emeviye devletinin tarihinden ibarettir. Bundan sonra 850 senesine kadar esas Hulefayı Abbasiye badehu Mısır halifeleri olmak üzere Şimalî Afrika, Mısır, Suriye, Yemen, Hicaz ve Elcezire İran ve Maverayı nehir badehu Anadolu'da teşekkül eden devletlerin tarihinden bahsedilmiştir. Ara sıra İslâm devletleriyle münasebetleri dolayısıyla Bizans ve diğer garp devletlerine ait ufak tefek malûmat verilmiş ise de esas İslâm devletleri vukuatıdır. Aynî tarihinde yalnız siyasi vukuatı kaydetmekle kalmamış diğer İslâm tarihlerinde görüldüğü gibi

(1) Bursalı Mehmet Tahir Bey Osmanlı müelliflerinde bu kısım hakkında : Ehli Hey'et ve Tabakatın şimdiki nazariyatı fenniyelerine tevafuk eder pek çok maddeler serdolduğu gibi İlmi Hayvanata dair de müdekkikane malûmatı havidir. Bundan başka coğrafyaya taallük eden bahislerde dahi mucibi istifade mundericatu vardır» diyor.

iktisadî, içtimâî vukuata ait de bir hayli malûmat vermiştir. Muhtelif yerlerde çıkan taun veba gibi hastalıklar, kıtlıklar, zelzeleler, Nil Dicle gibi büyük nehirlerin taşması, ay ve güneş tutulması Aynî tarihinde ehemmiyetli bir yer almaktadır. Bundan başka her sene vukuatı nihayetine o sene vefat eden ayân ve ümerânın vefatı tercümei hali de ilâve edilmiştir.

İkdülcüman fi tarihi ehlizzöman ne zaman yazıldı?

Aynî mukaddemesinde gençliğinde mebdei dünyadan 805 senesine kadar bir tarih cem'eylediğini ve sonradan bunu tekrar tertip ve fasillara ayırdığını söylüyor (1). Bundan anlaşılıyor ki 805 senesinden sonra Aynî yazdığı tarihi yeniden tertip ve intizama koyup 805 senesinden sonraki hâdiseleri bu tarihe ilâve etmeğe başlamıştır. Kendi el yazısıyla olan nushalardaki kayıtlardan (2) birinci cildin 825 senesi Muharrem'in sonuncu Cuma günü Kahirede Ketame mahallesinde kendi yaptırdığı medresenin yanındaki evinde, ikinci 825 senesi 10 Rebiülahir Cuma günü, üçüncü cildin 825 senesi Recep ayının 27 sinde, altıncı cildin 825 Cemaziyelahirde, sekizinci cildin 830 senesi Muharreminde, dokuzuncu cildin 830 24 Şaban Cuma günü, onuncu cildin 831 Sefer ayının 3 üncü Pazartesi günü sabahleyin, on birinci cildin 831 10 Cemaziyevl Perşembe günü, on ikinci cildin 831 Ramazan ayının 2 inci Pazartesi günü, on üçüncü cildin 832 Muharrem 22 inci Pazartesi günü yazıldığı anlaşılıyor.

On üçüncü ciltten on dokuzuncu cilde kadar olan ciltlerde bundan sonraki senelerde yazılmış en son cilt 850 senesinde bitmiştir. Netice olarak diyebiliriz ki Aynî 805 e kadar evvelce topladığı tarihi yeniden tasnif ve tanzimden sonra 805 senesinden sonraki vukuatı sene sene ilâve edip 850 senesinde tarihi bitirmiştir.

805 senesinden 850 senesine kadar Aynî Kahirededir. Tarihini de kendi el yazısıyla olan nushalardaki kayıtlardan Kahirede medresesinin yanındaki evinde yazmıştır. Bu zamanlar Mısırdaki Memlûkler hâkimdir. Bilhassa bu Memlûklerden Fereç bin Berkuk [801 - 808], Melik Müeyyed [815-824] Ezzahir Seyfeddin Tatar [824], Eleşref Seyfeddin Barsbay [825 - 841],

(1) Mukaddime sahife 17

(2) Topkapı sarayı Ahmedî Salis kütüphanesindeki Aynînin elyazısıyla olan nushasıdır.

Ëzzahir Seyfeddin Çakmak [842 - 857] bu devria en mühim hükümdarlarındandırlar. Aynî tarihini bu mühim Memlük hükümdarları devrinde yazmıştır.

İkdülcüman fi tarihi ehlizzaman'ın mehzleri

Aynı İkdülcüman'ın muhtasar nushasının birinci cildinde yazdığı mu-kaddemede İkdülcüman'ı yazarken İbni Kesirin Elbidâye vennihaye unvanlı tarihini esas ittihaz ettiğini bundan gayri diğer kitaplardan istifade ettiği zaman bu kitapların ismini zikrettiğini söylüyor.

Aynı tarihinde İbni Kesirden gayri kitaplardan aldığı vak'aları müel-lifin veya eserin ismini söyleyerek zikreder.

Bu şekilde Ayninin istifade ettiği eserleri altı kısma ayırmak mümkün. 1 — Tabakat, 2 — Vefiyat, 3 — Ensab, 4 — Memalik ve mesalik, 5 — Siyer ve Megazi, 6 — Tarihler.

1 — Tabakat: Tabakatüsshabe vettabiîn [Ebu Abdullah bin Saad vefat: 230], Tabakatüşşuarâ [Ebulabbas Abdullah bin Mutez vefat: 196], Tabakatülhükema [İbni Said vefat: 548], Tabakatünnuhat [Ebu Said Hasan bin Abdullah bin Seyrafî vefat: 368], Uyunülebna fi tabakatiletibba [Şeyh Muvaffakaddin ibni ebi Useybe].

2 — Vefiyata ait eserler: Vefiyatülayân [İbni Hallegân vefat: 681], Vefiyatı şüyuh [Abdülaziz Ensarî].

3 — Ensab: Ensabülarabî [Ebulmünzir Hişşam bin elketbî vefat: 204], Ensabüleşraf [Ebulhasen Ahmet bin Yahya elbilâzirî], Kitabülensab [Ebu Said Abdülkerimüssemanı vefat: 562].

4 — Memalik ve mesalike ait eserler: Kitabülmesalik velmemalik [İbni Hurdadbih vefat: 300], Elmesalik velmemalik [İbni Havkal], Kitabülekalim [Ebu İshak İbrahim bin Mehmedülstahrî], Mu'cemülbüldân [Ebu Abdullah Şehabeddin Yakudülrumî elhamevî vefat: 726], Nüzhetülmüştak fi ihtirakılafak [Şerif Mehmet bin Mehmedülidris], Elmesalik velmemalik [466-540] [اقتباس الانذار من التماس الازهار], [لابي عبيد عبدالله بن عبدالمزيب البكري ادلى 487-540] bunlardan başka [Rüşatî] ve Batlamyüsün coğrafyalarından istifade etmiştir.

5 — Siyer ve Megaziye ait eserler: Siyer ve Megazi [Mehmet bin

İshak], Fütuh Veheb bin Münibe [114], Siyretünnebî [Mehmet bin Hişşam], Fütuhülemsar [Vakidi ve. 207].

6 — Tarihler: İkdülcümanda sık sık isimleri geçen tarihler. Tarihül-ümem velmülük [İbni Ceriri Taberî ve. 310], مروج الذهب [Mes'udî ve. 346] Tarihi İbni Asakir [İbni Asakir ve. 571], Elmuntazam fi tevarihülümem [İbni Cevzî ve. 597], Tarihülkâmil [İbnüesir ve. 638], Mir'atüzzaman [بقيّة الطلب في تاريخ حلب ve. 654] [سبط بن جوزي], تاريخ ابن العميد [المكين بن العميد ve. 672], Zübdetülfikre fi tarihülhicre [امير], ركن الدين المنصورى الدوادارى المصرى نهاية الارب [Şehabeddin Ebulabbasün-nüveyrî ve. 732], Takvimülbüldan [Melik Müeyyed Umadeddin İsmail Ebulfeda ve. 732], Tarihi Düveli İslâm [Zehebi ve. 748] dir. Bundan başka Ayninin istifade ettiği tarihler şunlardır: Tarihi Mısır [Mehmet bin Yusuf ve. 546], Kitabülmaarif [ابو عبدالله محمد بن قتيبة الديوبى ve. 276] Tarihi Yakub [Ebu Süfyan Elfeseviyülhemedanî ve. 280], [ابو كتاب الاخبار الطوال] 2821 Tarihi Mısır [İbni Yunüs ve. 347], Kitabül-eganî [Ebulferec Ali bin Elhüseynülüsfehânî ve. 356], Tarihi Isfahan [Ebu Naim Isfahanî ve. 402], Tarihi Endülüs [Ebu Abdullah Kurtabî ve. 403], Tarihi Nisabur [İmamı Ebu Abdullah Mehmet bin Abdullahülhâkim Nisaburî 405], Tarihi Bağdat [Elhatip Bağdadî ve. 463], Tarihi Nisabur [Abdülğafir bin İsmailülfarisî ve. 518], Ünvanı Siyer [Ebulhasan Mehmet bin Abdülmelikülhemedanî ve. 521], Camiüttevarih [قاضى عياص بن موسى الجصى ve. 544] Zeyli Tarihülümem velmülük [Ebu Hasan Mehmet bin Abdülmelik bin İbrahim bin Ahmedülhemedanî ve. 521], Tarihi Hükemâ [İmamı Mehmet bin Abdülkerimüşşehristanî ve. 548], [خریدة القصر و جريدة العصر] [Imadeddin ebu Abdullah Mehmet Kâtib Isfahanî ve. 597], Tarihi Musul [Imadeddin İsmail bin Hibetullah bin Said ve. 655], Tarihi Erbil [Ebulbere-kât Mübarek bin Ahmet bin Elmüstevfi ve. 637], Tarihi ibni Zolak [Hasan bin İbrahim bin Hüseyin 463] [ازهار الروضتين في اخبار دولتين] [Ebu Şame 665] [کمال الدرر في جامع القرر] [Eubekir bin Abdülah bin Aybey] Tarihi Berzalî [ve. 738] [علم الدين ابو محمد القاسم بن محمد دمشق] Nüzhetünnazır fi Siyretilmelikinnasır [Imadeddin Musa bin Eşşeyh Yahya ve. 759], [ابن الفارق] [طبقات الامم] [ابوالقاسم صاعد بن احمد القاضى القرطبي], [تجارب الامم و تعاقب الهمم] [ابن مكويه ve. 420], [تاريخ اليميني عتي], [تاريخ العظمى], [Ebu Abdullah Mehmet bin Ali], [تاريخ قيروان] [ابى عبدالله الحسن] Tarihi Basra [Ebu İshak bin Habip], Tarihi

Mecmu [Ebulhüseyin bin Elsafi], Tarihi Firganî [Ebu Mehmet Abdullah bin Mehmedülfirganî], Tarihi Askalânî, Tarihi âli Abbas [سولى], Tarihi بلادى, Fütühülbuldan Tarihi غرس النعمه [Ebulhasan Mehmet bin Hilâlissabî], Uyünülmaarif, Tarihi Antakya, Tarihülmesibî, Tarihi Mekaribe, Tarihi ebu Süleyman, المعارف المتأخرة فى التاريخ, Tarihülme'munî [Ebu Mehmet Harun ibni Abbas], Zahirüddin Kârîzünî tarihi, Kadîyülekrem Cemaleddin Kiftî tarihleri, Tarihi Vasık, ابوبكرلامدى tarihi, Saklebe tarihi [Hasan Yahya]; يتيمة الدهر فى محاسن اهل العصر [نعمانى], ابن ماکولا, Tarihi حمزه بن ربيعه الرملى, دولابى tarihi.

Ikdülcümanda yukarıda saydığım kitaplardan başka Aynî muhtelif mevzulara ait birçok eserlerden daha istifade etmiştir: Bunlar Kitabüzzühre [Ebubekir Mehmet bin Davudüzzahirî ve. 297], عقد الفريد لابى عمر [احمد بن], [ve. 328] Mekârimülahlâk [Ebubekirilhezaitî], Elistiab fi marifetileshab [İbni Abdülber ve. 463], Zühretüriyaz filmev'iza [Süleyman bin Davudülbüstî], مغيث الخلق فى [Cevherî ve. 399] الصحاح فى اللغة, اختيار الاحق [ابوالمالى عبدالملك بن عبدالله الجوينى امام الحرمين ve. 477]. منهل الارتياح عن مشية الانتساب [ابو لجد اسماعيل بن هبة الموصلى], سيرة جلال الدين منكبرى [Şehabeddin Mehmet bin Ahmedünnesevî], Acaibülbuldan [İbni Cezzar], Acaibi mahlûkat [فزونى], هياكل النور [شهاب الدين سهروردى], ملخص [Imamı Fahreddin Mehmet bin Ömerürrazi ve. 606], Rebiülebrar ve Keşşaf [Zemahşerî], Menakibülebrar ve Mahasinülahyar [İbni Hamis ve. 552], Edebülhavas [Ebulkasım Elhüseyin bin Ali Vezirülmagribî], العباب الزاخر, [Elimam Hasan bin Mehmedüssuğani ve. 650], Kitabüzzeyyine [Ebu Hatim ve. 250], Elmuçemülkebir vessağir velevsat filhadis [Imamı Taberanî ve. 360], Kitabı Tevabin [شيخ موفق الدين ابى محمد عبدالله بن احمد بن محمد بن قدامة المقدسى ve. 620], كتاب الملکوت [Ebu Cafer Mehmet Abdullahülkisaî], Kitabüşşifa bitarifi Hukukulmustafa [Fazlı bin İyaz ve. 544], شعب الايمان, كتاب مناهج المباهج, منهاج الطالبين, تحفة القرائب, Tezkere, Kitabülmübtada [Mekatil bin Süleyman], التعريف والاعلام فيما اهتم, فى القرآن من الاسماء والاعلام [Şeyhülislam Abdurrahman ibni Abdullahülendülüsî Essüheylî ve. 581], Mu'cemülbuldan [Bekri], Sahihi Müslim [Imamı Müslim ve. 260], Sahihülbuharî [Ebi Abdullah Mehmet bin İsmailülbuharî ve. ve. 204], Kitábül-Ebdal [Ebi Ubeyde], الروضة الهية الزاهرة فى خطط المعزية القاهرة, Süneni Ebi Davut, [Kadı Mu-hiddin Abdullah bin Abdüzzahir], غرر مضحك, [Imamı Sa'lebî], Kitabülvüze-

ra Ahbarı Mısır [Muvaffakaddin Abdüllâtifülbağdadî ve. 674], Sayire [İbni Hamam], Tefsiri İbni Cerir [Ebu Cafer Taberi ve. 310], Kitabüttenbih veleşraf [Mes'udî], Mekkî Tefsiri, Fıkıh kitabı [Nehavendî], [Kitabı ezkiya, اعمار الاعيان, الموضوعات الكبرى, تبصرة, منتخب فى النوب, نقلح فىهم الاثر, فى التاريخ, والسيرة. جامع المسانيد والالقب, صفوة الصفوة, شذورالعقود فى تاريخ اليهود, تلبیس ابليس, Kitabı Maceriyat (İbni Cevzî)], Lübab [İzzeddin İbnülesir], Cevahiri Hikmet [Hakim Mihras], Kitabülletaif, Kitabüluyun [Ali bin Ukeyl], Kitábül-mesalib [Hişşam bin Elkelibî], Kitabı Mütehavvil [Imamı Gazalî], Tabakati Hanefiye, نصرة الفترة [عمادالدين محمد بن محمدالكاتب الاصبهانى ve. 597], المغرب فى اشعار, اهل مغرب, كتاب الطهر [ابن خاتم], لب اللباب [سيوطى].

Aynî tarihinin birinci ve ikinci kısmını ve İslâmiyetin ilk devirlerini yazarken Kur'anı Kerimin muhtelif ayetlerinden ve hadis tefsir kitaplarından istifade etmiştir. Bu kısımlarda birçok muhaddis, müfessir ve ilmi kıraat ulemasının isimleri geçmektedir ki bunlar da Ebi Davut [vefat 316], Neseî, Tirmizî [vefat 279], İbni Mace [vefat 273], Salebi [vefat 427], Kisaî (152), Mekatil bin Süleyman (150), Mücahit, Said bin Cübeyr, Kıtade (117), Said bin Elmüsib, Heysem bin Adi, Hasan ibni Cerih, Şaabî (105), İmamı Ahmet ibni Hambel, İmamı Müslim (260), İbni Dürid, İbni Medin, İbni Abbas, Ebu Ma'ser, Azizî, Ebu Muammer: Esmâ, İbrahim bin Mehmet, Hasan Basrî, İbni Ebiddünya, Seyf bin Ömer, Ebu Cafer Taberî Ebulyakazan, Ebu Zür'atıldımışkî, İbni Muin, Hafız ebu Allâmetülhemedanî, ابوبكر بن الابارى, ابن جوالقى, ابن فارسى مداينى, ابن قدامة,

Aynî 762 senesinden 850 senesine kadar olan vak'aları da bu vak'aları görenlerden işiterek veya kendi görerek yazmıştır. Başka kimselerden işitip naklettiği vak'aları mevsuk bir kimse bana haber verdi ki, bu fakire naklettiler ki veya bu vak'ada bulunanlardan sual eyledim ki diyerek anlatır. Memlûkler devrine ait bilhassa Seyfeddin Berkuk (801 - 808), Ferec bin Berkuk (801 - 808), Elmüeyyed Seyfeddin Şeyh (815 - 824), Seyfeddin Tatar (824), Eleşref Seyfeddin Barsbay (824 - 841), Ezzahir Seyfeddin Çakmak (842 - 857) zamanlarındaki pek çok vakayie bizzat kendi şahit olarak yazmıştır.

Aynî tarihinin ismi:

Aynî tarihinin birinci cildinde kitabınını nasıl tertip ettiğine dair ma-

lûmat verirken (1) kitabının ismini İkdülcüman fi tarihi ehlizzaman koyduğunu yazıyor. Muhtelif kütüphane kataloglarında bunun ismi İkdülcüman fi tarihi ehlizzam diye kayıtlı olduğu gibi sadece Tarihülaynî diye de kayıtlıdır. Kendi tarafından üç ciltte ihtisar ettiği nushaların ismi de Tarihülbedridir. Yalnız bir dikkatsizlik eseri olarak bazı kütüphane kataloglarında Aynînin bu muhtasar tarihinin ve kardeşi tarafından yazılmış 8 ciltlik muhtasar nushalarının da İkdülcüman fi tarihi ehlizzaman veya Tarihülaynî diye kayıtlı olduğunu gördüm (2). İkdülcüman fi tarihi ehlizzaman tarihinin manası ehlizzaman tarihinin inci kolyasıdır.

İkdülcüman fi tarihi ehlizzama'nın mahiyeti ve kıymeti:

İkdülcüman tarihi bir koplesyondur. Muhtelif membalardan istifade edilerek yazılmıştır. Aynı tarihinde herhangi bir vak'a hakkında yalnız bir memban aldığı malûmatla iktifa etmemiş birçok membalardan bu vak'a hakkında rivayetlerini yanyana getirmiş ekseriya kendi fikirlerini söylememiştir. Vasıkı Billâhın vefatını anlatırken «mez kûr بن جعفر هرون بن محمد المتصم بن هرون الرشيد الهاشمي القرشي الباسي» dir. On ikinci hamis günü Vasıkı biat olundu. Tarihi İbni Kesirde tahrir olunduğu üzere Vasık'ın velâdeti 196 tarihinde tarikı Mekke'de vaki olmuştur. Tarihi Beybarsta vaki olduğu üzere Vasıkı biat olduğu günde 27 yaşında idi. Bazılar biat 227 senesinin sekizinci erbaa günü vaki oldu demişlerdir. Mer'atüzzaman'da zikrolunduğu Vasıkın künyesi Ebulkasım idi». Bu bahsi anlatırken Aynînin mehzazlerinden nasıl istifade ettiğini, muhtelif rivayetleri nasıl bir araya getirdiğini çok güzel görüyoruz.

Aynı vak'aları anlatırken ekseriya bitaraftır. Kendi fikrini söylemez, istifade ettiği menbada gördüğü gibi vakayii yazar. Yalnız Hanefî kadısı olmak gayretile İmamı Ebu Hanifenin tercümei halini yazarken ona karşı yapılan taarruzları esbabı mucibe göstererek ayrı ayrı cerhetmekten kendini alamamıştır. Aynı tarihi umumî arap tarihlerinin güzel bir nümunesidir. Bunda yalnız siyasî vakayii değil iktisadî içtimâî, günlük gazete vukuatını bulmak kabildir. Muhtelif senelerde olan kıtlık, veba gibi hastalıklar, güneş, ay tutulması, yangın, Dicle ve Nil nehirlerinin taşması hakkın-

(1) Sahife 17 başlangıç.

(2) Aynînin muhtelif kütüphanelerindeki nushaları.

da mufassal izahata tesadüf olunmaktadır. Aynı 334 senesinde Bağdatta olan kıtlığı şöyle anlatmaktadır: Bağdatta kahtı şedit vaki olup hatta meyte ve kelpeler, kediler eklolundu ve hattâ sabiler sirka ve katl ve tabholunup eklolunmuştur. Ve nasta mevt çoğalıp bir kimse bir kimseyi defnedemez olup yollar ortasında kalıp kilâp eklederdi. Ve dahi haneler ve akarlar iki raif ekmeğe bey'olunup dellâllar dahi dellâliyelerin evvel be evvel ekmekten bir pare kırıp alırlardı. Ve bu belâdan naşi Basraya doğru sür'atle çıktıklarında ekseri tarikte ve bazısı Basrada helâk olurdu. Ve dahi İbni Cevzî demiştir ki Şabanın dördüncü erbaa günü bir Haşimiye avret bir sabi sirka edip hayya tenurda püryan edip bazısı eklettğini ikrar ve buna baisi şiddeti cu' oldu diye itizar ettiğinde haps badehu boynu vuruldu».

233 senesi bakıyei havadisinde Dımişkta olan zelzeleyi «Dımişkda zelzelei azime vaki olmakla camiin rub'unu şak edip şerefe ve bir mescidin minaresi ve nice köprüler ve hane sakit olduğundan gayrı vafir kimse helâk oldular. Deyir Müran denilmekle maruf Kenise ahalisinden bazıları Dımişkin birkaç kere yukarı kalkıp yine nüzul ettiğini müşahede ettiler. Dımişkin ekser ehalişi helâk olup Guta nam mahalde bir karyeleri batmakla ehalisinden ancak bir kimse necat buldu. Belgay nam beldede dahi Dımişkda gibi vaki olmuştur. Zelzeleyi mezkûre Antakya ve bilâdı Cezire ve Musul caniplerine münthehi olup anlar dahi münhedim ve harab oldular. Yirmi bin yalnız Antakya idi. İbni Kâmil dedi ki zelzelei mersumede Dımişk ehalisinden necatı yafta olan rical ve nisa ve sıbyan ve ehali sevki musallâyi iyde çıkıp yatsı vaktinedek bükâ ve tazarru' etmelerile sakin oldukta ric'at edip duvar altında kalan mevtalarını ihraç ve defnile meşgul oldular. Hafız bin Asakir Kitabülzelâzelinde tahrir ettiği üzere Dımişkda vaki olan zelzelei azime Mütevekkilin hilâfeti zamanında ve 233 Rebiülahirinin 11 inci günü duhâ vaktinde idi. Ahmet bin Tahir zelzelenin vukuu alelgafle idi demiştir» diyerek anlatmaktadır. 344 senesinde zuhur eden veba hakkında «Bağdatta ve Vasıtta ve Esubhanda ve Ahvazda dem ve safradan mürekkep bir vebai azim zuhur etmiştir ki anda beher yevm bin insana karip fevt ve helâk olurdu» diyor. 328 senesi havadisinde Dicle nehrinin taşması hakkında şu malûmatı veriyor. «Şabanı muazzamda nehri Dicle 19 zira mikdarı mütezayit olup şehri Bağdadın ekser mahal-

leri suya garkoldu». Bu malûmattan başka Aynî de Bağdat' Mehdiye gibi mühim şehirlerin Camii Emeviye gibi ehemmiyetli camilerin yapılması tarihleri hakkında mufassal müfit malûmata tesadüf edilmektedir. 144 senesi binayı Bağdadı zikrederken Bağdadın methi beyanındadır diyerek şu satırları yazıyor. «Yunüs bin Abdullah bana dedi ki İmamı Şafiî bana ya ebu Musa Bağdadı gördün mü diye sual ben dahi görmedim dediğimde öyle ise dünyayı görmedin dedi ve yine Şafiiden mervîdir. Her dahil olduğum şehirleri sefer addederim, lâkin Bağdadı sefer addetmeyip vatan addederim. Bazılar dediler dünya badiyedir Bağdat ol badiyenin şehridir. İbni Mücahid dedi Ebu Amro bin Ulâyı rüyamda gördüm Bari Tealü sana ne muamele eyledi diye sual eylediğimde dedi ki beni bu sualden affnyle. Bağdatta alâ veçhissene ikamet ve ol veçhüzere vefat eden kimse bir cennetten uhraya intikal eder. Ebu Muaviye der ki Bağdat darı dünya ve mehasini İslâm dandır. Ve bazılar dedi ki Bağdatta yevmü Cuma ve Mekke'de teravih ve Tarsusta yevmü iyid mehasini İslâm dandır ve bazılar dedi ki ben Bağdatta Mensurun bina eylediği camide salâtı Cumaya müdavemet ederim. Bir manim sebeble bir Cuma anda kılmayıp gayri camide kılmıştım. Gördüm ki rüyamda bir kimse bana sen ol camide salâtı Cumayı terkeyledin. Her Cuma anda yetmiş evliyaullah salâtı Cumayı eda eder dedi. Ve bazı kimse dedi ki sen güzide on bin evliyaullah olan ahar mahalle intikal eder misin etme dedi. Ve bazı kimse dedi ki iki Melek gördüm Bağdada geldiler birisi refiki olan Meleğe bu beldeyi zirüzeber eyle. Zira bunlar haddi şer'iyi tecavüz eylediler dedikte refiki nice edeyim ki bu gece bu beldede beşer bin hatmi Kur'anı azimüşşan vaki oldu dedi. Ve fi haddi zatiha Bağdadın evsafı cemilesini tadât mümkün değildir. Hüsnüsure, havası hub, ehali ve sükânı lâyuad velâyuhsa, vüs'ati veriha hadden ezun idiği mufassalan zikrolunmuştur». Bir de Aynî tarihinde Hulefayı Emeviye ve Hulefayı Abbasiyenin vefatları, tercümei halleri metinde muhtelif menbaların rivayetlerini ayrı ayrı zikrederek ve tercümei hali birçok nevilere ayırarak uzun uzun izahat vermektedir ki bu kısımlar hulefa tarihi için ayrıca şayanı istifade kısımlardır.

Aynî tarihinin asıl orijinal kısımları 762 Aynînin doğduğu seneden itibaren yazılan vakayiidir. Aynî bu vakayii ya bizzat kendi görerek veya bu vakayii yakından görmüş kimselerden öğrenerek kitaba yazmıştır. Bil-

hasa Mısırdaki memlûk sultanları tarihine ait verdiği malûmatın ekserisini kendi görerek vakayie bizzat şahit olarak yazdığından Aynî tarihi kendi ile muasır olarak tarihlerini yazan Makrizi ve İbni Hacer Askalânî tarihleri gibi bu devir Mısır tarihi için ayrıca orijinal şayanı istifade bir membadır.

İkdülcüman fi tarihi ehlizzaman'ın tercümesi:

Arabça yazılan İkdülcüman fi tarihi ehlizzaman tarihi 1138 senesinde Ahmedî Salisin iradelerile (İstanbul kazası Mirza efendi zade Mehmet Salim efendi ve İshak efendi hazretleri ve Şamdan mazul Medhi efendi ve Halebdan mazul İlmî efendi ve Selânikten mazul Mesihî zade Abdullah efendi ve Yenişehir mazullerinden Razi efendi ve Kara Halil efendi zade Mehmet Sait efendi ve İzmir mazullerinden Nili efendi ve fetvâ emini Ömer efendi ve Galata mazullerinden Mustafa efendi ve Esat efendi ve meşayih cevamiî selâtinde Süleymaniye şeyhi Arap zade Hasan efendi ve Sultan Mehmet şeyhi Ali efendi ve müderrisinden yekçeşim İsmail efendi ve Recep zade Ahmet efendi, Turşucu zade efendi ve Seyid Vehbi efendi ve Nedim efendi ve Arap zade Salih efendi ve tezkereci Halil efendi ve Şamî Ahmet efendi ve Şakir Hüseyin beyefendi ve Darendeli Mehmet efendi ve Razi efendi zade ve muharriri fakir ve mülâziminden Hacı Çelebi ve Kuzatı Rumdan Şeyh Mustafa efendi ve libası avamda bulunan havastan mevkufatçı Hüseyin paşa zade Mehmet beyefendi ve Defterdar mektupçusu İzzet Ali beyefendi ve Tavukçu başı Çelebi) den müteşekkil bir hey'eti ilmiye tarafından Osmanlıcaya tercüme edilmiştir (1)

(1) Çelebi zade Asım tarihi 1138 senesi vukuatı sahife 358: «Nushai küberayı kemalâtı insanî olan Sadriyazam Adimülmedani hazretlerinin tabî nekad ve zihni vekadları erkânıdevlet hususan vükelâyı saltanata elzemi levazımdan olan tevarihî selef mütalâasına melûf ve şerefyabı hizmeti padişahî oldukları an sa'di iktirandanberi evkafı haliyeleri içtinayı esmarı nevadir ve enmara masruf olup fenni merkumun mufassalâtından menzurları olmadık kitabı nadir ve genceiî sinelerinde mahfuz olan cevahiri nevadirin aşri mişarına sühani fûrûşan pazarı tevarih ve ahbarın şarfı nukud infası imar ile desteres bulmıyacakları zahir iken fenni mezburun mufassalâtından meyânı nasta vücudü nabadid ve ancak bir nushası sermesti rahik darüssüruru naim merhum Sultan han Selim han Halim hazretlerinin Edirne'de bina buyurdıkları camii şerifin kütüphanesinde mevcut olmak üzere meşhur olan Buharî ve Hedaye şarihi İmamı Bedreddin Aynînin İkdülcüman fi tarihi eh-

Bu tercümeye iştirak eden zatların her birinin Aynî tarihinin hangi kısımlarını tercüme ettiklerini öğrenemedim. Yalnız muhtelif kütüphanelerde bu mütercimlerden bazılarının tercüme ettikleri nushaları gördüm ki bunlar: Mirza efendi zade Mehmet Salim efendi, Halebden mazul İlmî efendi ve Yenişehir mazulünden Razi efendi, Kara Halil efendi zade Mehmet Said efendi, Recep zade Ahmet efendi, Defterdar Mektupçusu İzzet Ali bey ve Şeyhî Mustafa efendinin tercüme ettikleri kısımlardır.

Çarşamba Murat molla kütüphanesinde: Hamdiye kütüphanesi Lala İsmail efendi kısmında No. 318'deki birinci cilt ki bu kısım [başlangıçtan faslı fi beyanülmevcudat velmahlûkata kadardır]. Mirza efendi zade Mehmet Salim efendinin tercümesidir. Bu cildin başında mütercim Aynî

lizzaman nam tarihi celilüşşanın bir nushası Mekkei Mükerrime kadısı olup esnayı tarihte vefat eden Muid Efendi merhumun metrûkâtından zuhur ve kemali nedretine binaen ol nusha celileyi kethüdayı pesendide edaları Mehmet Paşa hazretleri arzı huzur hazreti sadrissudur edip menzuru saadetleri olucak derhal ol kitabı kâmil ve tarihi şamilin nam namî padişah hefti iklim tercüme olunmakla fevaidi cümleye tamim olunmasını tasim buyurdular lâkin kitabı mezbur bahrı umman ve deryayı bipayan makulesi olup tercümesin itmamı mevkuf tekallübatı eczayı sinin ve a'vam olmakla mevalii izam ve müderrisini kiram vezi avamda bulunan bazı havas vacibülkramdan feni merkum ile ülfet ve ulûmu edebiyeye intisap ile şöhrati olan erbabı danış ve irfana beşer onar cüz taksim ve bu hususta dahi keremü ikramlarını eshabı istihkaka tamim olunmasını ferman ve İstanbul kazası mazullerinden Mirza efendi zade Mehmet Salim efendi ve İshak efendi hazretleri ve Şamdan mazul Medhî efendi ve Halebden mazul İlmî efendi ve Selânikten mazul Mesihî zade Abdullah efendi ve Yenişehir mazullerinden Razi efendi zade ve Kara Halil efendi zade Mehmet Said efendi ve İzmir mazullerinden Nili Ahmedî efendi ve Fetvâ emini Ömer efendi ve Galata mazullerinden Mustafa efendi ve Esad efendi ve meşayihî cevamiî salâtinden Süleymaniye şeyhi arap zade Hasan efendi ve Sultan Mehmet şeyhi Ali efendi ve müderrisinden yekçeşim İsmail efendi ve Recep zade Ahmet efendi ve turgucu zade efendi ve Seyid Vehbi efendi ve Nedim efendi ve arap zade Salih efendi ve tezkereci Halil efendi ve Şamî Ahmet efendi ve Şakir Hüseyin Beyefendi ve Darendeli Mehmet efendi ve Razi efendi zade ve Mehmet Fakir ve mülâziminden Hacı Çelebî ve Kuzatı Rumdan şeyhî Mustafa efendi ve libası avamda bulunan havastan mevkufatçı Hüseyin paşa zade Mehmet Beyefendi ve Defterdar mektupçusu İzzet Ali Beyefendi ve tavukçu başı Çelebîyi hizmeti tercüme tahsis ve tayin ve her birini mazharı firavan ve ihsan buyurdularından sonra kitabı merkumun tahrifi kitabdān naşi galatları kesir ve tercümesi emri asir olmakla Edirne'de olan Aynî tarihini getirtmeğe himmet ve keremü inayetlerinden gayri tercüme dahi erbabına bu cihetle inayet ve ianet buyurdular».

tarihinin tercümesine ve müellifin tercüme haline ait de bir mukaddemesi vardır.

Yine Çarşamba Murat molla kütüphanesinde: Damat zade Kadıasker Mehmet Murat efendi kütüphanesi No. 1426'daki cildin mütercimi Kara Halil efendi zade Mehmet Said efendidir. [Bu nusha: 384 senesinden 430 senesine kadar olan vakayii ihtiva etmektedir]. Bu nushanın başında mütercim Aynî tarihinin tercümesine ait bir mukaddemesi vardır.

Süleymaniye umumî kütüphanesinde Beşir ağa kütüphanesi No. 469'da nushanın 119 uncu varakının B sahifesinde velmütercimülfakir Şeyhî Mustafa Reisi Kuzatı Rum yazıyor [ki bu kısım: 291 senesinden 330 senesine kadar vukuatı ihtiva etmektedir].

Yine Beşir ağa kütüphanesinde aynı numaradaki cildin 121 inci varakının A sahifesinin üstünde [Allâmei Aynînin İkdülcüman isimle müsemmâ olan tarihi kebirinden daiyi Devleti Âli Osman Ahmet İlmî Halis Cinanın kalemile arabiyetten türkiye tercüme olunan on dokuzuncu mücellettir]. Yazılı [ki bu kısım: 331 senesinden 386 senesine kadar olan vakayii ihtiva etmektedir].

Topkapı sarayı hazine kütüphanesi No. 1392'deki nushanın son varakında İzzet Paşa merhumun tarihi Aynîden bâferman tercüme eylediği mahaldir. Yazılı [bu cüzü' 621 senesinden 628 senesine kadar 8 senelik vukuatı ihtiva etmektedir].

Topkapı sarayı Bağdat köşkü kütüphanesinde No. 274'de Aynî tarihinin tercümesinin birinci cildinde Abdüllâtif Razi efendinin bir mukaddemesi vardır. Bu mukaddemede Abdüllâtif Razi efendi İkdülcüman'ın tercümesini anlatıp kendisine [eczayı mütercemeyi birbirine raptu zapt ve avarızı semaviye sebeble aczi tahir olanların hisselerini külliyyen ve bazan tercüme eylediğini] yazmaktadır.

İkdülcüman fi tarihi ehlizzaman'ın tercümesi tamam mı yapılmıştır ?

Türkçe ve Arapça nushaları birbirleriyle karşılaştırılınca şu neticeye varıyoruz. 1 — Tamamen tercüme edilen kısımlar, 2 — Bazı vak'aların ihtisarı veya ufak tefek eksiklikleri havi kısımlar, 3 — Kardeşinin 8 ciltlik muhtasar tarihinden tercüme edilen kısımlar Aynî tarihinin birinci cil-

din başından 67 inci seneye kadar yapılan tercüme tamamdır. Arapça nushalarile türkçe nushalarında tetabuk vardır. 67 inci seneden 128 inci seneye kadar tercüme arapça nushaya uymamaktadır. 128 inci seneden 192 ye kadar yine arapça türkçe nushalarda tetabuk var. 192 inci seneden 226 ıncı seneye kadar tercüme yok. Arapça nushalarda da esasen bu seneler eksiktir. 226 ıncı seneden 458 inci seneye kadar tercüme tamam. 458 inci seneden 564 senesine kadar bazı havadisler eksik tercüme edilmiş. 564 senesinden 572 senesine kadar tercüme yok. 572 den 599 senesine kadar olan senelerde ufak tefek eksiklikler var. 599 senesinden 602 senesine kadar 3 senelik vukuat yok. 602 senesinden 629 senesine kadar tercüme yapılmamış. 629 senesinden 654 senesine kadar beyit ve kasideler yazılmamış, diğer kısımlarda tercüme tamam. 654 den 680 senesine kadar ufak tefek eksiklikler var. Fakat umumiyetle vak'alarda tetabuk var. 680 - 683 seneleri karışık. 683 - 725 e kadar bazı vak'alar eksik tercüme edilmiş veya edilmemiş. Bazı senelerde bu eksikler çok fazladır. 720 senesi havadisi, 723 seneleri gibi..

2 — 725 senesinesinden 799 senesine kadar olan tercüme kardeşinin sekiz ciltlik muhtasar tarihinden yapılmıştır. Çünkü 725 senesinden 799 senesine kadar olan tercüme İkdülcüman fi tarihi ehlizzamana uymamaktadır ve kardeşinin kitabından tercüme edildiğine dair de birçok kayıtlar vardır. 790 senesi Mehmet Siramînin vefatından ve tercümei halinden bahsederken şu satırlara tesadüf etmekteyiz. «Bu fakir kütibüttarih ekser hıdaye ve Keşşafın evailinden Sadettin Teftezânî telifi Şerhültenkih ve Şerhültehlis cümlesini şeyh merhumdan kıraet eyledim. Medresei mezbureye müderris olduğu müddetten vefatına gelince ruzu şeb sohbetine hazır oldum. Ekser evkatım anıla güzeran eyledi. Kitabe ve sünnete ve adâti haseneye muhalif bir şeye vakıf olmadım. Ve kelâmı kabih ve kelâmı fahiş telâffuz eylediğini istima etmedim ve ferdi vahidi gıybet eylemezlerdi ve kimsenin yüzünde ubuset etmezdi ve bir kimseden birşey memul ve talep etmez evkaf vazifesine ve atıyyei devlet tenavül eylediklerine azim müteallim ve nadim olup gece ve gündüz başı secdei tadarrudan ref'etmeyip bükâi şedid eyledi ve şeyhi mezbur haber verdi ki iptida benim maksudum Kudüs şerife veyahut Medinei Münevvereye gidip munkati ilâllah tealâ evvelce Mısırdaki meks kat'a hatırıma gelmez deyip yemini billâh edip Mısırdaki

ikamet eylediğime bays bu fakire marazürrübu ve zaykî nefis arız olup azim elem iras ederdi. Alelhusus şita vaktinde bu marazlarımın şiddeti zuhur etmesi bu fakiri azimetten men'etti ve bu abdi fakiri azimetten men'etti ve bu abdi fakir kâtibi hazettarih Ahmet bin Ahmet Ayıntabî bu tarihi cem'eden biraderim Şeyh Bedreddin Mahmudu ziyaret eyledim ve şeyh merhum için Şekayiki Numan namında bir şükûfenin suyun şeyhin marazına mualece etmek için götürmüştüm şeyhe götürdüm. Badehu şeyhi mezkûr suyu şüreb eyledikte şifa buldu, marazı mezburdan halâs oldu. Bu fakire azim dualar eyledi. Şeyh merhum Ayıntaba gitmezden mukaddem bu fakire şükûfei mezburenin suyun sipariş eylemişti. Muvaffak oldum götürdüm ve bizim tarafımızdan halâs buldu....,,

792 senesi Mıntaşın kal'ayı Ayıntabî muhasara ve sehri harap etmesi anlatılırken: «Bu tarihin kâtibi abdi zayıf kal'adan bu hali müşahede ederdim. Badehu sıhhat ve selâmet ile kal'adan Halebe hicret ve anda ikamet eyledim ve kardeşim müellifi tarihi Kadı Bedreddin bizden müfarekat ve diyarı Mısır Kahireye ikinci seferi olmak üzere rihlet eyledi ki ilâ yevmena haza ric'at eylemedi,, ibareleri görülüyor. 794 senesi Şeyh Cibril bin Eşşeyhüssalihînin vefatından ve tercümei halinden bahseden satırlarda şu cümleler görülmektedir. «Ve bu tarihin kâtibi abdi fakir der ki Şeyh Cibril kardeşim Aynînin üstadı olduğu gibi benim dahi üstadım olup 797 tarihinde Ayıntabda Eşrefiyede kendiden Kuduriyülbahıeyn nam iki kitabı ve Fakih Ebulleys Semerkandînin Tenbihelgafilin nam kitabını teallüm ve ahzeyledim,, ...

799 senesinden 824 senesine kadar tercüme tamam. 824 senesinden sonra 829 senesine kadar vak'aların bir kısmı ihtisar edilmiş veya hiç tercüme edilmemiş. 829 senesinden 850 senesine kadar vak'alar fevkalâde muhtasar tercüme edilmiş ve birçok vak'alar hiç tercüme edilmemiş. Bu seneler vakayii tercümesinde iki ihtimal olabilir: 1 — Vak'aları tercüme ederken ihtisar etmek ve bazı yerleri kasten atlamak. 2 — Üç ciltlik Aynînin kendi yaptığı muhtasar nushadan tercüme. Bu ikinci ihtimalin varid olup olmadığını muhtasar nushanın bu kısmını bulup tercüme ile karşılaştırmak lâzım fakat mevcut kütüphanelerde bu nushaya tesadüf edemediğim için tercüme ile karşılaştırmak mümkün olmadı. Şimdilik bu hususta kat'i bir hüküm vermek kabil değil yalnız şunu söyleyebiliriz ki 829 senesinden

850 senesine kadar tercüme çok eksiktir. Tercüme edilen kısımlar da fevkalâde muhtasardır.

IKDÜLCUMAN Fİ TARİHİ EHLİZZEMANIN MUHTELİF KÜTÜPHANELERDEKİ NUSHALARI

Arapça nushaları:

I — Topkapı sarayı Ahmedî Salis kütüphanesindeki nushalar:

Ahmedî Salis kütüphanesinde 2911 numarada 23 cilt Aynî tarihi vardır. Bu ciltlerden 11 cildi Aynînin el yazısıyla olan nushanın muhtelif ciltleridir. Geriye kalan 12 cildin 8 cildi ayrı bir takımın muhtelif ciltleridir. Diğer 4 cilt de ayrı ayrı ciltlerdir. Bundan başka aynı kütüphanede 2912 numarada dört büyük ciltten ibaret Aynî tarihinin tam nushası vardır.

Ahmedî Salis kütüphanesinde Aynînin el yazısıyla olan nushalarî (1)

No. 2911 Cildi evvel, kahve rengi kaplı yıpranmış, kabında ve içinde kurt yenikleri var, sonradan tamir görmüş. Eb'adı: 27,1×17,5 sm. Satır: 31, kâğıdı: abadî sarımtırak, yazı: arap talik, mürekkep siyah, söz başları için kırmızı kullanılmış. Varak adedi: 232. Birinci varakta vakfûlayniye yazıyor. Aynı varakın yan kısımlarında mütalea edenlerin isimleri var. Sonda iki varak boş. Son varakta bahsin altında: Bu cildin 825 senesi Muharreminin sonuncu Cuma sabahı müellifin kendi elile Ketame mahallesinde Camiülezhere yakın kendi yaptırdığı medresenin yanındaki evinde yazıldığı kayıtlı. Sonunda bunu takip edecek ikinci cüz'ün kıssai İbrahim Halil aleyhisselâmla başlayacağı yazılı.

(1) Ahmedî Salis kütüphanesinde Aynînin el yazısıyla olan nushalar, 1, 2, 3, 6, 7, 8, 9, 10, 12, 17, 19 uncu ciltlerdir.

İç hali:

Başta müellifin Allaha ve Peygambere duasından sonra kitabı nasıl tertip ettiğine dair verdiği malûmat, badehu mukaddeme, bunu müteakip dünyanın yaratılışından İbrahim aleyhisselâm kıssasına kadar olan bahisleri ihtiva ediyor.

No. 2921 cildi sani. Kahve rengi kaplı, yıpranmış, içinde kurt yenikleri var, sonradan tamir görmüş. Eb'adı: 27,1×17,5 sm. satır: 31, kâğıdı abadî sarımtırak, yazı: arap talik, mürekkep siyah, söz başları için kırmızı kullanılmış. Varak adedi: 238. Birinci varakın A sahifesinde mütalea edenlerin isimleri yazılı, bir tura bir de imza var. Son varakta bahsin altında: Bu cildin 825 senesi Rebiülahirinin onuncu Cuma günü sonunda Kahirede Medresei Bedriyede müellifin elile yazıldığı kayıtlı. Sonunda bu cüz'ü takip edecek üçüncü cüz'ün eyyamülfitra ile başlayacağı yazılı.

İç hali:

Kıssai İbrahim aleyhisselâmdan ennev'üssamin fi kureyşe kadar olan vakayii ihtiva ediyor.

No. 2911 cildi salis. Kabı bej renkli sonradan tamir görmüş içinde kurt yenikleri var. Eb'adı: 27,2×18 sm. satır: 31, kâğıdı abadî sarımtırak, yazı: arap talik, mürekkep siyah söz başları kırmızı. Varak adedi: 296, başta bir varak sonda iki varak boş. Başta boş varaktan sonra gelen varakın A sahifesinde vakfûlayniye yazılı, iki mühür birde imza var. Son varakta bahsin altında: Bu cildin 825 senesi Recep ayının 27 inci Cuma günü akşamına doğru Kahirede Ketame mahallesinde kâin Medresei Bedriyede müellifin elile yazıldığı kayıtlı. Sonunda bunu takip edecek dördüncü cüz'ün Hilâfeti Ebubekir siddik ile başlayacağı yazılı.

İç hali:

Faslı fi men kâne fi eyyamülfitreden başlıyor. Hicrî 11 inci seneye kadar olan vukuatı ihtiva ediyor.

No. 2911 Cildi sadis. Kahve rengi kaplı kabında ve içinde kurt yenikleri mevcut. Eb'adı: 27,2×18,1 sm. satır: 31, kâğıdı: abadî sarımtırak

yazı: arap talik. Mürekkep siyah, söz başları kırmızı. Varak adedi: 219 başta bir sonda iki varak boş. Birinci varakta mâtalea edenlerin isimleri bir mühür bir de imza var. Son varakta bahsin altında bu cüz'ün 828 senesi Cemaziyülahirinin 26 ıncı Çarşamba günü gecesini yatsıdan sonra Ketame mahallesindeki medresei Bedriyeye mücavir hanesinde müellifin elile yazıldığı kayıtlı.

İç hali:

Bu cilt hicri 61 inci seneden 95 inci seneye kadar olan vukuatı ihtiva ediyor.

No. 2911 Cildi sabi. Kabının rengi ebrû, içinde kurt yenikleri var. Eb'adı: 27,4×18,5 sm. Satır: 30, kâğıdı: abadi sarımtırak, yazı: arap talik. Mürekkep siyah, söz başları kırmızı. Varak adedi: 229, başta ve sonda birer varak boş. Boş varaktan sonra gelen varakın A sahifesinde yalnız vakıf yazılı mütalea edenlerin isimleri ve bir mühür bir de imza var. Yazı Ayninin yazısı.

İç hali:

Bu cilt Hicri 96 senesinden 150 inci senesinin nihayetine kadar olan vukuatı ihtiva ediyor.

No. 2911 Cildi samin. Kahve rengi kaplı içinde ve kabında kurt yenikleri var. Eb'adı: 27,1×18 sm. Satır: 30, kâğıdı abadi sarımtırak, yazı arap talik. Mürekkep siyah, söz başları kırmızı. Varak adedi: 218, başta bir sonda bir varak boş. Boş varaktan sonra gelen varakın A sahifesinde bir mühür bir de imza var. Son varakta bahsin altında bu cüz'ün 830 senesi Muharreminin sonunda müellifin elile yazıldığı kayıtlı.

İç hali:

Bu cilt 151 senesinden 225 inci senenin nihayetine kadar olan vakayii havidir.

No. 2911 Cildi tasî'. Kahve rengi kaplı içinde ve kabında kurt yenikleri var. Eb'adı: . satır: 31, kâğıdı abadi sarımtırak, yazı: arap talik. Mürekkep siyah, söz başları kırmızı. Varak adedi: 233, başta bir sonda bir varak boş. Boştan sonra olan varakın A sahifesinde mütalea edenlerin ismi, bir tura, bir de imza var. Son sahifede bahsin sonunda bu cüz'ün Şabanın 24 ünde Cuma günü müellifin elile yazıldığı kayıtlı.

İç hali:

Bu cüz 226 ıncı seneden 330 uncu senenin sonuna kadar olan vakayii ihtiva ediyor.

No. 2911 Cildi aşir. Kahve rengi kaplı içinde ve kabında kurt yenikleri var. Eb'adı: 26,9×18,3 sm. satır: 31, kâğıdı: abadi sarımtırak, yazı: arap talik. Mürekkep siyah, söz başları kırmızı. Varak adedi: 228 başta bir sonda bir varak boş, başta boştan sonra olan varakın A sahifesinde vakfûlayniye yazılı bir mühür bir imza ve bir de mütalâa edenlerin isimleri var. Son varakta bahsin bitiminde bu cüz'ün 831 senesi Sefer ayınının 3 üncü Pazar günü sabahleyin Kahirede Camii ezher yanındaki evinde müellifin elile yazıldığı kayıtlı.

İç hali:

Bu cilt 331 senesinden 430 senesinin sonuna kadar olan vakayii ihtiva ediyor.

No. 2911 Cildi sani aşer. Kahve rengi kaplı içinde ve kabında kurt yenikleri var. Eb'adı: 27,1×17,6 sm. satır: 30, kâğıdı: abadi sarımtırak, yazı: arap talik. Mürekkep siyah, söz başları kırmızı. Varak adedi: 227, başta 2 sonda 2 varak boş var. Başta boş varaklardan sonra gelen varakın A sahifesinde vakfûlayniye yazılı bir mühür bir de imza var. Son varakta bahsin sonunda bu cüz'ün 831 senesi Ramazan ayının ikinci Pazartesi günü Kahirede Ketame mahallesinde Camii Ezhere karip Medresei Bedriyeye mücavir hanesinde müellifin elile yazıldığı kayıtlı. Bundan sonra bunu takip edecek cüz'ün 579 senesinden başlayacağı yazılı.

İç hali:

Bu cüz 521 senesinden 578 senesinin sonuna kadar olan vukuatı ihtiva ediyor.

No. 2911 Cildi sabi aşer. Kahve rengi kaplı üstünde kurt yenikleri var. Eb'adı: 27,4×17,7 sm. satır: 31, kâğıdı: abadi sarımtırak, yazı: arap talik. Mürekkep siyah söz başları kırmızı. Varak adedi: 187. başta

3 sonda 1 varak boş var. Birinci varakta vakfûlayniye yazıyor bir mühür bir imza yan kısımlarda mütalâa edenlerin isimleri kayıtlı. İçinde bazı sahifeler siyahlaşmış. Yazı Aynînin yazısı.

İç hali:

Bu cilt 725 senesinden başlıyor 745 senesinin sonunda bitiyor.

No. 2911 Cildi tasi aşer. Kahve rengi kaplı üstünde kurt yenikleri var. Eb'adı: 27,3×17,7 sm. satır: 31, kâğıdı abadi sarımtırak, yazı: arap talik. Mürekkep siyah, söz başları kırmızı. Varak adedi: 249, başta 2 sonda 2 varak boş var. Kabı yırtılmış, boştan sonra gelen varakta vakfûlayniye yazıyor bir mühür bir de imza var. Mütalâa edenlerin isimleri kayıtlı. Son varakta okunamayan birçok yazılar, yazı Aynînin yazısı.

İç hali:

Bu cil Aynî tarihinin son cildir. 799 senesinden 850 senesine kadar vukuatı ihtiva etmektedir (1).

Ahmedi Salis kütüphanesinde 2911 numarada bir takımın muhtelif cüzleri olan sekiz ciltlik tarihi Aynîler: Bu sekiz cilt: Ciltleri, kapları, kâğıtları, eb'adları itibarile aşağı yukarı birbirlerine benzemektedirler.

No. 2911 Birinci cilt. Kahve rengi kaplı, kabının üstünde kurt yenikleri var. Eb'adı: 27,2×18 sm. satır: 19, kâğıdı: kalın Venedik abadesi, yazı: arap nesih. Mürekkep siyah, serlevhalar kırmızı. Varak adedi 251 başta bir sonda iki adet varak boş. Cetvelsiz, boştan sonra birinci varakın A sahifesinde iki mühür bir de imza var. Müstensihî belli değil ve yine bu sahifede cildi evvel min lkdülcuman fi tarihi ehlizzaman yazıyor.

İç hali:

Baştan başlıyor Sudan ve şehirlerini ihtiva eden yirminci kısımda nihayet buluyor.

No. 2911 İkinci cilt. Kahve rengi kaplı üstünde hafif kurt yenikleri

(1) Aynî tarihinin kendi el yazısıyla olan nushalardan Esad Efendi kütüphanesinde 2317 numarada 11 inci cildi, Beyazıt camii içi Veliyeddin Efendi kütüphanesinde 2386 numaradaki 13 üncü cilt, yine aynı kütüphanede 2392 numarada 15 inci cildi bulunmaktadı. 4, 5, 14, 16, 18 inci ciltler noksandır. Diğer kütüphanelerde tesadüf edemedim.

var. Eb'adı: 27,8×18,5 sm. satır: 23, kâğıdı: Kalın Venedik abadesi, yazı: arap nesih. Mürekkep siyah, söz başları kırmızı. Varak adedi: 374 başta bir sonda üç adet boş varak mevcut. Boştan sonraki varakın A sahifesinde bir büyük mühür bir de imza var. cetvelsiz. Müstensihî: محمد بن احمد بن محمد الاحمى الانصارى الحنفى المقرئ dir. İstinsah tarihi: 896 senesi 27 Ramazan, Çarşamba. Kahire. [Birinci varakta: Elcüz'üssani min lkdülcuman fi tarihi ehlizzaman yazıyor].

İç hali:

İbrahimülhalil aleyhisselâm kıssasından başlıyor, ennev'üssamin min Kureyşte bitiyor.

No. 2911 Üçüncü cilt. Kabı vişne çürüğü, üstü yıldız şemseli, kap yeni, eb'adı: 27×18 sm. satır: 19, yazı: arap nesih, kâğıdı Venedik abadesi. Mürekkep siyah, serlevhalar kırmızı. Varak adedi: 306, içinde birçok sahifeler yanmış. Boştan sonra gelen yaprakta bir mühür bir de imza var. Cetvelsiz, müstensihî belli değil. Bu [kitabın birinci sahifesinde elcüz'üssalis min lkdülcuman fi tarihi ehlizzaman] yazılı.

İç hali:

Faşlı fima kân fi eyyamülfitreden başlıyor Hicrî 4 üncü senede nihayet buluyor.

No. 2911 Dördüncü cilt. Kahve rengi kaplı üstünde kurt yenikleri var. Eb'adı: 27,3×18,4 sm. satır: 23, yazı: arap nesih, cetvelsiz, kâğıdı Venedik abadesi. Mürekkep siyah, serlevhalar kırmızı, varak adedi: 382, başta bir ve nihayette bir varak boş. Başta boş varaktan sonra gelen birinci yaprağın A sahifesinde bir mühür bir de imza var. Müstensihî: محمد بن احمد بن محمد الاحمى الانصارى الحزرجى الحنفى. İstinsah tarihi: 893 senesi 26 Ramazan Çarşamba, Kahire. [Birinci varakta: elcüz'ürrabi min lkdülcuman fi tarihi ehlizzaman yazılı].

İç hali:

Ebubekir sıddıkın hilâfetinden Hicrî 23 üncü sene vakayinin nihayetine kadar vakayii havi.

No. 2911 On üçüncü cilt. Kahve rengi kaplı, üstünde hafif kurt ye-

nikleri var. Eb'adı: 26,8×18,12 sm. satır: 19, yazı: arap nesih, cetvelsiz, kâğıdı Venedik abadisi. Mürekkep siyah, serlevhalar kırmızı. varak adedi: 267, başta bir sonda iki adet boş varak var. Başta boş varaktan sonra gelen varakın A sahifesinde bir mühür bir de imza var. Müstensih belli değil. Birinci varakta [elcüz'üssalisülaşer min lkdülcüman lilaynî] yazıyor.

İç hali :

Hicrî 96 ıncı senesinden 126 ıncı senesine kadar olan vakayii havi.

No. 2911 On altıncı cilt. Kahve rengi kaplı üstünde hafif kurt yenikleri var. Eb'adı: 27,4×18,5 sm. satır: 19, cetvelsiz, yazı: arap nesih, kâğıdı Venedik abadisi. Mürekkep siyah, serlevhalar kırmızı, varak adedi; 245, başta bir sonda iki boş varak var. Baştan boş varaktan sonra gelen varakın A sahifesinde bir mühür bir de imza var. Müstensih belli değil. Başta birinci varakta [elcüz'üssadis aşer min lkdülcuman fi tarihi ehlizzaman] yazılı.

İç hali :

Hicrî 193 üncü senesinden 225 inci senesinin sonuna kadar olan havadis ihtiva ediyor.

No. 2911 Yirmi birinci cilt. Kahve rengi kaplı, kabının üstünde kurt yenikleri var. Eb'adı; 27,5×18,4 sm. satır; 19, yazı arap neshi, kâğıdı Venedik abadisi. Mürekkep siyah, serlevhalar kırmızı, varak adedi; 271, başta bir nihayette bir adet varak boş. Boş varaktan sonra gelen varakın A sahifesinde bir mühür bir de imza var. Birinci varakta [elcüz'ülhadi vel'işrun min lkdülcuman] yazıyor. Son sahifenin nihayetinde yan tarafa doğru Mehmedülezherrî ismi yazılı, bu müstensih'in ismi olabilir.

İç hali :

Hicrî 431 senesinden 480 senesine kadar olan vakayii havi.

No. 2911 Otuz dördüncü cilt. Kahve rengi kaplı, kabında kurt yenikleri var. Eb'adı; 27,5×18,2 sm. satır; 19, yazı; arap neshi, kâğıdı Venedik abadisi. mürekkep siyah, serlevhalar kırmızı, varak adedi; 275, başta bir nihayette bir adet boş varak var. Boş varaktan sonraki varakta

büyük bir mühür, bir de imza var. En nihayette cüz'ün hitamını bildiren kaydın sonunda Mehmet bin Ahmedülezherrî yazılı, bu müstensih'in ismi olabilir.

İç hali :

Hicrî 736 senesinden 745 senesine kadar olan vakayii hayi.

Topkapı sarayı Ahmedî Salis kütüphanesinde hepsi ayrı ayrı olan 4 cilt

No. 2911 On sekizinci cilt. Bu kitabın yanında [essamin aşer min lkdülcuman] yazılı, kahve rengi kaplı içinde kurt yenikleri var. Eb'adı; 27,5×18, satır; 31, yazı; talik, kâğıdı abadî. Mürekkep siyah, serlevhalar kırmızı, varak adedi; 217, başta bir sonda bir varak boş. Müstensih belli değil.

İç hali :

Bu cüz Hicrî 727 senesinden 835 senesine kadar olan vakayii ihtiva ediyor.

No. 2911 lkdülcuman fi tarihi ehlizzaman diye kayıtlı Aynî tarihinin muhtasar nushası. Kahve rengi kaplı, kurt yeniklerini havi. Eb'adı; 26,9×17,3 sm. satır; 31, yazı; talik, kâğıdı abadî. Mürekkep siyah, serlevhalar kırmızı. Cetvelsiz, başta bir sonda bir varak boş, başta boş varaktan sonraki varakın A sahifesinde bir mühür bir de imza var.

İç hali :

Hicrî 11 inci seneden başlıyor 66 senesine kadar vukuatı havi, bazı seneler vukuatında takdim tehir var.

No. 2911 de yine lkdülcuman fi tarihi ehlizzaman diye kayıtlı. Aynî

tarihin muhtasar nushası, kahve rengi kslı, kurt yeniklerini havi. Eb'adı; 26,9×27,7 sm. satır; 31, yazı; talik, kâğıdı abadi. Mürekkep siyah, serlevhalar kırmızı. Cetvelsiz, başta bir sonda bir varak boş. Başta boş varaktan sonraki varakın A sahifesinde bir mühür bir de imza var, bazı okunamıyan yazılar var. Müellifin el yazısile Kahirede yazılmıştır.

İç hali:

Mukaddeme sonra dünyanın yaradılışından başlayarak zikri hutbei aleyhisselâmda bitiyor.

No. 2911 de Ikdülcüman fi tarihi ehlizzaman diye kayıtlı bir cüz vardır ki bu Aynî tarihinin ne mufassal ne de muhtasar nushalarına uymamaktadır. Kitabın üstünde Kitabüttezkere diye yazılmıştır. Bunun ne olduğunu öğrenemedim.

Topkapı sarayı Ahmedî Salis kütüphanesinde 2912 numarada 4 ciltlik 893 senesi Kahirede Medresei Bedriyeye vakfedilmiş Aynînin el yazısile olan nushalarından محمد بن احمد بن محمد الاحمى الانصارى الخزرجى elile istinsah edilmiş nushalar;

Ahmedî Salis kütüphanesi No. 2912 cildi evvel min Ikdülcüman fi tarihi ehlizzaman; kabı kahve rengi üstü yıldız şemse eb'adı; 32,4×21,7 sm. satır; 35, yazı; talik, kâğıdı abadi. Mürekkep siyah, serlevhalar kırmızı, varak adedi; 565, başta 2 varak eksik, sonda üç varak boş. Başta birinci varakta iki mühür bir imza var.

İç hali:

Baştan Hicrî 22 inci senesine kadar olan vukuatı havi.

İkinci cilt No, 2912. Kabı kahve rengi, üstü yıldız şemse, eb'adı; 32,3×21,4 sm. satır; 35, yazı; talik, kâğıdı abadi. Mürekkep siyah, serlevhalar kırmızı, varak adedi; 608, başında iki sonunda dört adet boş varak mevcut. Birinci varakta 2 adet mühür var, bir de imza var.

İç hali:

Hicrî 23 üncü sene 334 üncü senesinin nihayetine kadar olan vakayii ihtiva ediyor. Yalnız 94 üncü seneden 126 ıncı seneye kadar olan vakayii ile 190 ıncı seneden 226 ıncı senesine kadar olan vakayii eksiktir.

Üçüncü cilt No. 2912. Kabı kahve rengi, üstü yıldız şemse, eb'adı; 32,3×21,3 sm. satır; 35, yazı talik, kâğıdı abadi. Mürekkep siyah, serlevhalar kırmızı, varak adedi; 530, başta iki sonda üç adet boş varak var. Birinci varakın A sahifesinde bir büyük mühür bir de imza var.

İç hali:

Hicrî 335 senesinden 623 senesinin nihayetine kadar olan vukuatı ihtiva ediyor.

Dördüncü cilt No. 2912. Kabı kahve rengi, üstü yıldız şemse, eb'adı; 32,2×21 sm. satır; 35, yazı; talik, kâğıdı abadi. Mürekkep siyah, serlevhalar kırmızı, varak adedi; 589, başta dört, sonda beş varak boş. Boş varaktan sonra birinci varakta iki mühür bir de imza var.

İç hali:

Hicrî 624 senesinden 850 senesine kadar vukuatı havi. 680 den 683 senesine kadar, 735 den 799 senesine kadar eksik. Bu cüz'ün sonunda bu ciltlerin Kahirede Medresei Bedriyeye vakfedilmiş Aynînin el yazısile olan nushalardan محمد بن احمد بن محمد الاحمى الانصارى الخزرجى elile yazıldığı ve 893 senesi Cemaziyevvelin 19 uncu Perşembe günü hitam bulunduğu kayıtlıdır.

Topkapı sarayı Revan köşkü kütüphanesi

No. 1557. Yeşil çiçekli kaplı, eb'adı; 27,3×19,2 sm. satır; , yazı nesih, kâğıdı abadi, varak adedi; 200. Mürekkep siyah, serlevhalar kırmızı, başta bir sonda bir varak boş. Boş varaktan sonraki varakın A sahifesinde bir mühür, bunun altında kitabın Sultan Mahmut Hanın vakfı olduğu yazılı, bunun altında yine bir mühür var. Müstensihî; Kudüs Şerif kal'asında müezzin Ali bin İbrahim bin Mehmet bin Ahmet. İstinsah tarihi; 1127 senesi 17 Şavval Pazartesi gecesi yatsı zamanı sonunda «kazıyülkuzat Mahmudülayniyülhanefî'nin Ikdülcüman fi tarihi ehlizzaman namındaki tarihi 825 senesinin Rebiülahir 15 inci Cuma günü sonunda bitirdiği 2 inci cüz'ünden nakledilmiştir» yazılı.

Topkapı sarayı Bağdat köşkü kütüphanesi

No. 273. Elcildüssani min Ikdülcuman fi tarihi ehlizzaman. Vişne çürüğü kaplı, eb'adı; 21,8×16,3 sm. satır; 31, yazı; nesih, kâğıdı; abadî, varak adedi; 308, sonda bir adet boş varak mevcut. İlk varakta bir mühür ve üstünde [elcildüssamin min Ikdülcuman fi tarihi ehlizzaman yazılı].

İç hali:

Faslı fi kıssai İbrahimülhalil aleyhisselâmdan başlıyor, ennev'üssamin fi kureyşte nihayet buluyor.

Veliyeddin Efendi kütüphanesindeki nushalar

Bu kütüphaneki nushalar 23 cilttir. Aşağı yukarı bu ciltler tam bir nusha teşkil etmektedirler.

No. 2374 Cildi evvel. Kabı kahve rengi yıpranmış, eb'adı; 27,9×18,1 sm. satır; 22, 24 arasında tehalüf ediyor, varak adedi; 385, yazı; arap nesih, kâğıdı abadî. Mürekkep siyah, serlevhalar kırmızı, cetvelsiz, başta bir sonda bir varak boş. Boştan sonraki varakta kitabın ismi, müellifinin ismi ve kaçınıcı cilt olduğu yazılı. Sonda bir imza iki de mühür var. Müstensihî; محمد بن احمد بن محمد الاحمى الانصارى الحنفى. İstinsah tarihi 892 senesi 11 Recep Pazartesi günü müellifin kendi elile yazdığı nushadan istinsah edildiği yazılı.

İç hali:

Baştan İbrahim Halil aleyhisselâma kadar olan bahisleri ihtiva ediyor.

No. 2315 Cildi sani. Kabı koyu kahve rengi yıpranmış, eb'adı; 27,9×18,2 sm. satır; 19, varak adedi; 306, yazı; arap nesih, kâğıdı abadî. Mürekkep siyah, serlevhalar kırmızı, cetvelsiz, başta iki sonda bir varak boş. Boştan sonraki varakta [elcüz'üssalis min Ikdülcuman lilaynî] yazıyor. Altta Veliyeddin Efendinin mühürü var. Müstensihini yazmıyor, yazı birinci cildin yazısına benziyor,

İç hali:

Faslı fi kıssai İbrahimülhalil aleyhisselâmdan başlıyor, ennev'ülhadi aşer fi vefatı Meryem binti Umran aleyhisselâmda bitiyor.

No. 2376 Cildi salis. Kabı ebrû, eb'adı; 27,5×18,2 sm. satır; 19, varak adedi; 178, yazı; arap nesih, kâğıdı abadî. Mürekkep siyah, serlevhalar kırmızı, cetvelsiz, başta bir, sonda bir varak boş. Müstensihî falan yazmıyor.

İç hali:

Ennev'üssani aşer fi sıfatı İsa aleyhisselâmdan başlıyor, ennev'üssani fi kureyşte nihayet buluyor.

No. 2377 Cildi rabi. Kabı çiçekli, eb'adı; 24,4×16,6 sm. satır; 23, 25 arasında tehalüf ediyor. Varak adedi; 139, yazı; talik, kâğıdı abadî. Mürekkep siyah, serlevhalar kırmızı, cetvelsiz, başta iki varak boş var. İki boş varaktan sonraki varakta Veliyeddin efendinin mühürü var. Cildin içinde kurt yenikleri var, [Bu cilt büyüklük ve yazı itibarile diğer ciltlere benzemiyor]. Müstensihî belli değil.

İç hali:

Hicrî 5 inci sene vukuatından 11 inci seneye kadar olan vukuatı ihtiva ediyor.

No. 2378 Cildi hamis. Kahve rengi kaplı, kabı yıpranmış, sonradan tamir görmüş. Eb'adı; 27,7×18,4 sm. satır; 19, varak adedi; 297, yazı; arap nesih, kâğıdı abadî. Mürekkep siyah, serlevhalar kırmızı, cetvelsiz, başta bir sonda iki varak boş. Başta boş varaktan sonraki varakta [elcüz'üssabi min Ikdülcuman lilaynî rahmetullah] yazıyor. Altta Veliyeddin efendinin mühürü var. Müstensihî belli değil.

İç hali:

Zikri hilâfet Ebubekir sıddıktan başlıyor, hicrî 16 ıncı seneye kadar olan vukuatı havi.

No. 2379 Cildi sadis. Kahve rengi kaplı, kabı yıpranmış, üstünde kurt yenikleri var. Eb'adı; 26,5×17,9 sm. satır; 19, varak adedi; 291,

yazı; arap nesih, kâğıdı abadî. Mürekkep siyah, serlevhalar kırmızı, cetvelsiz, başta iki, sonda iki varak boş. Başta iki boş varaktan sonraki varakın A sahifesinde [elcüz'üssamin min lkdülcuman fi tarihi ehlizzaman] yazıyor. Bunun altında müellifin, sonra Veliyeddin efendinin mühürü var, kâtibi belli değil.

İç hali :

Hicrî 16 cı seneden 23 üncü senenin sonuna kadar olan vukuatı havi.

No. 2380 Cildi sabi. Kahve rengi kaplı, kabının üstünde kurt yenikleri var. Eb'adı; 26,×17,9 sm. satır; 19, varak adedi; 290, yazı; arap nesih, kâğıdı abadî. Mürekkep siyah, serlevhalar kırmızı, cetvelsiz, başta bir sonda bir varak boş. Başta boştan sonraki varakta [elcüz'üttasi min lkdülcuman lilaynî] yazıyor. Altta Veliyeddin efendinin mühürü var, kâtibi belli değil, yazı birinci ve ikinci cildin yazılarına benziyor.

İç hali :

Hicrî 24 üncü senesinden 38 inci seneye kadar olan vukuatı ihtiva ediyor.

No. 2381 Cildi samini. Kahve rengi kaplı, kabın üstü yıpranmış, eb'adı, 27,5×18 sm. satır; 19, yazı; arap nesih, kâğıdı abadî. Mürekkep siyah, serlevhalar kırmızı, cetvelsiz, başta iki sonda iki varak boş. Varak adedi; 262, başta iki boş varaktan sonraki varakta [elcüz'ülaşir min lkdülcuman lilaynî] yazıyor. Altında Veliyeddin efendinin mühürü var, kâtibi yok, yazı bundan evvelki cildin yazısına benziyor.

İç hali :

Hicrî 39 cu seneden 60 inci seneye kadar olan vakayii ihtiva ediyor.

No. 2382 Cildi tasi. Kabı siyah üstü şemse yanlarına vişne renkli kâğıt kaplanmış, Eb'adı; 28,2×8,8 sm. satır; 19, varak adedi; 269, yazı; arap nesih, kâğıdı abadî. Mürekkep siyah, serlevhalar kırmızı, başta bir sonda bir varak boş. Boştan sonraki varakta Veliyeddin efendinin mühürü var, kâtibi yok, yazı bundan evvelki cildin yazısına benzeriyor.

İç hali :

Hicrî 61 inci seneden 126 inci seneye kadar olan vukuatı havi.

No. 2383 Cildi aşir. Kahve rengi kaplı, eb'adı; 27,2×18,3 sm. satır 19. varak adedi; 286, yazı arap nesih, kâğıdı abadî. Mürekkep siyah, serlevhalar kırmızı, başta bir sonda iki varak boş var. Başta boştan sonraki varakta [elcüz'ülhadi aşer min lkdülcuman lilaynî] yazıyor. Altında Veliyeddin efendinin mühürü var, kâtibi belli değil, diğer ciltlerin yazısına benziyor.

İç hali :

Hicrî 126 inci seneden 150 inci senenin nihayetine kadar olan vukuatı cami.

No. 2385 Cildülhadi aşer. Kabı çiçekli, cilt yıpranmış. Eb'adı; 26,3×18,2 sm. satır 23 ile 25 arasında değişiyor. Varak adedi 210, yazı; arap nesih, kâğıdı abadî. Mürekkep siyah, serlevhalar kırmızı, sonda bir varak boş. İlk varakta [elcüz'üssamin min lkdülcuman fi tarihi ehlizzaman] yazıyor, sonra müellifin ismi yazılı. Altta Veliyeddin efendinin mühürü var, kâtibi yok, diğer ciltlerin yazısına benziyor.

İç hali :

Hicrî 151 senesinden 203 senesinin nihayetine kadar olan vukuatı ihtiva ediyor.

No. 2385 Cildüssani aşer. Koyu kahve rengi kaplı, kabı sonradan tamir görmüş, eb'adı 26,8×18,2 sm. satır; 19, varak; 269, yazı arap nesih, kâğıdı abadî. Mürekkep siyah, serlevhalar kırmızı, sonda bir başta iki varak boş. Başta iki boş varaktan sonraki varakta [elcüz'üssalis aşer min lkdülcuman] yazıyor. Altında Veliyeddin efendinin mühürü var.

İç hali :

Hicrî 226 inci seneden 278 inci senenin sonuna kadar olan vukuatı havi.

No. 3386 Cildissalis aşer. Kahve rengi kaplı, kabında kurt yenikleri var. Eb'adı; 27,3×18,3 sm. satır; 19, varak; 254, kâğıdı abadî, yazısı;

arap nesih. Mürekkep siyah, serlevhalar kırmızı, başta bir sonda iki varak boş. Başta boş varaktan sonraki varakta [elcüz'ürrabi aşer min lkdülcuman el'allâmetülaynî] yazıyor. Altında Veliyeddin efendinin mühürü var.

İç hali :

Hicrî 279 senesinden 330 senesine kadar olan vukuatı havi.

No. 2387 Cildürrabi aşer Kabı çiçekli, üst kabı alt kabından ayrılmış cilt çok yıpranmış. Eb'adı 26,5×18,2 sm. satır; 19, varak; 428, yazı arap nesih, kâğıdı abadî. Mürekkep siyah, serlevhalar kırmızı' sonda bir varak boş, baş tarafında [elhadi aşer min tarihülaynî] yazıyor.

İç hali :

Hicrî 331 senesinden 429 senesine kadar olan vakayii havi.

No. 2388 Cildülhamis aşer. Kabı çiçekli, cilt yıpranmış. Eb'adı; 26,4×18,1 sm. satır; 19, varak; 433, yazı arap nesih, kâğıdı abadî. Mürekkep siyah, serlevhalar kırmızı, sonda bir varak boş, yan kısımda [es-sadis aşir min tarihülaynî] yazıyor. Yazı diğer ciltlerin yazısına benziyor.

İç hali :

Hicrî 431 senesinden 520 senesinin sonuna kadar olan vakayii ihtiva ediyor.

No. 2389 Cildissadis aşer. Kahve rengi kaplı, kabında hafif kurt yenikleri var. Eb'adı 27,7×18,3 sm. satır 23, varak 327, yazı arap nesih, kâğıdı abadî. Mürekkep siyah, serlevhalar kırmızı, başta bir sonda bir varak boş var. Boş varaktan sonraki varakta [elcüz'üssani aşer min lkdülcuman fi tarihi ehlizzaman lişeyhüna el'allâmetülaynî] yazılı. Altta Veliyeddin efendiünin mühürü var. Müstensihi: محمد بن احمد بن محمد الاحمدي الانصاري. İstinsah tarihi: 898 senesi 27 Sefer Salı'günü.

İç hali :

Hicrî 521 senesinden 578 senesine kadar olan vakayii ihtiva ediyor.

No. 2390 Cildüssabi aşer. Kahve rengi kaplı, yıpranmış, eb'adı 27,1×18,2 sm. satır 26, 29 arasında tehalüf ediyor. Varak adedi 221, yazı arap talik, kâğıdı abadî. Mürekkep siyah, serlevhalar kırmızı, sonda bir varak

boş. Birinci varakta [elcüz'üssalis aşer min lkdülcuman fi tarihi ehlizzaman] yazılı, aynı sahife altında mütalea edenlerin ismi ve Veliyeddin efendinin mühürü var. Son varakta bahsın sonunda bu cüz'ün 832 senesi Muharrem ayının 22 inci Pazar günü sabahleyin Kahirede Camii Ezher kurbundaki Medresei Bedriyenin ittisalindeki evinde müellifin elile yazıldığı kayıttır.

İç hali :

Hicrî 579 cu seneden 620 senesine kadar olan vakayii ihtiva ediyor.

No. 2391 Cildüssamin aşer. Kahve rengi kaplı, kabında kurt yenikleri var. Eb'adı 27,4×17,9 sm. satır 23, varak adedi 364, yazı arap nesih, kâğıdı abadî. Mürekkep siyah, serlevhalar kırmızı, başta bir sonda bir varak boş. Başta boş varaktan sonraki varakta [elcüz'ürrabi aşer min lkdülcuman fi tarihi ehlizzaman] yazıyor, sonra müellifin ismi yazılmış. Altında Veliyeddin efendinin mühürü var. Müstensihi: محمد بن احمد بن محمد الاحمدي الانصاري. İstinsah tarihi; 895 senesi Cemaziyelevvel Salı, Kahire.

İç hali :

Hicrî 621 senesinden 688 senesinin sonuna kadar olan vakayii ihtiva ediyor.

No. 2392 Cildi tasi aşer. Kahve rengi kaplı, kabı yıpranmış. Eb'adı 27,4×18 sm. satır 31, varak adedi 399, yazı arap talik, kâğıdı abadî, cetvelsiz. Mürekkep siyah, serlevhalar kırmızı, sonda bir varak boş var. Başta birinci varakta [elhamis aşer min lkdülcuman fi tarihi ehlizzaman] yazıyor. Bu yazının bir kısmı karalanmış, yanına el'işrûn min tarihülaynî yazılmış, altta Veliyeddin efendinin mühürü var. Yan taraflarda mütalâa edenlerin ismi yazılmış, yazı Aynînin kendi yazısı.

İç hali :

Bu cilt Hicrî 689 senesinden 707 senesine kadar olan vukuatı ihtiva ediyor.

No. 2393 Cildi işrûn. Kabı kahve rengi yıpranmış, eb'adı 27,4×18,5 sm. satır 19, varak adedi 234, yazı arap nesih, kâğıdı abadî, cetvelsiz. Mürekkep siyah, serlevhalar kırmızı, başta bir sonda bir varak boş. Boş tan sonraki varakın A sahifesinde [elhadi vesselâsun min lkdülcuman el'al-

lâmetülaynî] yazıyor. Altta bir mühür var, yan kısımda (elhadi velişrûn min tarihülaynî) yazıyor.

İç hali :

Bu cilt Hicrî 708 senesinden 712 senesinin sonuna kadar olan vakayii ihtiva ediyor.

No. 2394 Cildi hadi işrûn. Kabı kahve rengi yıpranmış. Eb'adı 27,4×18,1 sm. satır 19, varak adedi 243, yazı arap nesih, kâğıdı abadi, cetvelsiz. Mürekkep siyah, serlevhalar kırmızı, başta bir, sonda bir varak boş. Birinci sahifede (essani vesselâsun min İkdülcuman el'allâmetülaynî) yazılı. Altında Veliyeddin efendinin mühürü var, yan kısımda (essamin velişrun min tarihülaynî) yazıyor. Müstensihî : - عبد الله بن الحاج عيسى بن اسماعيل - . İstinsah tarihi; 891 senesi Sefer ayının bitmesine dokuz gün kala Cumartesi günü akşam üzeri.

İç hali :

Bu cilt Hicrî 713 senesinden 724 senesine kadar olan vakayii ihtiva ediyor.

No. 2395 Cildi sani işrûn. Kabı çiçekli, eb'adı 26,3×18,3 sm. satır 19, varak adedi 238, yazı arap nesih, kâğıdı abadi, cetvelsiz. Mürekkep siyah, serlevhalar kırmızı, başta bir sonda bir varak boş, yan kısımda (essalis işrûn min tarihülaynî) yazıyor. Bu nusha kardeşinin ihtisar ettiği tarihin nushasıdır.

İç hali :

Bu cilt Hicrî 725 senesinden 798 senesinin nihayetine kadar olan vakayii ihtiva ediyor.

No. 2396 Çildi salis işrûn. Kabı kahve rengi, yıpranmış üstünde kurt yenikleri var. Eb'adı 27,1×17,8 sm. satır 23, varak adedi 387, yazı arap nesih, kâğıdı abadi. Mürekkep siyah, serlevhalar kırmızı, başta üç sonda dört varak boş var. Başta boş varaklardan sonraki varakın A sahifesinde (elcüz'üttasi aşer min İkdülcuman fi tarihi ehlizzeman) yazıyor. Bunu müteakip müellifin ismi yazılmış, altta Veliyeddin efendinin mühürü var. Müs-

tensihî ; محمد بن احمد بن عمالحي النصارى الخزرجي . İstinsah tarihi; 893 senesi 19 Cemaziyevvel Prşembe günü. Aynı'nin el yazısıyla olan nushadan istinsah edilmiş.

Carullah Efendi kütüphanesindeki nushalar

Buradaki nushalar dört cilttir, bu dört cilt tam bir nusha teşkil ediyor.

No. 1588 تاريخ عيني المسمى فقدا لجان في تاريخ اهل الزمان diye kayıtlı. Kabı kahve rengi, kitapta kurt yenikleri var. Eb'adı 29,8×18,7 sm. satır 39, varak adedi 740, yazı talik, kâğıdı abadi. Mürekkep siyah, serlevhalar kırmızı, başta bir sonda bir varak boş var. Birinci sahifede dört mühür var. Yazı değişik, bu cilt 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 inci cüzleri ihtiva ediyor. Yazı her cüzde değişiktir.

İç hali :

Baştan Hicrî 23 üncü seneye kadar olan vakayii havi.

No. 1589 Cildi sani. Kahve rengi kaplı içinde kurt yenikleri var. Eb'adı 30,4×19 sm. satır 39, varak adedi 673, yazı talik, kâğıdı abadi, başta bir sonda bir varak var. Bu cilt muhtelif cüzleri ihtiva etmekte 17 inci cüz'ün sonunda bu kısmın 1133 senesi Suzi bin Mustafanın elile yazıldığı kayıtlı varak adedi 577, 18 inci cüz'ün de yine Suzi Mustafanın elile 1132 senesi zilkade ayında yazıldığı kayıtlı.

İç hali :

Hicrî 24 üncü senesinden 330 senesinin sonuna kadar olan vukuatı havi.

No. 1590 Cildisalis. Kabı kahve rengi, içinde kurt yenikleri var. Eb'-

adı 30,1×19 satır 39, varak adedi 755, yazı talik, kâğıdı abadi. Başta bir sonda bir varak boş var. Bu cildde muhtelif cüzleri ihtiva etmektedir. Bu cüzlerin yazıları muhtelif, müstensihleri belli değil.

İç hali :

Hicrî 331 senesinden 620 senesine kadar olan vukuatı ihtiva ediyor. No. 1591 Cildi rabi. Kabı kahve rengi, yıpranmış, üstü bej renkli bir bezle kaplanmış. Eb'adı 30,2×18,3 sm. satır 39, yazı talik, kâğıdı abadi, varak adedi 839, Başta bir sonda bir varak boş var. Bu cilt yine birçok cüzleri ihtiva ediyor. 28 inci cüz محمد بن احمد بن محمد الاحمى الانصارى elile 895 senesi Cemaziyelevvelinde yazılmış, varak 204 de kayıtlı. 16 inci cüz محمد بن احمد بن محمد الاحمى الانصارى elile 893 senesi 16 Zilhicce Cuma günü yazılmış, varak 517 de kayıtlı. 725 - 798 seneleri vukuatını ihtiva eden cüz müellifin kardeşi tarafından ihtisar edilmiş nushadan alınmış. Son cüz Edirneli Seyid Mehmet bin İsmail elile 1132 senesi Şavval Cuma günü bitmiş. Son varakta kayıtlı.

İç hali :

Bu Cilt Hicrî 621 senesinden 850 senesine kadar olan vakayı ihtiva ediyor.

Selim ağa kütüphanesindeki nushalar

Burada dört cilt Aynî tarihi vardır, bu dört cilt tam bir nushadır.

No. 66 Cildi evvel. Kahve rengi kaplı az yıpranmış, eb'adı 31,4×21,2 sm. satır 31, varak 625, yazı talik, kâğıdı abadi. Mürekkep siyah, serlevhalar kırmızı. Başta iki ve nihayette iki varak boş, başta iki boş varaktan sonra birinci varakın dışında bir mühürle bir de imza var. Bu cilt muhtelif kimseler tarafından yazılmış.

1 — Baştan faslı fi kıssai eshabürresse kadar olan kısım Abdurrahman bin Mustafa bin Abdurrahman elile bitmiş.

2 — Kıssai İbrahimülhalilden 11 inci nev'i Meryemin vefatına kadar olan kısım 1113 senesi Ramazan ayı Fındıklıkonevi biraderi diye maruf Seyid Mehmet bin Mehmet Esiri elile bittiği varak 333 de kayıtlı.

3 — 12 inci nev'i İsanın sıfatından ennev'üssamin fi kureyşe kadar olan kısım Kara Feryeli Eyüp bin Mehmet elile 1113 senesi 6 Zilkade Pazartesi bittiği varak 434 de kayıtlı. Son kısımda yazanın ismi yok.

İç hali :

Bu cilt baştan Hicrî 16 inci seneye kadar olan vakayii ihtiva ediyor. No. 67 Cildi sani. Kabı vişne rengi biraz yıpranmış. Eb'adı 31,7×21 sm. satır 31, varak 810, yazı talik, kâğıdı abadi. Mürekkep siyah, serlevhalar kırmızı, başta iki sonda iki varak boş var. Başta boş varaklardan sonraki varakta bir mühür bir de imza var. Müstensihî; Suzi Mustafa, istinsah tarihi; 1114. Son sahifede bahsin sonunda kayıtlı.

İç hali :

Bu cilt Hicrî 17 inci seneden 330 uncu senenin nihayetine kadar olan vakayii ihtiva ediyor.

No. 68 Cildi salis. Kabı kahve rengi, hafif yıpranmış. Eb'adı 31×21,4 sm. satır 31, varak 688, yazı talik, kâğıdı abadi. Mürekkep siyah, serlevhalar kırmızı, başta bir adet boş varak mevcut, bu cilt de 4 kısım ayrı ayrı kimseler tarafından yazılmış, yazı değişik. 437 senesinden 520 senesi vakayinin sonuna kadar olan kısmı yazan Abdurrahman bin Hüseyin, diğer kısımların kâtipleri belli değil.

İç hali :

Bu cilt Hicrî 331 senesinden 620 senesine kadar olan vakayii havi.

No. 69 Cildi rabi. Kabı vişne rengi, biraz yıpranmış, eb'adı 31,5×20,8 sm. satır 31, varak 630, yazı talik, kâğıdı abadi. Mürekkep siyah, serlevhalar kırmızı, başta bir sonda bir varak boş. Boş varaktan sonraki varakın A sahifesinde bir mühür, bir imza var. Bir de (elcüz'ssadis vel'ışrûn min İkdülcuman fi tarihi ehlizzaman) yazılmış. Bu cilt yazı itibarile 3

kısma ayrılmış, fakat yazarların isimleri kayıtlı değil. Bu cilt محمد بن احمد بن محمد nin yazdığı nushadan istinsah edildiği son varakta kayıtlı.

İç hali :

Bu cilt Hicrî 621 senesinden 850 senesine kadar olan vakayii ihtiva ediyor. 724, 725 seneleri noksan, 735 senesinden 799 senesine kadar olan vakayii eksik.

Süleymaniye kütüphanesindeki nushalar

Süleymaniye kütüphanesinin muhtelif kütüphanelerinde 17 cil tarihi Aynî mevcuttur.

Süleymaniye kütüphanesi No. 830 İkdülcuman fi tarihi ehlizzaman diye kayıtlı, müellifin kardeşi tarafından yazılan nusha. Kahve rengi kaplı, eb'adı 16,7×25,7 sm. satır 31, varak 217, yazı nesih, kâğıdı abadî esmer beyazı, cetvelsiz. Mürekkep siyah, serlevhalar kırmızı, başta bir sonda bir varak boş. Kitabın sonunda bu cüzün Ahmet bin Ahmet bin Musa bin Ahmedülhanefî tarafından 813 senesi Sefer Cumartesi günü yazıldığı kayıtlı.

İç hali :

Bu cilt Hicrî 717 senesinden 798 senesine kadar olan vakayii havi.

Süleymaniye kütüphanesi No. 831 kahve rengi kaplı, eb'adı 28×19,8 sm. satır 19, varak 304, yazı nesih, kâğıdı abadî beyaz kalın, cetvelsiz. Mürekkep siyah, serlevhalar kırmızı, başta bir sonda bir varak boş. Boştan sonraki varakta (vakıf camii merhum Sultan Süleyman Han yazıyor). Altında elhadi aşer min İkdülcuman lilaynî yazılı, müstensihî; Mehmet bin Hasenültıbbî.

İç hali :

61 inci seneden 73 üncü seneye kadar olan vakayii ihtiva ediyor.

Süleymaniye kütüphanesi No. 832 kahve rengi kaplı, eb'adı 27,8×19,2 sm. satır 19, varak 265, yazı nesih, kâğıdı abadî beyaz kalın. Mürekkep siyah, serlevhalar kırmızı, başta iki sonda iki varak boş. Boştan sonraki varakta (vakfı cami merhum Süleyman Han) yazılı. Altında essani aşer min İkdülcuman yazılmış, müstensihî; Mehmet Hasenültıbbî.

İç hali :

Bu cilt Hicrî 74 üncü seneden 95 inci senenin sonuna kadar olan vakayii havi.

Süleymaniye kütüphanesi No. 833 kahve rengi kaplı, eb'adı 28,4×18,9 sm. satır 19, varak 227 yazı nesih, kâğıdı abadî beyaz kalın. Mürekkep siyah, serlevkalar kırmızı, başta bir sonda iki varak boş. Başta boştan sonraki varakta (elcüz'ülhamis aşer min İkdülcuman fi tarihi ehlizzaman lilaynî) yazılı. Müstensihî; Mehmet bin Hasenültıbbî.

İç hali :

Bu cilt Hicrî 151 inci seneden 192 inci seneye kadar olan vakayii havi

Süleymaniye kütüphanesi No. 834 kahve rengi kaplı, kabı yıpranmış. Eb'adı 27,7×19,5 sm. satır 19, varak 272, yazı nesih, kâğıdı abadî beyaz kalın, cetvelsiz. Başta bir sonda bir varak boş, başta boş varaktan sonraki varakta (elcüz'ülîşrûn min İkdülcuman lilaynî) yazıyor.

İç hali :

Bu cilt Hicrî 387 senesinden 430 senesine kadar olan vakayii ihtiva ediyor.

Süleymaniye kütüphanesi No. 835 kahve rengi kaplı kabı, cild yıpranmış. Eb'adı 27,5×18,3 sm. satır 19, varak 256 yazı nesih, kâğıdı abadî esmer beyaz kalın, cetvelsiz. Başta iki sonda bir varak boş var. Mürekkep siyah, serlevhalar kırmızı, boş varaktan sonraki varakta (essalis vesselâsûn min İkdülcuman el'allâmetülaynî) yazıyor. Müstensihî: Mehmet bin Ahmedülhaleb.

İç hali :

Bu cilt 725 senesinden 835 senesine kadar olan vakayii ihtiva ediyor.

Süleymaniye Kü. Beşirağa No. 454 cildi evvel. Kabı vişne renkli, eb'adı 28,2×19,3 sm. satır 29, varak 704, yazı nesih, kâğıdı abadi rengi beyaz başta iki sonda beş varak boş var, cilt oldukça yeni. Beş varakta söz başları yazılı. Birinci varakta iki mühür var. Müstensih; İbrahim bin İvaz.

İç hali :

Baştan Hicri 16 inci senenin nihayetine kadar vakayii ihtiva ediyor.

Süleymaniye kütüphanesi Beşir ağa No. 455 cildi sani. Kabı vişne renkli yeni. Eb'adı 28,5×19,9 sm. satır 29, varak 893, yazı , kâğıdı abadi beyaz. Mürekkep siyah, serlevhalar kırmızı, başta beş varakta bahis başlarının fihristi var. Birinci varakta iki mühür var, müstensih; İbrahim bin İvaz son varakta kayıtlı. İstinsah tarihi 1129.

İç hali :

Hicri 17 inci seneden 330 senesine kadar olan vakayii ihtiva ediyor.

Süleymaniye kütüphanesi Beşir ağa No. 456 cildi salis. Kabı vişne renkli, yeni. Eb'adı 28,6×20 sm. satır 29, yazı , kâğıdı abadi. Mürekkep siyah, serlevhalar kırmızı, varak 786, sonda 2 varak boş, başta 8 varakta bahis başlarının fihristi var. Sonda bir varak boş, bu boş varaktan sonraki varakta iki mühür var. Müstensih; İbrahim bin İvaz.

İç hali :

Hicri 331 inci seneden 620 senesine kadar olan vakayii havi.

Süleymaniye kütüphanesi Beşir ağa No. 457 cildi rabi. Kabı vişne renkli, yeni. Eb'adı 28,9×19 sm. satır 29, varak, 720, yazı kâğıdı abadi beyaz. Mürekkep siyah, serlevhalar kırmızı, başta üç sonda bir varak boş var. Başta on iki varak bahis başlarının fihristi var, bundan sonraki varakta (elcüz'üssadis velişrun min İkdülcuman fi tarihi ehlizzaman) yazılı, sonra müellifin ismi var.

İç hali :

Hicri 626 senesinden 850 senesine kadar vakayii ihtiva ediyor.

Süleymaniye Esad efendi kütüphanesi No. 2317 kahve rengi kaplı, eb'adı 18,5×37 sm. satır 31, varak 213, yazı arap talik, kâğıdı abadi, cetvelsiz. Mürekkep siyah, serlevhalar kırmızı, başta bir sonda iki varak boş var, cilt yıpranmış. Başta boş varaktan sonraki varakın A sahifesinde (elhadi aşer min İkdülcuman fi tarihi ehlizzaman) yazıyor. Yan kısımda mütalâa edenlerin isimleri yazılı, altta bir mühür var. Sonunda (bu cüz müellifin elile 831 senesi 10 Cemaziyelevvel Perşembe günü Kahirede Ketame mahallesinde Camii Ezher yanındaki evinde yazıldığı) kayıtlı.

İç hali :

Bu cilt Hicri 431 senesinden 520 senesine kadar olan vakayii ihtiva ediyor.

Süleymaniye Esad efendi kütüphanesi No. 2322 cildi sani. Kabı ebrû, yıpranmış, eb'adı 14,8×19,5 sm. satır 25, varak 304, yazı nesih, kâğıdı abadi esmer sarı kalın. Mürekkep siyah, serlevhalar kırmızı, cetvelsiz, başta bir sonda bir varak boş. İlk sahife başka bir kâtip tarafından yazılarak ilâve edilmiş. Müstensih; Şerefeddinülhamevi, istinsah tarihi 1096 senesi 11 Rebiülahir Pazar.

İç hali :

Kıssai Halil İbrahim aleyhisselâmdan ennev'üssamin fi kureyşe kadar olan vakayii ihtiva ediyor.

Süleymaniye Esad efendi kütüphanesi No. 2346 İkdülcuman fi tarihi ehlizzaman diye kayıtlı fakat Ayninin kardeşi tarafından ihtisar edilen ciltlerden. Kabı ebrû, kurt yenikleri var, eb'adı 24,3×16,3 sm. satır 31, varak 104, yazı arap talik, kâğıdı abadi. Mürekkep siyah, serlevhalar kırmızı, cetvelsiz, başta bir sonda bir varak boş var. Birinci varakta mühür var, son varakta Ahmet bin Ahmet bin Musa Ahmedülhanefi elile 809 senesi Cemaziyelahir Pazar günü Kahirede Camiülezhher mahallesinde bittiği kayıtlı.

İç hali :

Ebubekrissiddikın hilâfetinden Hicri 17 inci seneye kadar olan vakayii ihtiva ediyor.

Süleymaniye Esad efendi kütüphanesi No. 2165 Muhtasar Tarihi Aynî, defterde Tarihülbedir fi evsafı ehliasır diye kayıtlı. Kahve rengi kaplı kabı yıpranmış, eb'adı 25×16,2 sm. satır 19, varak 677, yazı arap nesih, kâğıdı abadî. Mürekkep siyah, serlevhalar kırmızı, başta bir varak boş. Birinci varakta (elevvel minettarihülbedrî) yazıyor.

İç hali:

Baştan Hicrî 12 inci senesine kadar olan vakayii ihtiva ediyor.

Süleymaniye Âşir efendi kütüphanesi No. 678, siyah meşin ciltli. eb'adı 15×21 sm. satır 25, varak 455, yazı nesih, kâğıdı hafif sarı beyaz karışık. Müstensihî; Eminüddin bin Abdülgafurüllütfî. İstinsah tarihi 1146 senesi Recep Salı günü.

İç hali:

İbrahim aleyhisselâmdan başlayarak kavmi arabin ünsiyet edildiği 9 tabaka ile bitiyor.

Süleymaniye Süleyman Sırrı efendi kütüphanesi No. 373 cildi salis. Kahve rengi kaplı, eb'adı 21,2×14,8 sm. satır 29, varak 248, yazı arap talik, kâğıdı abadî. Mürekkep siyah, serlevhalar kırmızı, cetvelsiz, sonunda bir varak boş, müstensihî: Mehmet bin Abdüllâtîfulhanbelî, tarihi istinsah 1142 senesi 5 Recep Salı günü.

İç hali:

Kıssai İbrahimülhalil aleyhisselâmdan kıssai araba kadar olan vakayii ihtiva ediyor.

Süleymaniye Çelebî Abdullah efendi kütüphanesi No. 247 cildi sani. Kahve rengi kaplı, eb'adı 30,9×19 sm. satır 31, varak 262, yazı arap nesih, kâğıdı abadî. Mürekkep siyah, serlevhalar kırmızı, cetvelsiz, müstensihî belli değil, başta 2 sonda üç boş varak var. Müzehheb bir başlığı havi.

İç hali:

İbrahim Halil aleyhisselâm kıssasından başlıyor, kıssai araba kadar olan vakayii ihtiva ediyor.

İkdülcuman'ın muhtelif kütüphanelerde Türkçeye tercüme edilmiş nushaları

Topkapı Sarayı Bağdat köşkü kütüphanesinde 274 numaradan 280 numaraya kadar olan 7 cilt Aynî tarihî tercüme kapları, eb'adı ve yazıları itibarile birbirlerine benzemektedirler. Bu nushalar saray teberdarlarından *ابراهيم بن الحاجي محمد بن الحاجي خليل* tarafından yazılmışlardır.

Bağdat köşkü kütüphanesi No. 274 birinci cilt. Kabı vişne çürüğü, mukavva, üstü yıldız şemse, iki tarafı salbekli, eb'adı 24,8×19,5 sm. satır 39, varak 387, serlevha ve cetveller müzehheb, yazı nesih, kâğıdı Venedik abadîsi. Mürekkep siyah, söz başları kırmızı, baş ve sonda iki varak boş var. Müstensihî; sarayı âli teberdarlarından *ابراهيم بن الحاجي محمد بن الحاجي خليل*.

İç hali:

Bu cilt baştan kırk beşinci nevi Musa aleyhisselâmın sıfat ve fazlı beyanına kadar olan vakayii ihtiva ediyor. Bu cildin başında Abdüllâtîf Razi efendinin mukaddemesi var.

Bağdat köşkü kütüphanesi No. 275 üçüncü cilt. Kabı vişne çürüğü, mukavva, üstü yıldız şemse, iki tarafı salbekli, eb'adı 31,7×19,5 sm. satır 39, varak 323, serlevha ve cetveller müzehheb, yazı nesih, kâğıdı Venedik abadîsi. Mürekkep siyah, söz başları kırmızı, başta ve sonda 2 varak boş var. Kâtibi *ابراهيم بن الحاجي محمد بن الحاجي خليل*.

İç hali:

Bu cilt Hicrî 12 inci seneden 50 inci seneye kadar vakayii ihtiva ediyor.

Bağdat köşkü kütüphanesi No. 276 dördüncü cilt. Kabı vişne çürüğü mukavva, üstü yıldız şemse, iki tarafı salbekli, eb'adı 24,5×19,5 sm, satır 39, varak 477, serlevha ve cetveller müzehheb, yazı nesih, kâğıdı Venedik abadîsi. Mürekkep siyah, söz başları kırmızı, başta ve sonda 2 boş varak mevcut. Müstensihî *ابراهيم بن الحاجي محمد بن الحاجي خليل*.

İç hali :

Bu cilt Hicrî 51 inci seneden 284 senesine kadar olan vakayii ihtiva ediyor.

Bağdat köşkü kütüphanesi No. 277 beşinci cilt. Kabı vişne çürüğü, mukavva, üstü yıldız şemse, iki tarafı salbekli, eb'adı 33,4×21,3 sm. satır 39, varak 377, serlevha ve cetveller müzehheb, yazı nesih, kâğıdı Venedik abadîsi. Mürekkep siyah, söz başları kırmızı, başta ve sonda iki boş varak mevcut. müstensihî; ابراهيم بن الحاجي محمد بن الحاجي خليل.

İç hali :

Bu cilt Hicrî 285 senesinden 438 senesine kanar olan vakayii ihtiva ediyor.

Bağdat köşkü kütüphanesi No. 278 altıncı cilt. Kabı vişne çürüğü, mukavva, üstü yıldız şemse, iki tarafı salbekli, eb'adı 26×21,6 sm. satır 39, varak 368, serlevha ve cetveller müzehheb, yazı nesih, kâğıdı Venedik abadîsi. Mürekkep siyah, söz başları kırmızı, başta ve sonda 2 varak boş. Müstensihî; ابراهيم بن الحاجي محمد بن الحاجي خليل.

İç hali :

Bu cilt Hicrî 439 senesinden 602 senesine kadar olan vakayii ihtiva ediyor. 564 den 572 senesine kadar olan seneler eksik. 599 dan 602 senesine kadar olan bir senelik vakayii eksik.

Bağdat köşkü kütüphanesi No. 279 yedinci cilt. Kabı vişne çürüğü mukavva, üstü yıldız şemse, iki tarafı salbekli, eb'adı 34×21 sm. satır 39, varak 367, serlevha ve cetveller müzehheb, yazı nesih, kâğıdı Venedik abadîsi. Mürekkep siyah, söz başları kırmızı, başta iki sonda iki varak boş. Müstensihî; ابراهيم بن الحاجي محمد بن الحاجي خليل.

İç hali :

Hicrî 629 senesinden 711 senesine kadar olan vakayii ihtiva ediyor.

Bağdat köşkü kütüphanesi No. 280 sekizinci cilt. Kabı vişne çürüğü, mukavva, üstü yıldız şemse, iki tarafı salbekli, eb'adı 33,7×21 sm. satır 39, varak 293, serlevha ve cetveller müzehheb, yazı nesih, kâğıdı Vene-

dik abadîsi. Mürekkep siyah, söz başları kırmızı, başta iki sonda 1 varak boş. Müstensihî; ابراهيم بن الحاجي محمد بن الحاجي خليل.

İç hali :

Hicrî 712 inci seneden 850 senesine kadar olan vakayii ihtiva ediyor.

Topkapı Sarayı Emaneti Hazine kütüphanesi No. 1382. Kabı kahve rengi, etrafı yıldızlı, eb'adı 31,1×19,5 sm. satır 41, varak 382, yazı nesih, kâğıdı abadî. Mürekkep siyah, söz başları kırmızı, başta iki sonda iki varak boş. Cetveller kırmızı mürekkeple çizilmiş.

İç hali :

Baştan mevlidi İsa aleyhisselâmın on birinci nev'ine kadar olan vakayii ihtiva ediyor.

Emaneti Hazine kütüphanesi No. 1358. Kabı kahve rengi, etrafı yıldızlı, eb'adı 31,6×19,1 sm. satır 41, varak 436, yazı nesih, kâğıdı abadî. Mürekkep siyah, söz başları kırmızı, başta iki sonda iki varak boş var. Cetveller kırmızı mürekkeple çizilmiş.

İç hali :

Hicrî 365 senesinden 549 senesine kadar olan vakayii ihtiva ediyor.

Emaneti Hazine kütüphanesi No. 1378. Kabı kahve rengi, etrafı yıldızlı, eb'adı 31,3×18,5 sm. satır 41. varak 405, yazı nesih, kâğıdı abadî. Mürekkep siyah, serlevhalar kırmızı, cetveller kırmızı mürekkep. Başta iki sonda iki varak boş var.

Hicrî 710 senesinden 859 senesine kadar olan vakayii ihtiva ediyor.

Hazine kütüphanesinde mevcut bu üç cilt yazıları, kapları ve eb'adları itibarile birbirlerine benzemektedirler, müstensihleri kayıtlı değildir.

Topkapı sarayı Hazine kütüphanesi No. 1392. Kabı ebrû, eb'adı 31,6×17,6 sm. satır 39, varak 40, yazı talik, kâğıdı abadî. Mürekkep siyah, söz başları kırmızı, başta bir sonda bir adet boş varak var. Cetveller müzehheb. Müstensihî; Mehmet Raşit.

Hicrî 621 senesinden 628 senesine kadar olan 8 senelik vakayii ihtiva ediyor.

Topkapı Sarayı Revan köşkü kütüphanesi No. 1465. Kabı ebrû, eb'a-

dı 31,2×18,2 sm. satır 29, yazı nesih, kâğıdı abadî, varak 374. Mürekkep siyah, söz başları kırmızı, başta bir sonda iki varak boş. Başta boş varaktan sonraki varakın B sahifesinde (fihrist tercümei kıt'a tarihi Aynî Mehmet Said rahmetullahi aleyh) yazıyor. Altında serlevhalar fihristi yapılmış.

İç hali :

Faşlı fi kıssai Halil aleyhisselâmdan faşlı fi kıssai Yahya ve Zekeriya aleyhisselâmın 7 inci nev'inin sonuna kadar olan vakayii ihtiva etmektedir.

Murad Molla kütüphanesindeki Aynî tarihinin türkçeye tercüme edilmiş nushaları

Murad Molla Damad zade Kazıasker Mehmet Murad efendi kütüphanesi No. 1426. Kahve rengi kaplı, eb'adi 26,5×13,6 sm. satır 29, varak 332, yazı talik, kâğıdı abadî. Mürekkep siyah, söz başları kırmızı, iki varak başta iki varak sonda boş. İki boş varaktan sonraki varakta bir mühür var.

İç hali :

Hicrî 387 senesinden 430 senesine kadar olan vakayii ihtiva ediyor. Başta mütercimlerden Mehmet Said efendinin mukaddemesi var.

Murad Molla Hamidiye kütüphanesi Lala İsmail kısmında No. 318 birinci cild. Kabı vişne renkli, üstü yıldız şemse, salbekli, eb'adı 31,9×19 sm. satır 25, varak 277, yazı talik, kâğıdı abadi. Mürekkep siyah, söz başları kırmızı, başta bir sonda iki varak boş. Başta boş varaktan sonraki varakta bir mühür var, mühürün altında kitabın numara, varak, satır adetleri, tarihi telifi, müellifi yazılmış. Bu cilt yıldızlara ait 44 parça resim ihtiva etmektedir.

İç hali :

Bu cilt baştan mevcudat ve mahlûkatın beyanına kadar olan vakayii ihtiva etmektedir. Baş kısmında mütercimlerden Mehmet Salim ejendinin mukaddemesi var.

Murad Molla Hamidiye kütüphanesi Lala İsmail efendi kısmında No. 319 ikinci cilt. Kabı vişne renkli, üstü yıldız şemse, salbekli, eb'adı 29,1×18,1 sm. satır 34, varak 368, yazı talik, kâğıdı abadî. Mürekkep siyah, söz başları kırmızı, başta bir sonda iki varak boş. Boştan sonraki varakta Lala İsmail efendinin mühürü var, bu mühürün üst kısmında [elcildüssani min tercümei tarihi Aynî] yazıyor.

İç hali :

Halil İbrahim aleyhisselâm kıssasından Zekeriya aleyhisselâm kıssasının beşinci nev'ine kadar olan vahayii ihtiva etmektedir.

Murad Molla Hamidiye kütüphanesi Lala İsmail efendi kısmında No. 320 üçüncü cilt. Kabı vişne renkli, üstüne sonradan ebrû kâğıt kaplanmış eb'adı 32×28,6 sm. satır 29, varak 317, yazı talik, kâğıdı abadî. Mürekkep siyah, söz başları kırmızı, başta bir sonda bir varak boş. Birinci varakta Lala İsmail efendinin mühürü var. Bunun üstünde [elcildüssalis min tercümei tarihi Aynî] yazıyor. Bu cildin içindeki vakayi diğer tercüme edilen nushalardakine benzememektedir.

İç hali :

Mevlidi Meryem aleyhimüsselâm kıssasından Mensur Ebu Ali Hakem Biemrillâha kadar olan vakayii ihtiva ediyor.

Murad Molla Hamidiye kütüphanesi Lala İsmail efendi kısmında No. 321 dördüncü cild. Kabı vişne rengi, üstü yıldız şemse, salbekli, eb'adı 33,7×20,1 sm. satır 39, varak 309, yazı talik, kâğıdı abadî, serlevhası müzehheb. Mürekkep siyah, cetveller ve söz başları kırmızı, başta bir sonda bir varak boş. Boş varaktan sonraki varakta Lala İsmail efendinin mühürü, bir de okunamıyan bir mühür var.

İç hali :

Bu cilt Hicrî 5 inci seneden 23 üncü seneye kadar vakayii ihtiva ediyor.

Murad Molla Hamidiye kütüphanesi Lala İsmail kısmında No. 322 beşinci cilt. Kabı vişne renkli, üstü yıldız şemse, salbekli, eb'ad' 32,5×19,2 sm. satır 39, varak 403, yazı talik kâğıdı Venedik abadîsi, serlevhası müzehheb. Mürekkep siyah, söz başları ve cetveller kırmızı, başta 2

sonda 2 iki boş varak. İki boş varaktan sonraki varakta Lala İsmail efendinin mühürü var.

İç hali:

Bu cilt Hicrî 24 üncü seneden 119 uncu seneye kadar olan vakayii ihtiva ediyor.

Murad Molla Hamidiye kütüphanesi Lala İsmail efendi kısmında No. 323 yedinci cilt. Kabı vişne renkli, üstü yaldız şemse, salbekli, eb'adı 31,7×20,2 sm. satır 39, varak 399, serlevha müzehheb, yazı talik, kâğıdı Venedik abadisi. Mürekkep siyah, söz başları ve cetveller kırmızı, başta iki sonda üç varak boş. Başta iki boş varaktan sonra Lala İsmail efendinin mühürü, bir de imza var. Birinci varakta [elcildüssabi' min tarihi Aynî efendi] yazıyor.

İç hali:

Bu cilt Hicrî 285 - 454 senesine kadar olan vakayii ihtiva ediyor.

Murad Molla Hamidiye kütüphanesi Lala İsmail efendi kısmında No. 324 dokuzuncu cilt. Kabı vişne renkli, üstü yaldız şemse, salbekli, eb'adı 32,1×19 sm. satır 39, varak 438, serlevha müzehheb, yazı talik, kâğıdı abadi. Mürekkep siyah, söz başları ve cetveller kırmızı, başta bir sonda bir varak boş. Boş varaktan sonraki varakta üç tane alt alta Lala İsmail efendinin mühürü var, ayrıca okunamıyan iki mühür var. Birinci varakta [elcildüttasi' min tarihi Aynî efendi] yazıyor.

İç hali:

Hicrî 629 senesinden 714 senesine kadar olan vakayii havi.

Murad Molla Hamidiye kütüphanesi Lala İsmail efendi kısmında No. 325. Kabı ebrû, eb'adı 27,2×15,6 sm. satır 25, varak 210, yazı talik, kâğıdı Hind abadisi. Mürekkep siyah, söz başları kırmızı, başta iki sonda iki varak boş. Başta iki boş varaktan sonraki varakta [diğer tercümei tarihi Aynî] yazıyor.

İç hali:

Bu cilt Hicrî 39 uncu seneden 60 ıncı seneye kadar olan vakayii ihtiva etmektedir.

Murad Molla Hamidiye kütüphanesi Lala İsmail efendi kısmında 318 numaradan 323 numaraya kadar olan ciltler kapları, eb'adları ve yazıları satır adetleri itibarile birbirlerine benzemektedirler. Yalnız kâtipleri belli değil. Aralarında eksik bazı ciltler olmasa tam bir takım olabilirler. Yalnız 320 numaralı cilt bu takıma dahil değildir.

Üniversite kütüphanesinde Aynı tarihinin Türkçeye tercüme edilmiş nushaları

Üniversite kütüphanesi No. 2256. Kahve rengi kaplı, üstü yaldız şemse, eb'adı 31,1×18,4 sm. satır 39, varak 524, yazı nesih, kâğıdı abadi. Mürekkep siyah, söz başları kırmızı, müzehheb, başta iki sonda iki varak boş. Bu cilt muhtelif yedi cüzden ibaret her cüz'ün yazısı ve kâğıdı değişik. Bazı cüzler cetvelli, müzehheb başlıklı, bazıları cetvelsiz. Beşinci cüzün nihayetinde varak 345 de tercümetülfakır Veliyeddin yazılmış.

İç hali:

Hicrî 39 uncu seneden 282 inci seneye kadar olan vakayii ihtiva ediyor.

Üniversite kütüphanesi No. 2253. Kabı kırmızı renkli, etrafı çiçekli yaldızlı, eb'adı 31,9×17,1 sm. satır 39, varak 855, yazı nesih kırmızı, kâğıdı abadi. Mürekkep siyah, söz başları kırmızı, derinliği 7,8 sm. başta iki sonda iki varak boş. Bu cilt muhtelif beş cüz'ü havi, her cüz'ün yazısı kâğıdı değişik. Bazı cüzler müzehheb cetvelli, bazıları cetvelsiz.

Tarihin tarifinden Hicrî 20 inci seneye kadar vakayii ihtiva ediyor. Başta başlangıç ve mukaddeme eksik, sekizinci nev'i kureyşin nesebi zikrinden Hicrî 5 inci seneye kadar olan vakayii noksandır.

Üniversite kütüphanesi No. 2285 ikinci cilt. Kabı koyu vişne renkli

etrafı yaldızlı, üstü yıldız şemse salbekli, eb'adı 31,3×20 sm. satır 41, varak 421, serlevha müzehheb, yazı nesih kırmızı, kâğıdı abadî. Mürekkep siyah, söz başları cetller kırmızı, başta bir sonda bir varak boş.

İç hali :

On ikinci nevi Hazreti İsa aleyhisselâmdan Hicrî 23 üncü seneye kadar olan vakayii ihtiva ediyor. Sekizinci nev'i kureyşin nesebinden Hicrî 5 inci seneye kadar noksan.

Üniversite kütüphanesi No. 2286 üçüncü cilt. Kabı koyu vişne renkli, etrafı yaldızlı, üstü yıldız şemse salbekli, sonda bir varak boş, eb'adı 31,6×19 sm. satır 39, varak 440, yazı nesih kırmızı, kâğıdı abadî, serlevhası müzehheb. Mürekkep siyah, söz başları cetveller kırmızı, sonda bir varak boş.

İç hali :

Hicrî 24 üncü seneden 149 uncu seneye kadar olan vakayii ihtiva ediyor.

Üniversite kütüphanesi No. 2287 dördüncü cilt. Kabı koyu vişne renkli etrafı yaldızlı, üstü yıldız şemse salbekli, eb'adı 31,6×19,2 sm. satır 39, varak 421, yazı nesih kırmızı, kâğıdı abadî, serlevha müzehheb. Mürekkep siyah, söz başları kırmızı, başta bir sonda bir varak boş.

İç hali :

Hicrî 148 inci seneden 364 senesinin sonuna kadar olan vakayii ihtiva ediyor. 192 inci seneden 226 ıncı seneye kadar noksan.

Üniversite kütüphanesi No. 2288 altıncı cilt. Kabı koyu vişne renkli, etrafı yaldızlı, üstü yıldız şemse salbekli, eb'adı 31,4×19 sm. satır 41, varak 441, yazı nesih kırmızı, kâğıdı abadî, serlevha müzehheb. Mürekkep siyah, söz başları, kırmızı başta bir sonda bir varak boş var.

İç hali :

Hicrî 550 senesinden 709 senesine kadar olan vakayii ihtiva ediyor. Arada 564 senesinden 572 senesine kadar olan vakayi eksik.

Üniversite kütüphanesinde 2284 den 2288 numaraya kadar olan ciltler bir seri halinde birbirlerini takip ediyorlar, harici evsafı itibarile de birbirlerine benzemektedirler. Yalnız 2289 numarada birinci cilt asarı nefise arasında olduğundan göremedim. Bu ciltlerin beş ve yedinci ciltleri eksik olmasa tam bir takım teşkil edecekler.

Fatih kütüphanesi Aynî tarihi tercümesi :

Fatih Pertev paşa kütüphanesi No. 481. Kabı siyah, üstü yıldız şemse, eskimiş sonradan tamir görmüş, eb'adı 32,5×19,5 sm. satır 39, cetveller müzehheb, varak 751, yazılar muhtelif, kâğıdı Avrupa abadisi. Başta 4 varak vefiyatı ayan cetveli yapılmış, başta bir sonda bir varak boş.

İç hali :

Bu cilt Hicrî 626 senesinden 850 senesine kadar olan vakayii ihtiva ediyor.

Süleymaniye kütüphanesindeki Aynî tarihi tercümeleri :

Süleymaniye Esad efendi kütüphanesi No. 2347. Kabı ebrû, varakları gayrı muntazam büyüklükte, satır adedi tehalûf ediyor, yazı gayrı muntazam müsvedde gibi, kâğıdı beyaz kabaca, varak 99. Birinci varakta [قطعة من الترجمة لتاريخ عيني قطعه مترجم مولانا وهبي افندي بخطه] yazılı. Aynı sahifede yan kısımlarda bir kaç imza var. Serlevhalar belli değil, mürekkep siyah.

İç hali :

Hicrî 387 senesinden 430 senesine kadar olan vakayii ihtiva ediyor.

Süleymaniye Beşir ağa kütüphanesi No. 467. Kabı koyu vişne renkli, üstü yıldız şemse, eb'adı 17×31 sm. satır 39, varak 409, yazı mütemadiyen değişiyor, kâğıdı abadî esmer renkli. Mürekkep siyah, söz başları kırmızı, birinci varakta üç mühür yazılar var.

İç hali :

İki ayrı kısımdan müteşekkil 1 inci varaktan 128 inci varaka kadar

olan kısım Mekkenin fethinden Peygamberin vefatına kadar, vefatı havadisinden bir kısım dahil. 129 uncu varaktan son varaka kadar Hicrî 629 uncu seneden 732 inci seneye kadar olan vakayii havi.

Süleymaniye Beşir kütüphanesi No. 468. Kabı koyu vişne renkli. üstü yıldız şemse, eb'adı 32,2×21,2 sm. satır 39, varak 502, yazı değişik talik ve nesih karışık, kâğıdı abadî esmer beyaz renkli, sonda 1 varak boş. Mürekkep siyah, söz başları kırmızı, yazı itibarile üç kısma ayrılıyor. I. Nesih, II. Talik, III. yine nesih. Müstensihî belli değil.

İç hali :

Hicrî 629 lenesinden 791 senesine kadar olan vakayii ihtiva ediyor.

Süleymaniye Beşir aha kütüphanesi No. 469. Kabı koyu vişne renkli, üstü yıldız şemse, eb'adı 31,7×20,6 sm. satır 39, varak 405, yazı muhtelif, kâğıdı abadî bej rengine yakın. Mürekkep siyah, söz başları kırmızı sonda bir varak boş, birinci varakta üç mühür var. Bu cilt muhtelif kısımları havi.

- 1 — Birinci varaktan sekizinci varaka kadar yazı ayrı, cetvelsiz,
- 2 — 8 - 119 a kadar müzehheb cetvelli, 119 uncu varakın B sahifesinde velmütercimülfakir Şeyhî Mustafa Reisi Kuzatı Rum yazılmış,
- 3 — 121 - 224 üncü varaka kadar ayrı bir kısım. 121 inci varakın A sahifesinde [allâmei Aynînin İkdülcuman isimle müsemma olan tarihi kebirinden daîi Devleti Âli Osman Ahmet İlmi Halis Cinanın kalemile Arabiyetten Türkiye tercüme olunan on dokuzuncu mücellit] yazılı,
- 4 — 225 inci varaktan 348 e kadar ayrı bir kısım,
- 5 — 351 - 405 inci varaka kadar yine ayrı bir kısım. Baştan 224 üncü varaka kadar olan kısımların yazısı nesih, 224 üncü varaktan 405 inci varaka kadar yazı talik.

İç hali :

Hicrî 282 senesinden 455 senesine kadar olan vakayii ihtiva ediyor.

İKDÜLCUMAN Fİ TARİHİ EHLİZZEMANDA OSMANLILARA AIT VERİLEN MALÛMAT, BU MALÛMATIN OSMANLI TARİHLERİNİN VERDİĞİ MALÛMATLA MUKAYESE VE TENKİDİ

Aynî tarihinde 785 senesine kadar Osmanlılara ait hiç bir malûmata tesadüf edemiyoruz. 785 de Osmanlılara ait şu kadarcık bir kayıt var. «Bursada hâkim Emir Murad bey bin Orhan bin Osmandır» 795 senesinden itibaren Aynînin Osmanlılara ait verdiği malûmatı 4 kısma ayırabiliriz, 1 — Sultan Beyazıt devrine ait malûmat, 2 — Şehzadeler devrine ait malûmat, 3 — Çelebî Sultan Mehmet devrine ait malûmat, 4 — İkinci Sultan Murad devrine ait malûmat. Yalnız Beyazıt devrine gelmeden evvel Aynî tarihinde 767 senesinde şu malûmsta tesadüf ediyoruz. «Şevvali şerifin esede günü Melik Rum Orhan bin Osman tarafından resul varid olup gaza için bahirde iki yüz gurab teçhiz olduğu ihbar eylediklerine ilbası hil'at olunup mezburlara ianet olunmak üzere merakibi Mısriye teçhiz ve tehiye olunca hareket olunmak üzere irsali sefer eylediler».

767 senesinde Mısıra elçi gönderen Orhan Melik Rum Orhan bin Osman değildir. Çünkü Melik Rum Orhan bin Osman 761 senesinde vefat etmiştir. 767 senesinde Sultan Birinci Murattır, aynı zamanda Melik Rum olan Orhan bin Osmanın Mısıra sefir gönderdiğine dair Osmanlı tarihlerinin ne ilk devirlerde yazılanlarında ne de sonradan yazılanlarında bir kayıt bulunmaktadır (1).

(1) Hocam Mükrimîn Halil Bey Makrizîde bu Orhanın Melik Rum Orhan bin Osman değil, sadece Melik Orhan diye kayıtlı olduğunu söyledi. Böyle olunca bu Orhan Osmanlı padişahı Orhan bin Osman değil Menteşe oğlu Orhan oluyor. Bunun coğrafi vaziyeti itibarile Mısıra Osmanlılardan daha yakın ve onlardan yardım istemesi hakikaten daha uygundur.

Aynî tarihinde Beyazıt devrine ait verilen malûmat:

795 senesinde etrafı bilâddan derğâhı Melik Zahire elçiler geldiğini ihbar eder: 795 aenesinde Sultan Beyazıt Han İbni Murad han ibni Sultan Osman bin Orhan tarafından elçiler gelip Sultan Beyazıtın elinde illet zuhur edip tabibi hazik iltimas etmekle Sultan Berkuk hekim Şemseddin Mehmet bin Mehmednssagiri tayin ve harcirabını verip elçiler irsal eyledi ve Sultan Berkuk tarafından mukaddema Bursada Sultan Beyazıt Hana risalet ile tesyir (1) olunan Emir Hüsameddin Hasan Elgeçküni zikrolunan rüsül (2) maiyetle Mısıra avdet eyledi».

Beyazıtın elinde bir illet zuhur ettiğine ve Mısıra sefir gönderip tabip istediğine ve tabibin Mısır Sultanı tarafından Beyazıtta gönderildiğine dair Osmanlı tarihlerinin ilk devirde yazılanlarında (3) ne de muahhar devirde yazılanlarında (4) hiç bir kayde tesadüf etmemekteyiz.

796 senesi vakayinde: Timurlenk sebebiyle Sultan Melik Zahirin Mırsırdan hareket ve tarafı Şama azimeti beyan olunur: 796 senesi Rebiülahirinin yedinci Pazartesi günü otağı Sultanı Mısır Kahireden huruc etti ve Ridaniyede nasbı karar eyledi. Rebiülahirin 16 ıncı Çarşamba günü Melik Zahir ümera askerile Ridaniyeden hareket etti, Gazzeye geldi ve Cemaziyelevvelinin 11 inci ehad günü Gazzeden tarafı Şama revan, 20 ci günü Şama dahil oldu. Burada Toktamış Han tarafından elçiler gelip zebanı risalet ile bağı Timurlenk üzerine imdat ve ianet talep eylediler. Kezalik Sultan Bilâdı Rum olan Beyazıt bin Sultan Murad bin Sultan Osman tarafından elçiler gelip bağı mezburun def'inde maiyet (5) teasud (6) hareket edeceğini ilâm eylediler.

(1) Tesyir göndermek.

(2) Rüsül elçi.

(3) 1 — İskendername, 2 — Âşık paşa zade, 3 — Neşri, 4 — Muhiddin, 5 — İsimsiz Tarihi Âli Osman, 6 — Oruç Bey, 7 — Paris milli kütüphanesinde Mükrimin Bey tarafından istinsah edilen isimsiz bir Tarihi Âli Osman, 8 — Behcetüttevarih, 9 — Düsturnamei Enverî.

(4) 1 — Heştibehişt, 2 — Tacüttevarih, 3 — Solakzade, 4 Müneccim başı, 5 — Lûtfi paşa, 6 — Künhülabbâr.

(5) Maiyet: Beraberlik.

(6) Teasud: Birleşmek.

Osmanlı tarihlerinin ne birinci elden ve ne de ikinci elden yazılanlarında Beyazıtın 796 senesi Mısır sultanı Melik Zahire elçiler gönderip Timurun def'i için beraber hareket edeceğine dair haber gönderdiği hususunda hiç bir malûmata tesadüf edemiyoruz.

798 senesi vefiyatında: Elkadı Zeyneddin Sefer şah mezbur fermanı fermay memaliki Rum Sultan Beyazıt bin Sultan Murad tarafından risalet ile Kahireye gelip müddeti kalile ikametden sonra senei mezkûre Cemaziyelevvelinin üçü evvelinde vefat edip nazırülcüyüş Cemaleddin Mahmudun huşuna defnolundu. Rahmetullah ve tarihi mezburdan mukaddem tahsili ulûm maksadile kudûm edip bu'du zaman bilâdı Ruma revan olup Sultan Beyazıt Han hizmetine intisab edip risalet ile Mısıra geldiği vakte değin hizmeti Sultan maalhesab ile kâmiyab idi. Kendisi olduğundan daha yüksek görünmesine rağmen bir takım faziletleri vardı.

Kadı Zeyneddinin Sultan Beyazıt tarafından risalet ile Kahireye gönderilip orada vefat ettiğine, Mısıra gitmeden evvel Sultan Beyazıtın yanında hesap işlerle meşgul olduğuna dair Osmanlı tarihlerinde malûmat bulunmamaktadır.

799 senesi vukuatında: Bu makale ferman fermayı memalik Anadolu olan sülâlei celilei Osmaniyeden Yıldırım Han hazretleri tarafından Şah Aliye ve mezbur tarafından dahi Emir Tolonun diyarı Kahireye geldiği beyanındadır: Senei mezbur Rebiülevvelinin on dokuzuncu günü Cumada Emir Tolo diyarı Kahireye gelip Sultan beyazıt yanında olup Sultan Mısır tarafından firar eden vüzerai ulema ve cenk vuganın keyfiyetin Melik Zahir Berkuka haber verip der ki Yıldırım Beyazıt Han Sultan Osman Engürüs kıralı muharebe edip kıral Bedhalin ekser askerinin tamaa şimşir ve bakıyyetüssüyufu dahi esir ve mali ganayim askeri delirin seyreyledi ve firar eden Şemseddin bin Cezri dahi muazzez ve mükerim mültefit ve muhterem küllü yevm yüz yirmi dirhem tayin eyleyip ziri himayesinde şadü hürremdir deyip ve Şemseddin mezburun Kahireden tahtıgâhı Sultan Beyazıtta varıncaya değin esnayı tarikta vaki olan ahvalâtın dahi haber verip der ki bundan akdem tarafınızdan Şemseddin bin Cezri ile ibni Temiye firar ve İskenderyeden sefineye süvar olup iki buçuk gün gittikten sonra sefineleri Antalya limanında karar ettikte mukaddema Şemseddinden telemmüz etmiş Antalya mutasarrıfı nedemasından Hacı Musa nam kimse

üstadı Şemseddinin Antalyaya kudümün işitip mezbur zat ve haysiyet ve kader keyfiyetini Antalya mutasarrıfına gereği gibi ifade edip mutasarrıfı mezbur dahi bunları davet ettikte mezburlar sekiz gün Antalyada ikamet ettikten sonra Sultan Beyazıt Han arzusile yola revan olup tahtıgâhı Beyazıt olan Medinei Bursaya sekizinci günde vasıl olup ahali Bursa dahi azim ikbal ve ulema ve uzeması cümle istikbal edip izzü ihtişamla şehre götürüp derhal mezbur dahi Sultan Beyazıt buluşmak murad ettikte padişahı dahili şehirde bulmayı tebdil hava kasdiyle birkaç eyyam sahrayı Bursada meksü ârâm vaz'ı hiyam etmiş bulup Şemseddin mezbur orduyu hümâyûna azimet ve otağında buluşup arzuhal eyledikte Sultan Beyazıt mezburun kudümundan memnun ve ikramü ihtiram ile tatyibi derun etmek için dokuz re's esb ki üçü at ve üçü iğdiş ve üçü katır ve biraz kul ve cariyeye in'amü ihsan eylemiştir deyip ve yine Sultan Mısır böyle haber verdi ki sabıkan Şam nezaretinden firar eden devletiniz vüzerasından Taceddin bin ebi Şakir dahi Sultan Beyazıt yanında iltica ve ihtifa etmiş. Zira Şemseddinin refiki olan İbni Temiye kendüye gürüşüp serapâ ahvalin İbni Teymiye nakledip, İbni Teymiye nakl üzere Taceddin mezbur vüzeratı Şamdan firar kasdile Berut nam mahalle varıp andan keşti süvar ve muvafık rüzgâr ile Cezirei Kıbrıs çıkıp iki ay mikdarı Kıbrısta ikamet ettikten sonra Bursaya azimet ve anda Sultan Beyazıt arzuhal ve ifadei ahval ettikte Sultan Beyazıt dahi sebebi firarından sual edip Taceddin mezkûr dahi cevaba tasdi edip demiştir ki: Sultanı Mısır bir maddei cüz' iye için bana gazab edip tayin ve tayinat ve vezaifi iradımı cümle ref' ve küllü yevm elli dirhem zahiriye tayiniyle def'eylediği firarıma sebep oldu demiştir diye Emir Toloy mezbur hatmi kelâm edip bu kelâm küşized Melik Zahir oldukta cevabında der ki eğer ihsan olunan elli dirhemden ziyade ana lâyük indimizde mahlûl vazife olaydı anı dahi ihsan ederdik diye hezle âmiz sözler tekellüm eyledi.

Osmanlı tarihlerinin hiç birinde Şemseddin bie Cezerinin Bursaya geldiğine, bu zata Sultan Beyazıtın yaptığı ikrama ve daha sonra Şam vüzeratından firar eden Taceddin bin ebi Şakirin Beyazıt yanına ilticasına dair malûmat bulunmuyor.

799 senesi vakayiiinde: «Şabannın yirmi üçüncü Pazartesinde Sultanı Mısır ordusuyla derya tarafından Dimyata gelip Sultan Beyazıt Han bin Sul-

tan Osman Han tarafından elçi ve hediye kesire ki abid ve kul ve tuyurdan atmaca ve şahin ve kumaş ve meta' misillü hediyeler ile Frenk üserasından beş reis esiri Frenk ki her biri zu'munca mülükü Frenk olup esir olmakla içlerinden ikisine hidayeti ilâhî erişip şerefi İslâmla müşerref olup elçi mezbur ile Dimyattan Kahireye hazır oldu». Osmanlı tarihlerinde 799 senesinde Mısır hediye ve elçi gönderildiğine dair malûmata tesadüf edemiyoruz. Yalnız Niğbolu muzafferiyetinden sonra 798 senesinde Beyazıtın parlak muzafferiyetini İslâm hükümdarlarına ilân için birçok harp esirleri ile birlikte sefirler gönderiliyor. Hammerde verilen malûmata göre, Mısır Sultanının hissesine hıristiyan ordusu asılzadegânı maiyyeti hademesinden bulunan altmış esir isabet etmekte ve bunların arasında Macar beylerinden biri bulunmakta idi. 799 da Mısır vasıl olan sefir 798 senesinde gönderilen sefir olması ihtimali var. Yalnız Hammere göre gönderilen esirlerin adedi 60 olması lâzım gelirken esir adedi beşe inmektedir. Netice olarak 799 da Mısır gelen sefir ve hediyelerin ne zaman ve ne maksatla gönderildiğini kat'i surette bilemiyoruz.

Yine 799 senesi vakayiiinde: «Şevvalde sahip Taceddin ibni ebi Şakir Kahireye muvasalât etti. Bu zat Sultanın havfinden Ruma kaçmıştı. Rumdan dönerken denizde Frenkler kendisini esir ettiler. «Şevbek» li bir hıristiyan onu satın aldı ve Kahireye getirdi. Sultan onu affetti, o da evinde işsiz olarak oturmağa mecbur oldu».

Osmanlı tarihlerinde Taceddin ibni ebi Şakirin Ruma geldiğine ve daha sonra Rumdan Mısır döndüğüne ait hiçbir kayıt bulunmamaktadır.

800 senesi havadisinde: «Tahtıgâhı mülük olan Bursada Sultan Beyazıt Murad Han ibni Orhan bin Osmancık idi».

800 senesi vefiyat ayanda: «الملك القاضي ابوالفتح رهان الدين احمد بن عبدالله صاحب سواس و قيساريه وغيرها senei mezkûre tarihinde mukaddema zikrolunduğu veçhüzere taifei Türkmandan evlâdı Bozdoğan muarekesinde maktulen vefat eyledi. Mezbur evail halinde ilmi şerife şugul ve tahsil menkulât ve makulât tekmil için diyarı Mısır kadim, [Sırgıtmış] medresesinde müddeti medid tahsile medarisinde oldukta yine kendi vilâyeti olan Sivasa âzim olup bu'dü zaman kazai Sivasa tevellâ günden güne rütbesine terakki geldikte müsaadei bahta gurur ile sevdâyı saltanata sülük ve Sivas, Kayseriye, etrafında olan bilâdı karyelere mülük olup hutbe ve sikke namına

darp ve kiraat ve Sultanurrum fissivas lâkabıle iştihamı cür'et eyledi. Zâtında kerimünnefs zi fitnet ve selâmeti tabı sebebile Farisî ve Arabî ve Türkî şîir tekellümüne kudreti olup istima' melâhi ve şürbü hamir menahi irtikâbile ziyade kendiye itina ve istikyandan naşi mülükü İslâmiyeden ne Devleti Âli Osman ve ne Mısır Sulan ve ne Timure serfürü etmedi. Lâkin hasmıgerden küşa olan hüdayi müstean mezburu nas indinde kadri dun taifei Türkman elinde helâkle ibreti nümâyî âlemyan eyleyip badehu Ferzendi yerine istihlâf ettikte Yıldırım Beyazıt Han hazretleri evvelâ etrafı bilâdına istilâ saniyen memleketi Sivasa mansıbı livâ etmekle cümlesi kabzei tasarrufuna duhul eyledi».

İsimsiz Tarihi Âli Osmanlarda Sivasa'nın alınması hakkında kısaca şu malûmat var. «Yıldırım Han Amasyaya çıktı. Kadı Burhaneddin oğlundan Sivasa aldı, oğlu Ebu Süleymana verdi. Âşık paşa zade bu vak'a hakkında: Kadı Burhaneddin Allah rahmetine vardı, oğlu küçücük kaldı ve bir kızın dahi Zülkadir oğlu Nasreddin beye vermişti. Burhaneddinin oğlunu Nasreddine gönderdiler. Anin içinkim vilâyetin ayânları Beyazıt Hana adam gönderdiler. Beyazıt Han sürdü Sivasa geldi. Hep vilâyetin ayânı karşı geldi, kanun padişahı ne ise oldu. Beyazıt Han dahi Sivasa oğlu Emir Süleymana verdi (1). Neşri (2) Kadı Burhaneddin ki Sivasta bir suretle det emir olup Rumu bilküllüye kabzai fethinde ve tahtı tasarrufunda kılmıştı. İzharı muhalefet edip Mısır Sultanına iltica ettiği Beyazıt Hanın sem'i şerifine yetişip bitevakkuf hemen ol seferde azmetti ve bundan evvel Kırk dilim nam yerde Hüdavendigâr Kadı Burhaneddin dahi vakıya uğrayıp oğlu yerine geçti. Sivasa halkı Hüdavendigâr'a haber gönderip sultanım gelsin bu vilayeti zapdetsin diye bir adam gönderdiler. Hüdavendigâr Amasyaya varınca sahibi istikbal edip şehri teslim zira Kadı Burhaneddin anı incitmişti. Andan Hüdavendigâr Sivasa yakın varınca Kadı Burhaneddin oğlunu Zülkadir oğlu Nusreddin beye gönderdiler. Zira Kadı Burhaneddin Zülkadir oğluna kızın vermişti. Çün Hüdavendigâr Sivasa geldi, istikbal edip şehri teslim ettiler. Kanunu Osmanî mucibince amel edip Sivasa oğlu Emir Süleymana verdi. mütehasıl Hüdavendigâr Sivasa, Tokatı, Amasyayı fethedip mecmuu Rumu bilküllüye tahtı hükümetine kıldı. Sıhhatü selâmet-

(1) Âşık paşa zade sahife 73

(2) Neşri Süleymaniye, Esad efendi kütüphanesi No, 2000. Varak 51 - A

le geri oi kışı Bursada kışladı. Tacüttevarihde bu vak'a biraz daha tafsil edilmiş, fakat esas itibarile verilen malûmat Neşrinin Âşık paşa zadenin verdiği malûmata uygundur. Yalnız bu vak'anın oluş senesi hakkında muhtelif menbalarda tehalûf ediyor. İsimsiz Tevarihî Âli Osmanlarda Âşık paşada bu vak'a 798 senesinde Neşri ve İdrisi Bitliside 794 senesinde gösteriliyor. İbni Hacer Askalânî bu vak'ayı 799 senesinde, tetkik ettiğimiz Aynî tarihinde bu vak'a 800 senesi vukuatında gösterilmiştir.

801 senesi vakayinde «Zilhiccenin on beşinde Yıldırım Beyazıt Han bilâdı Rumdan Malatya ve Darende tarafından asker nusreti eser irsal ve Malatyayı kabzayı teshire ithal ve Darende'yi tazyik ve muhasaraya azmü ithal esnasında iken ehaliü beled Sultanı Mısıra ifadei hal ettiklerinde mahı Zilhiccenin on üçüncü günü Sudun Tayyar mevcut olan askerile tarafı mezbura ilkar edip ahvali cesticü ehaliü belde emniyet ve selâmeti müş'ir küftü gû ile an karib askeri pişmar peyki sebavar gelip kasdü cenk ve pigâr olundukta cemiyetleri tarümar olur. Hemen sizler panihadei meydan karar olup havfü haşiyetten emin ve salim olun diye mezbur Tayyar bilâdı mezkûreyi hıfzu herasete dergâr ve acalete teşhiz ve askeri sabit berkarar oldu».

İsimsiz Tevarihî Âli Osmanlarda Malatya ve Darendenin alınması hakkında şu malûmatı görüyoruz: O yıl Mısır Sultanı Berkuk vefat etti. Yıldırım Han vardı, Malatya üzerine düştü. Malatya, Darende ve Behisniyi fethetti geldi, geri Bursada oturdu. Hicretin 798 inde Yıldırım Han Malatyayı Türkmenden aldı, Behisniyi kürtlerden aldı. Âşık paşa zade yalnız Malatyanın Türkmenden alındığını söylemekle iktifa ediyor. Tacüttevarihde 798 senesinde Behisni ve Malatyanın Türkman elinden fethedildiği kayıtlı. Neşride Münecim başı tarihinde Malatya ve Darendenin 800 senesinde alındığı yazılı. İsimsiz Tevarihî Âli Osmanlara ve Âşık paşa zade ile hoca Sadettine nazaran Malatya 798 de alınıyor. İsimsiz Tevarihî Âli Osmanlar buna Sultan Berkukun vefatından sonra kaydını ilâve ediyorlar. Eğer Malatya ve Darende sultan Berkukun vefatından sonra alınıyorsa Berkuk 801 tarihinde vefat etmektedir ki bunların söyledikleri 798 senesi yanlıştır. Bunlara göre Malatya ve Darende 801 sensinde alınmalıdır. Mevverihî Aynide Malatya ve Darende fethini 801 de göstermiştir ki isimsiz Tevarihî Âli Osmanların işaretlerine göre hakikate en uygun tarih budur.

802 senesi havadisinde: Umumen memaliki Anadolu ve tahtigâhı Bursa malik Sultan Beyazıt Han bin Sultan Murad Han bin Sultan Orhan Han idi.

802 senesi vapayinde: «5 Şaban. Naibi Malatya olan Emir Çakmak Safeviye hil'ati ilbas edip mukaddem Tennim Hasan isyan ettiği esnada itaat, Tennimden rukerdan olduğu ecilden Tennimin zebhettiği Nevruz Hazeri yerine hacibi hicabı Halep olmak üzere mezbur Çakmak tayin olundu. Lâkin refaiyet ile tasarruf mümkün olmayıp ahzû müsadere olundu. Sebebi ahzi: Mezbur Çakmak naibi Malatya iken Yıldırım Beyazıt Han tarafından elçi gelip haber verdi ki Timurlenk Bağdadı istilâ eyledi ve sebebi istilâsı dahi budur ki mukaddem zikrolunduğu üzere mutasarrıfı Bağdat Ahmet Sultan bin Üveys firar edip Kara Yusuf bin Kara Mehmet yanına iltica eyledi diye veçhi meşru' üzere elçi mezkûr serapâ macerayı naklettikte mezbur Çakmak gazabından pürateş olup elçi mezburun sakalın tıraş edip tarafı Beyazıtta irsal ettikte bu vaz'ı nahemvar sebeble Beyazıt Han dahi canibi Malatyaya atfû inan ile mezbur Çakmak ahzû haps etmekle bâdaş ve intikama hemistek olduğu mezkûrdur.

Osmanlı tarihlerinde Malatya naibi Emir Çakmak Yıldırım Beyazıt tarafından elçi gönderilip bu elçinin Çakmak tarafından sakalın tıraş edilip Beyazıtta gönderildiğine dair hiçbir kayde tesadüf edilemiyor.

803 senesi vakayinde: Sultan bilâdı Rum Yıldırım Beyazıt Han bin Murad Han idi.

803 senesi vakayinde: Timur geci reftar askeri bişmar ile azmi Hindistan edip sekiz sene mikdarı iklimi Hind vesair diyarü bilâdı harap ve yebab ettikten sonra tarafı Tibrizden Ruma, andan canibi Şama teveccühü emri mukarrer olduğunu sali mezbur Muharreminin 9 uncu isneyninde tarafı Dımışkdan reisi (saiyan) Toktimur Kahireye hazır olup bu gûna haber verdi ki Timur senei sabıka evahirinde beldei Sıvası ahzedip kasdı iklimi Şamı istilâ etmektedir. Keyfiyeti ahzû Sıvası mukaddem zikrolunan Ahmet bin Üveys macerası için bilâdı Hindden beldei Tibrize gelip kudümü Timurdan mukaddem şahseyini mezbureyn Tibrizden firar ve etrafı Halepte karar andan ziri himaye Sultan Beyazıtta iltica ettikleri mesmuu Timur olmakla mezburları ele getirmek kasdile Medine ve Sıvasa gelip bir müddet muhasara ve ikamet ve abalisini tazyik ve teşdide mâlâzemet edip

ve Yıldırım Beyazıt han tarafından maensub olan mutasarrıfı Sıvas Emir Mustafa nam kimse on binden ziyade askere malik iken mukavemet edemeyip ahirülemir mutasarrıfı mezburu ahzile şehri istilâ ve üç binden ziyade bigünah müslümananı katle ictiradan sonra esvarı kal'ayı serapa hedim ve nice medaris ve cevamii ateşe yakmakla münhedim ettiğinden maada askeri nuhuset eserinin ettiği şerrü fesad ve katlü ibad hadden efzun ve nehbü mal ve ahzû elfal ve taarruzu iyal tadâddan birün olup bir aydan ziyade şehri mezburda ikamet ve $\text{آهزؤ مال و سفقى دىما}$ ile hareket etmekle Sıvasa bu gûnâ zulmetmiştir ki ilâ ahirüleyyamı mezkûr ve ilâ hazel'an duruptan olduğu meşhurdur. Bedehu Sıvistan kalkıp beldei Darendede ve Elbistan üzerine varıp anda dahi tarif ve tavsiften hariç zulmü fesad ettikten sonra Malatya şehrine dahil olup muradı üzere hareket ile on günden ziyade ikamet edip andan Behisni nam şehre rihlet eyledi. Lâkin kat'a ahzû tahribe taarruz etmedi. Ademi iltifatına bu gûnâ sebep naklolunur ki Timur mezburun kemali heybetinden zühreler çâk ve havfinden nice adamlar helâk olmuşken Behisni gibi şehri teshirde tevkif ızharı acizden için olmayıp belki zulmü tuğyan ve fesadü isyanına ziyade itinası olduğu ecilden şehri merkuma vaz'ı kudüm ettikte diyarı Halebin ayân ve ekâbirine hitaben name tahrir ve irsal ve cümle sıgarü kibarı istikbal ve merasim dameni pusda istical etsinler diye birkaç zaman cevapnameye müterakkıb ve nikran oldu. Vaktâ ki iradei Timur etraf âlemde meşhur Şam ve Halebe kasdı mezkûr olmakla Sultanı Mısır naibi Şam Sūdunu serdar edip vafir asker ile Şamı hıfzu herasete memur ettiği kariben zikrolunur. Elhaletü hazihi serdarı mezkûr havalii Halebde muntazır kudümü Timur iken namei ressi Timur vasıl ve huzuru serdara dahil oldukta serdarı mezbur resulü mezkûru bilâ aman maslûben katleyledi haberi mesmuu Timur oldukta kahru gadabından çâk çâk ve gururu kibrinden kendiyi rütbei helâke götürüp teshir Behisnidan ferağat ve acaleten Ayıntaba azimet anda iki gün mikdarı ikamet ile tarif ve tavsifi hariç zulmü fesad ve şehir ve kal'asın berbad etmekle Ayıntabı harabı abâd ettikten sonra Medinei Halebe teveccüh eyledi».

Osmanlı tarihlerinde Sıvasın Timur tarafından zabtû tahribi hakkında Âşık paşa zade: Timur dahi «Sıvas» a geldi. Cenge başladı, lâğım vurdular, barusun yıktı, halkını esir etti. Neşri: Timurlenk dahi Hicretin 803

ünde Sıvasa geldi. Hisarı lâğım la alıp yıktı, halkını esir etti». Oruç bey «Timur Sıvas şehrini alıp harap edip halkını helâk edip, hisarın yıkıp, andan geçip Şam kastine yürüdü». Hammer Halkondil ve Şerefeddin Yezdi tarihinden istifade ederek Sıvasın tahribi hakkında oldukça mufassal malûmat veriyor: Sıvas [kadim sebaste) ki, Sultan Selçukî Alâeddin tarafından müceddeden inşa kılınmıştır]. Asyanın yalnız en müstahkem değil, ehali en çok şehirlerinden biri idi. Zira Timurun zamanı istilâsında yüz binden ziyade seknesi vardı. Yüksek bir duvar ve geniş bir hendek ile muhat idi. Müdafileri gerek kuvvetçe gerek sebatça istihkâmâtının metanetile mütenasip idiler. Hulâsai kelâm, teshiri muhal bir memleket denilebilecek ahval müctemi' idi. Lâkin bütün şu fevâit Tatar cihangirinin saikai hiddetile şehri tehdit etmekte olan felâketi def'edemedi. Şehir üç taraftan su ile mâli derin bir hendekle muhafaza olunduğu cihetle Timurun askerleri yalnız Garp tarafından ve istihkâmâtın altına girdiler ve fakat toprağın akmasını men için büyük kazıklar dikerek kuvvetli tahtalar ferşettiler. Açılan hüfreler vüs'ati matlûbeyi bulunca lâğımcılar tahtalara, kazıklara ateş vererek geri çekilirlerdi. İstihkâmâtın azim parçaları tarra-kalarla yıkılırdı. Mevkiin kuleleri, istihkâmaları bu suretle yavaş yavaş kayboldular. On sekiz gün devam eden muhasaradan sonra beldenin ehali badema her türlü mukavemetin faydasız olduğunu görerek galibin mürüvvetinini istida ettiler. Timur yalnız Müslümanlara ilişmemeğe muvafakat gösterdi. Hıristiyanlar, hususan muhasaralara kahramanca müdafaa eden 4000 Ermeni süvarisi teslim mukavelenamesi mucibince esir ediliyordu. Ancak vahşi Timur verdiği söz ve ettiği yemin hilâfına olarak diri diri yere gömmek üzere bunları askerine tevzi eyledi. İşte o zaman tarihin hiçbir misalini söylemediği bir sahne hunin nümâyân oldu. Cengiz Han hattâ bizzat Timur, hiç bir vakit honhuvarlığı bu dereceye götürmemiştir. Pek çok şehirler harap ve ehali katli âm edilmişti. Lâkin bunların hiç birinde galibin hiddeti bu kadar ince düşünülmüş bir barbarlık suretinde tezahür etmemiştir. Hıristiyanlar -başları iplerle bacaklarının arasına sıkıştırılmış olduğu halde- onar, onar geniş hendeklere dolduruldu. Çukurlar tahta ile örtülerek üzerine toprak konuldu. Tâ ki şu suretle işkence altına alınan bedbahtlar bu korkunç mezarlarda geç ve fakat muhakkak bir ölüm ile terki hayat etsinler. Kan içici cihangirin intikamı

bununla da kanaat etmedi. Şehrin en merd ehali eni eğer bunlar berhayat bırakılırsa onlardaki cesaret hemşehirlerine sirayet eder diyerek idam ettirdi. Marazlarını şehrin diğer ehali sine sirayet ettirmemek behanesile bütün cüzzam malûllerini de öldürdü. Nihayet kadınlar, çocuklar, ihtiyarlar bile istisna edilmedi. Sultan Beyazıtın oğlu Ertuğrul da mukavemeti kahramanilerine bedel mahrumu hayat olan mazlumeyn meyanesinde idi. Timur şehzadeyi günlerce arkasında denaetkârane sârükledikten sonra boynunu vurdurmak suretile idam eyledi (1).

Aynî Timurun 3 binden ziyade Müslümanı katlettiğini yazıyor. Hammer ise Timurun 4 bin Ermeni süvarisini feci surette katlettirdiğini söylüyor, ayrıca 3 bin Müslümanın katlinden bahsetmiyor. Aynînin 3 bin Müslüman dediği 4 bin Ermeni süvarisi midir? Yalnız Hammer haşiyede Arap şahın bu 4 bin kişiyi 3 bin gösterdiğini kaydediyor ki Aynînin bahsettiği adetle Arabşahın söylediği adet birbirine uymaktadır. Aynînin katlini söylediği 3 bin Müslüman Hammerin dediği 4 bin Ermeni genci olacak.

803 senesi vakayinde: «Zilhiccenin 25 inci hamisinde Yıldırım Beyazıt Han tarafından Ahmet paşa nam emir elçi namile Kahireye gelip kibar ümerayı Osmaniyeden olduğu ecilden hicab ve mihandariyeler istikbal edip babı Berkiyede vaki Kıştemir Mensurinin sarayına iskân olundu».

Osmanlı tarihlerinde Yıldırım Beyazıt Han tarafından Ahmet paşa namında bir sefirin Mısıra gönderildiğine ait hiç bir kayde tesadüf edemiyoruz.

804 senesi vakayinde: Padişahı memalik Anadolu vesair bilâd Beyazıt Han bin Sultan Murad Han bin Sultan Osman Han idi.

805 senesi vakayinde: Bu makale Timurlenk ile Yıldırım Beyazıt Han bin Murad Han bin Orhan Han bin Osman Han beyninde cereyan eden vak'ai hayret efzayi beyan eder.

Evaili senede Timur mahudun bilâdı Ruma azimeti ve hanedanı Âli Osmana taarruzu haberi şayi olup hakikati hal niye müncer olduğu malûm olmamıştır. Sonra vak'ai mezkûrede mevcut olup maddei gereği gibi malûmu olan bazı mevzuku bih kimseler bugûna naklû ihbar ettiler ki kaçan

(1) Hammer cilt : 2, Sahife : 44.

Timurun Rum tarafına azimet ve hareketi muhakkak olduğu mesmuu Sultan oldukça derhal bilâdı Rumdan bin kere bin askere balığ olur piyade ve süvari ve ıstılahlarında subaşı tabir ettikleri ümerayı kibardan cem'i kesire ki içlerinden birine kapu demirtaş demekle maruf olup yalnız 20000 asker maliki müsteşar ve müemmen ve emin askerde sahibi fen bir emiri zi tedbir ve kayın pederi İbni Lâz ve şehzadei ülâ Emir Süleyman ve Medinei Tokat ve Amasyaya mutasarrıf olan Kürşcü nam şehzade ve veziri olan Ali bey Çelebi mezburun kudüm şumi kürsii memlekete panihade olmazdan mukaddem on beş konak mikdarı karşı çıkıp Medinei beyza yani Akşehir sahrasına ilgar edip anda mukabil oldular. Hattâ o gün kesreti ziham ve sür'ati tam sebeble bitap ve teşnelikten ziri pâyi cemiyette 25 adam helâk oldu diye naklettiler. Bu esnada Timur hiyeli rubane ile Sultanı müşarünileyhe adamlar irsal edip sen mücahidi fi sebillillâh bir gazi padişahsın, etrafına taarruz etmek değil teveccühü nazar dahi melhuzum değildir. Ancak sen âbâ ve ecdadının mutasarrıf oldukları memlekete kanaat edip ve Ebi Said Han zamanında emiri Rum olan Emir Ertina destinden abzettiğin bilâdı bana ita eyle diye iğfal eyledi. Sultan bülendi aşiyân ibadullaha merhameten niza ref'olmakla nâs hetki ırz ve sefki dimağdan salim ve emnü âman istirahatta daim olsunlar diye bu duruşu bi fûrua firifte olup mevadia suretinde müsaade ve muvaideye meyletmişlerdi. Ey-yamı kalile mürurunda asitanei saadete Medinei Kemah sükkânından Surupa Berhune bir mikdar piyade fıkarâ gelip izhar ettiler ki Timur şehri Kemahı vurup ekser ehâlisin katil ve evlâdü iyallerini esir eyledi. Bu haber mesmuu Sultanı Beyazıt oldukça taaccübü kinan bu mekkâr ve gaddar bizimle sulh olup ve bilâdı taksim etmeğe teahhüd edip bu güftar yedi riftarına müsaade olunmuşken nakzı ahdedip bu misillü kâra cür'et dahi denaettir ve kabahattir. Badelyevm ne keyfiyetle kavil fiiline itimat olunur, daima kârı و آل تبرک ve âl mekrü keydile halkı iğfal olduğu malûm oldu diye sulhten ferağat ve harbü kıtâle teşmir sakı azimete ferman eyledi. Hulâsai makal tarafeyn askerinin meydana sürüp birbirlerine mukabil oldukça Timur yine âdeti me'lûfesi üzere karibü edbara yüz tutup askeri Sultan mezburu havf ve haşiyetten firar eyledi. Zu'mettiler anlar firar ve ademi firar nizaında iken Timur tarikı ahardan sür'at edip 8 günde Umriye yani Ankara şehrine vasıl olup kal'asını muhasara ve çarşı

pazarın ihrak emreyledi haberi Sultana mün'akis oldukça anlar dahi cümle askerile ilgar edip sekizinci günde askeri Timura vasıl oldular. amma sür'ati seyirleri sebeble esban ve merdiman bitab ve tuvan oldu ve ekser asker piyade olmakla ta'bü meşekkatten cümlesi meyti müteharrik misillü bimecal oldular. Bunların bugûnâ kudümü mesmuu Timur oldukça birkaç gün meksü ârâm edip istirahat ve kuvvet bulmak lâzım gelirse şayet mukavemet mümkün olmağa diye alelfevr mülâkat ve mukabele cenk ve mukateleye sa'yile emredip askeri Sultan bu haleti müşahede ettikte mülâkattan teberri murad ettiler. Amma tarafı muhalifin iltifat etmeyip azmi rezme ttikleri esnada bunlar dahi muztarip olup hasbelimkân mukabeleye yüz tuttular. Mahalli cenk Medinei Ankara kurbunda manendi umman bir sahrayı bi pâyânda Muharrem'in beşinci ahadı alessesher tarafeyn mukabil olup ol gün vakti asradek ol rütbe cenk ettiler ki iki askerden 80 bin mikdarı adam helâk oldu. Badelasır Sultan askerinin tabü tuvanları bilkûliye munkati olup kat'a harekete mecalleri kalmamakla Timurlenk mikdarı yüz bine yaklaşan askeri pusuya koymuştu, bunlar pusudan çıkarak sağda bulunan Emir Süleymanı hezimete uğrattılar ve merkezde bulunan babasının üzerine atıldılar. Ordunun sağ tarafı halî ve تنها kaldı. Eğer askeri Sultan bir mikdar kuvvetli bulunup cenge müzaheret etmek lâzım gelse Timuru rüsvâ etmek emri mukarrer idi. Zira askeri Timurun ekseri firarı edbara yüz tutmuştu. Lâkin iradei âliye hakkı hilâfete taallûk etmekle bu gûnâ zuhur eyledi. لا يزال عما يفعل بعد هذا Emir Süleyman yüz bin mikdarı asker ile kürsii memleket olan Bursa tarafına firar edip mahalli ma'rekte Sultan Beyazıt ile kalan askeri Timur ihata edip Sultan ahz ve bakıyyetüssüyuf olan ülûfu mezellet melûf dağılıp her biri bir terafa perakende oldular. Akşam karib olmakla bir mikdar asker tahlisi giriban eyledi. Eğer leyli hâciz olmasa ekser belki cümlei asker helâk olmak emri mukarrer idi. Kaçan sabah oldukça yeminü yesarında zaferyab oldukları askeri Rumu ahzü tahsil ederek üç bin mikdarı adam dahi helâk ettikten sonra Sultanı müşarünileyh memsuken huzuru Timura ihzar olurduktâ mahpus şeklinde bir hayme ihzar ve a'dadı derunu haymeye hapis ve etrafına hıfzı heraset için didebanlar tayin eyledi. Bادهu ol zalimi biaman bilâdı Rumun şehri karasına keyfe mayeşâ zulmü fesadın icra edip cümle umranda Şam, Halep misillü viran ve yevmü âşiyân eyledi. Hususan kürsii

memleket olan Bursayı ihrak Anadolu'da 6 aydan ziyade ikamet edip ekser ahaliyi katli esir ve malların yağma ve ehlü iyallerine hetki ırz ve sefki dima, maada şehirleri ateşe yakıp harap eyledi. Bu esnada Emir Süleyman kendi etbaile Kostantaniye yakasına firar ile tahlisi nefseyledi. Amma Sultanı müşarünileyh hakkında bazılar şiddet kahrü elem ve hiddeti gayretü gamdan vefat eyledi deyip bazılar dahi o zalimi bi amân şerbeti şehadet ile tesmim eyledi diye rivayet ettiler el'ilmü indallah. Sultan merhum şeci, mühib, vakur, edib, kerim, din afifi leben, muhibbi ulemâ, muhsini fıkara, kelâmı ulemâ ve sulehayı müstemi ve envai mehamid ve mehasin sünneti seniyyeleri ve şer'i Muhammediyeye ezcan ve dil mütatabati maraziyeleri olup eyyamı saadet ve a'sar âbaü emacedlerinde bilâdı Rum zulmü udvan ve asiyyâbı deverandan emin ve salim ve herkes sayei adillerinde müsterih ve ganim idi. Adlû âmanları aktar ve emsara ol rütbe cari olmuştu ki etbai sebilden birinin dabbesi esnayı tarikte yükün götürmekten âciz olsa duşu dabbeden hamli meyanei rahta bilâ haris velâ hafız terkedip karip ve baîd karar şehrine âzim olup bu'dü zaman gelip dabbeyi ahara tahmil ile maksuduna salık olup ziyan ve teleften tehaşi etmezei. Âbâ anced müddeti ömürleri fetih nusret ile güzêrân leylek ve neharen cihadda ve gazada dameni dermeyan etmiş padişahı azim celilül'unvan azimüşşan idi.

Aynide Timurle Beyazıt arasında vukubulan Ankara muharebesine ait malûmat üç kısma ayrılabilir. 1 — Ankara harbine tekaddüm eden vakayı, 2 — Ankara muharebesi ve Beyazıtın Timura esir olması, 3 — Beyazıtın ölümü.

1 — Ankara harbine tekaddüm eden vakayı: Ayni Beyazıtın Timurun Ruma azimet ve hareketini duyunca yüz bin mikdarı piyade ve süvari asker topladığını yazıyor. İsimsiz Tevârihi Âli Osmanlarda Âşık paşa zade ve Neşri tarihlerinde Beyazıtın askerinin mikdarına ait malûmat bulunmuyor. Muahharan yazılan Osmanlı tarihlerinde, Tacüttevarih ve solak zadede Beyazıtın askerinin mikdarı 90 bin ve Beyazıtı muavenete gelen Lâzarın maiyetindeki Sırp askerinin mikdarını 20 bin olarak gösteriyor. Hammerde cemi asker mikdarı 120 bin olarak gösterilmiş ki bunun 20 bini Tacüttevarih ve Solak zadeye göre Sırp askerî olursa geriye kalan 100 bin asker Beyazıtın askerinin mikdarıdır ki Ayninin verdiği malûmata tetabuk etmektedir. Aynide Beyazıtın kuvvetleri meyânında ümerâ ve kibardan 20

bin askere sahip kapı Demirtaş demekle maruf emir Osmanlı tarihlerinde vüzerâ ve ümerâ arasında harbe iştirâk edenlerden Timurtaş paşa olacak. Maiyetindeki 20 bin mikdarı asker Beyazıtın kayın pederi İbni Lâz dediği Sultanın kayın biraderi Lâzarın maiyetindeki 20 bin askerle karıştırılması muhtemel. Çünkü Osmanlı tarihlerinde ümerânın maiyetindeki kuvvetler ayrı ayrı gösterilmemiş. Sonra 20 bin asker Lâzarın maiyetindeki Sırp askerinin mikdarına çok uygun bulunmaktadır. Daha sonra Emir Süleyman, Tokat, Amasya mutasarrıfı Kürşçü nam şehzade veziri Ali beyin babalarının maiyetinde buldukları Osmanlı tarihlerinde de kayıtlıdır. Beyazıtın bu kuvvetlerle Timur gelmeden evvel on beş konak mikdarı Akşekire yürümesi ve çektiği zahmet ve daha sonra burada Timurun Beyazıtı gönderdiği haber ve Beyazıtın buna cevabı Osmanlı tarihlerinin ne birinci ve ne de ikinci elden yazılanlarında bulunmuyor.

2 — Ankara harbi ve Beyazıtın esir olması: Ankara harbinin vukuu tarihi Osmanlı tarihlerinden Tacüttevarih ve Müneccim başı tarihinde Zilhicce 19 Cuma günü olarak gösteriliyor. Aynı ise bu tarihi Muharrem ayının beşinci ahadi olarak göstermiştir. İsimsiz Tevârihi Âli Osmanlara ve Âşık paşa zade Neşri tarihlerine göre her iki tarafın Ankara Çubuk ovada saf bağlayıp harbe başladıklarını, Tatar askerinin hain olup Timur tarafına geçtiğini, Germiyan, Aydın, Menteşe, Saruhan askerinin beylerini Timur tarafında görünce Beyazıt ordusunu terkedip beyleyi tarafına geçtiklerini, bu vaziyeti gören Beyazıtın oğullarının orduyu askerlerle terkedip gittiklerini Beyazıtın kendi kapı halkı ile yalnız kaldığını bu vaziyet kendisine haber verilince ordudan ayrılıp kaçan askerleri takibe çalışırken Timur tarafından esir edildiğini yazıyorlar. Hammer Avrupa menbalarından da istifade ederek bu hususta daha toplu malûmat vermiş. »Sabahleyin saat altıda iki ordu harekete başladılar. Tatar şehinşahının askeri trampete sesleri ve surun sadayı harbile, Padişahın ordusu Türk davulları ve Allah sadalarile ilerliyorlardı. Timur bir devrişin ihtarı üzerine atından inip dua ederek sonre hücum işareti verdi. Babası Miran şahın emri altında sağ cenahın pişdarlarına kumanda etmekte olan Mirza Ebubekir Osmanlıların arkalarına mütehevvirane hücum etti. Lâkin Sırp'lılar da şiddetle mukabele ederek Tatarları bu manevraya cür'etlerinden dolayı pişman ettiler. Bu dakikada merkez kolordusunun başkumandanı Mirza Mehmet Sultan mevkiini

kaybetmeğe başlayan ve muhatarada görünen sol cenahın muavenetine şitab etmek için ruhsat almak üzere Tatar şehinşahının ayaklarına kapandı. Osmanlılar tarafından Rumeli askeri emsali nadir görülür bir şecaatle cenk ediyorlardı. Lâkin sol tarafta Sırlılar harikai besalet gösterdikleri sırada sol cenahı teşkil eden Aydın askeri eski beylerini düşman sunufunda görünce Tatar tarafına geçtiler. Saruhan, Mentеше, Germiyan asker muavenesi ve Timurun casusları marifetile celbedilen Tatar leşkeri Aydınlılara imtisal ettiler Sırlılar Beyazıtın kumanda ettiği kolordudan henüz ayrılmış buldukları halde şeci⁷ reisleri Etiyen ağır silâhlı süvarilerinin başında kedisine düşman arasından bir yol açtı. Maiyetindeki askerden bir çoğunu geçerken muharebe meydanında bırakmak fedakârlığı ile padişah ile telâki ederek Beyazıtı kaçmasını tavsiye etti. Timur Sırlıların şecaati kahramanilerini görerek « bu devrişler kusur etmediler! » diye haykırdı. Sultan Beyazıt son derece ibrazı metanetle Etiyenin nasihatini münfeilâne reddetti ve 10 bin Yeniçerisile bir tepenin mailesini işgal etmekte olduğu halde kahramanca müdafaa gösterdi. Etiyen muharebenin kaybedilmiş olduğuna ve padişahı kurtarmak muhal bulunduğuna hükmederek Sadrazam Ali paşa ile Yeniçeri ağası Hasan ağanın ve Subaşı Ayine beyin kargaşalık içinden alıp çıkarmış oldukları büyük Şehzade Süleymanın hattı ric'atini muhafaza etti. Şehzadenin maiyetindeki ümerâ onunla birlikte sahile yetişmek üzere garba doğru firar ettiler. Bu esnada Amasya ümerası Şehzade Mehmedi ortalarına alarak ve atlarını dört nala kaldırarak şark tarafındaki dağlara teveccüh ettiler. Sultan Beyazıt asakiri muavenesi bizzat kendisinin askerleri vüzerası, ümerâsı tarafından terk edilmiş olduğu halde 10 bin Yeniçerisile bütün gün akşama kadar düşmanın hücumlarına mukavemet eyledi. Lâkin ikbal şecaate hiyanet gösterdi. Yeniçeriler harareten ve yakıcı bir susuzluktan bîtab ve bîmecal kalarak bir takımı yorgunluk za'fından ve diğerleri Tatarların kılıncından hemen cümlesi toprağa serildiler. Ancak gecenin takarrübünde idi ki Beyazıt Minnet beyin ısrarı üzerine kaçmağa karar verdi. Lâkin atı sürçerek Cengiz Han a'kabından Çagatay Hanı ünvanını häiz Mahmut tarafından esir edildi (1).

3 — Beyazıtın vefatı hakkında aynı: Sultanı müşarünileyh hakkında

(1) Hammer : cilt 2. Sahife : 65.

bazılar şiddeti kahru elem ve hiddeti gayretü gamdan vefat eyledi deyip bazılar o zalimi biâmân şerbeti şehadet ile tesmim eyledi diye rivayet ettikler diyor.

Osmanlı tarihlerinde Beyazıtın vefatı hakkında iki rivayet var. 1 — Beyazıtın bizzat kendisini zehirlemesi, 2 — Hummayı mahrukadan vefatı.

1 — Âşık paşa, Oruç bey, diğer isimsiz Tevarihî Âli Osmanlarda Timurun Beyazıtı Semerkande götürmek istediği, Beyazıtın bunu duyunca melûl olup yüzük taşıdaki zehirle kendini zehirlediği yazılı.

2 — Neşri, Hoca Sadeddin, Kühühlahbar, Münecim başı, Solak zade tarihlerinde hummayı mahrukadan vefat ettiği kayıtlı, Hammer ise Beyazıtın Akşehirde bir nüzul ile vefat ettiğini yazıyor. Birincilerin rivayeti Ayninin Beyazıtın kahru elem ve hiddeti gayretü gamdan vefat etti rivayetine oldukça yakındır. Fakat diğer rivayet hususunda yani Timurun Beyazıtı zehirlediğine ait ne Tariht Âli Osmanlarda ne de diğer menbalarda bu hususta malûmat mevcut değildir. Timurun Beyazıtı gösterdiği nezaketi ve yaptığı iyi muameleyi nazarı itibara alırsak bu ikinci ihtimalin varid olmayacağını meydana çıkarabiliriz.

Ayninin Beyazıtın şecaati, fıkara ihsanı, ulemâ ve sulehaya gösterdiği itibar ve hürmeti zamanında memlekette hüküm süren adalet ve emniyet hakkında verdiği malûmatı Osmanlı tarihleri de teyid ediyorlar. Neşri Beyazıt hakkında: Salâhi ve zühdü ulemaya ve sulehaya itibarı bir hadde idi ki zeban vafında kasirdi. Hattâ Şeyh Ramazan bir fakir kişi iken mübalega meblâğ verip has köyler ita edip kadı edindi ve meşayihe dahi ikramı fevkalhad idi» diyor. Esasen Beyazıtın devrinde ulemaya ve sulehaya gösterdiği hürmet ve itibarı memlekette adâleti temin hususunda gösterdiği gayreti Şemseddin Mehmet Bahariye karşı vaziyeti ile kadıları tecziye etmek istemesi pek güzel isbat etmektedir.

Aynı tarihinde Şehzadeler devrine ait verilen malûmat:

807 senesi vakayinde: Padişahı ücat Emir Süleyman Beyazıt Han idi.

813 senesi vakayinde: Mahı Cemaziyelevvelde mahrusei Anadolu meliki olan Emir Süleyman ile biraderi Musa Çelebi dahi kital edip ahirülemir Süleyman münhezimen katlolunmakla memleketini biraderi Musa Çelebi istilâ eyledi».

Osmanlı tarihlerinde de Emir Süleyman ile Musa Çelebi mücadelesi ve Emir Süleymanın katli 813 senesinde olduğu kayıtlıdır. Yalnız Neşri Emir Süleymanın katlini 814 de gösteriyor.

814 senesi vakayinde: «Tahtıgâhı Medinei Bursa olan vilâyet Anadoluya Musa Çelebi bin Sultan Beyazıt malik idi ki kardeşi Emir Süleymanı katledip cümle bilâdü kılâna istilâ eyledi».

814 senesi vakayinde: Musa Çelebi bin Sultan Beyazıt kardeşi Emir Süleymanı katl ve memleketine istilâ ettikten sonra mahı mezburda biraderi aharı Kürşcü ile mukateleye müstaid olup mahı Şabanda mülâki oldular».

814 de Musa Çelebi ile biraderi Kürşcü arasında olan bu mücadele Musa Çelebi ile Kürşcünün ilk mücadeleleridir ki isimsiz Tevarihî Ali Osmanlarda Aşık paşa zade ve Lûtfî paşa tarihinde bundan bahsedilmemiş yalnız Musa Çelebinin ölümüyle neticelenen 816 da olan mücadele anlatılmıştır. Bu birinci mücadeleden tafsilâtile bahseden Neşri, Münecimbaşı, Tacüttevarih ve Neşriden istifade ederek bu bahsi yazan Tevarihî Ali Osmanlardır.

816 senesinde: «Bursa tahtıgâhı olan Uc memleketinin sultanı Emir Musa Çelebi bin Sultan Beyazıt Han bin Sultan Murad Han bin Sultan Orhan bin Sultan Osman edamallahü tealâ silsiletü ilâ inkırazıddeveran idi».

Mehmet Çelebi devrine ait verilen malûmat:

818 senesi vakayinde: «Ve dahi bu esnada Bursa tahtıgâhı olan Uc memleketinin padişahı Sultan Mehmet bin Sultan Yıldırım Beyazıt Han bin Sultan Murad Han bin Sultan Orhan Han bin Sultan Osman Han halledallahü neslühü ilâ inkırazüddeveran askeri vafi ile ve Lârende ve gayruların maliki Emir Mehmet bin Karaman üzerine teveccüh edip azim cenkü cidal harbü kıtalden sonra mezbur Mehmet bin Karamaniye galip olmağın, Lârende, Konya, Niğdeden gayrı mutasarrıf olduğu memleketini bilküllüye ahzü zaptylediği Kahirede şayi oldu».

818 de Sultan Mehmedin Karamana seferi ve Mehmet bin Karaman ile mücadelesi hakkında verilen bu malûmat: Sultan Mehmedin Rumelinde kardeşi Musa ile uğraşırken bu meşguliyetten istifade ederek Bursayı muhasara eden Karaman oğlundan öç almak için 817 de yaptığı Karaman se-

feridir ki Neşri bu vak'a hakkında şu malûmatı veriyor: Sultan Mehmet Hicretin 817 sinde azim asker cem'edip Akşehir çıkıp anda vardığı gibi Akşehiri vurdular. Andan Yenişehirden ve Seydi gazi şehrinden ve Oklukçu hisarın ve Sa'delin fethedip Konyayı muhasara edip gayet kati sel gelip çok yerlerin harap edip ve orduyu sel alıp Sultan mehmet Karaman oğlu Mehmet beyle sulh edip gitti. Tacüttevarihde ve Müneccim başı tarihinde aynı malûmata tesadüf etmekteyiz. İsimsiz Tevarihî Ali Osmanlarda ve Aşık paşa, Lûtfî paşa tarihlerinde bu sefer Karaman oğlu Mustafa beyin esir olmasile neticelenen ikinci seferle karıştırılmıştır.

819 senesi vakayinde: «Şaban ayı: Mahı merkurda Sultan Mehmet Han bin Sultan Yıldırım Beyazıt Han bin Sultan Murad Han bin Sultan Orhan Han bin Sultan Osman edamallahü tealâ silsilete ilâ inkırazıddeveran tarafından vafir hediye ile elçiler gelip Sultanı mezbur elçiye azim ikram eylediğinden sonra âdeti kadimeleri üzere hedayâyı bey'edip süeminî evkafı mezburasına sarfeyledi».

Osmanlı tarihlerinin hiç birinde 819 senesi veya 818 senesinde Sultan Mehmedin Mısır elçi ve hediye gönderdiğine dair bir kayıt bulunmamaktadır. Yalnız 817 senesi Sultan Mehmet Karaman seferine giderken ilk tevakkuf merhalesi olan İnegölden dostluk münasebatı tesis için Mısır Sultanına bir mektup göndermişti ki bu mektubun sureti Münşeati Feridun: Sahife 145 de münderiştir. 817 Zilhicce tarihile gönderilen bu mektup İnegölden yazılmıştır. Bunda İnegöl kadısı Mevlânâ Kıvameddinin sefaretle bazı hediyeleri hamilen gönderildiği söylenmekte ve Kostantaniye imparatorunun hiylelerinden şikâyet olunmaktadır. 819 da Mısır gelen elçinin 817 de gönderilen Mevlânâ Kıvameddin mi yoksa başkası mı olduğunu tayin edemeyeceğiz. Aradaki sene farkı ve elçinin isminin malûm olması bu hususta kat'î bir hüküm vermemize mani olmaktadır.

822 senesi vakayii: Rebiülahirin ikinci günü Sultan Mehmet Han bin Sultan Yıldırım Beyazıt Han bin Sultan Murad Han bin Sultan Orhan Han bin Sultan Osman edamallahü tealâ silsilete ilâ inkırazıddeveran tarafından irsal olunan elçi yevmi mezburda tarafı sultana vasil oldu.

820 senesi vakayinde: Memleketi Şam ve gayride cari olan macera beyanında: Mahı Şabanda Sultan Mehmet Han bin Sultan Yıldırım Beyazıt Han bin Sultan Murad Han bin Sultan Orhan Han bin Sultan Osman halle-

dallahü silsilete ilâ yevmülkiyam memleketi Karamana mutasarrıf olan Mehmet bey bin Karamanın üzerine varıp beyinlerinde mukatele-i azime ve muharebei şedideden sonra Mehmet bey Karaman münhezim olup kendini ve oğlu Mustafa beyi Konyada muhasaradan sonra mezbur Sultan Mehmet Han ahzû hapis kürsü-i memaliki Rum olan Kayseriyi ahz ve zapt eyledi.

Karaman oğlu Mehmet beyin verdiği sözü tutmaması yüzünden açılan bu Karaman seferi hakkında Neşride şu malâmatı buluyoruz. «Hicretin 818 inde varıp Kastamonu ve Caniği fethetti. Ol esnada haber geldi ki Karaman oğlu yine bağı oldu. Sultan Mehmet yine Karamana varıp Karaman oğlu karşı gelip Konya ovasında uğraşıp Karaman oğlu Mehmet bey büyük oğlu Mustafa beyi bile tutulup andan Akşehir ve Seyid gazi şehrin ve Kırşehir ve Yenişehir ve Sivrihisarı ve Niğdeyi verip sulhettiler. Yalnız bu sefer diğer Tevârihi Ali Osmanlarda ve Neşride 818 senesinde gösteriliyor. Aynî ise bu vak'ayı 820 senesi vakayinde yazmıştır.

822 senesi vakayii: Medinei Bursa tahtıgâhı olan Uc memleketinin sultanı Sultan Mehmet Han bin Sultan Beyazıt Han bin Sultan Murad Han bin Sultan Orhan Han bin Sultan Osman halledallahü neslehu fi saltanatı ilâ yevmülkiyam idi.

823 senesi vakayinde: Sefer ayı mahı mezburun yedinci günü tahtıgâhı Bursa olan Uc memleketi sultanı Sultan Mehmet Han bin Sultan Beyazıt Han bin Sultan Murad Han bin Sultan Orhan Han bin Sultan Osman edamallahü tealâ silsilete ilâ ahiriddeveranın otuz memlûk ve vafir tuyur ve siyabı harir vesair behiyye ile elçisi geldi.

Osmanlı tarihlerinde yine 823 veya 822 senesinde Mısır'a gönderilen sefir hakkında malûmat mevcut değildir.

Münşeati Feridun beyde sahife 164 de kayıtlı. 822 tarihli Sultan Mehmedin Aziz Mısır'a gönderdiği bir mektup sureti var ki: bunda Sultan Mehmet uzun müddet gaza ve cihatla uğraştığından mektup gönderemediğini ve şimdi a'daü din münhezim ve maktul olup aradaki dostluğu ızharü ilâm için Hacı Hayreddin beyi irsal eylediğini ve kendisinden mektup beklediğini yazmaktadır. 822 tarihile gönderilen bu mektubu 823 senesinde Mısır'a vasıl olan sefir götürebilir. Yalnız Mısır'a gelen bu sefirin ismi yazılmamıştır ve bir de 822 tarihli Mısır Sultanına gönderilen mektupta hedi-

yelerden bahsedilmemektedir. Fakat sefirlerin gidiş ve Mısır'a vasıl oluş tarihlerinin yakınlığı 823 de Mısır'a vasıl olan sefirin 822 de Sultan Mehmedin dostluğunu ızhar için gönderdiği Hacı Hayreddin bey olması ihtimalini hatıra getirmektedir.

Yine 823 senesi vakayinde: 25 Sefer ayının Pazartesi günü Uc ve diğer memalikin hükümdarı Osman oğlu Kürşçü tarafından gelen elçileri kabul için eyvan hizmeti vukua geldi. Resmi kabulden sonra elçiler hediyeleri verdiler. Sultan elçilerin reisine hil'at verdi.

Yine 823 senesi vakayinde: Rebiülevvelin 22 inci günü Rum bilâdının âlimi olup Fenarî namile meşhur olan Şeyh Şemseddin Mehmet bin Hamza bin Mehmedülhanefi Mısır'a vürud etti. Kendisile birlikte damadı Şemseddin Cezrî de vardı. Sultan tarafından onların sohbetine memur edilen Emir Kaçkay Emir Çatkay davadar ile Sultanın oğlu Seydi İbrahim de beraberdi. Seferin dördünde gelmiş ve sultan tarafından Zeyneddin Abdülbasit nezdine misafir kılınmıştı. Bu zat geçen sene hacetmiş ve hacdan avdet ederek Kudüse gelmişti. Onun şöhretini âlimlerden öğrenen sultan onunla görüşmek ve Rum bilâdının ahvalini ondan öğrenmek maksadile Kudüsten davet etmişti. Mısır'a geldikten sonra sultan ona cidden ikram etti, pek çok hediye ve eşya verdi. Erkânı devlet te lâyük olan hediyeleri verdiler ve pek çok ziyafet çektiler.

Kühühlahbarda (1) Şemseddin Mehmet bin Hamza bin Mehmedülfenarî hakkında şu malûmat var: Sultan Beyazıt zamanındaki ulemânın eşeri ve kemalât ve fezailile cümlelerin mehteri, telifat ile asrının namıdarı, musannifatı münife ile muazzez ve mukri idi. Nisbetleri Fener nam karyedir. Ulûmu Arabiyede faikulakran ve ilmi bediü beyan, ferazende rayikuliz'an şarih Muğni ve vikaye Molla Alâeddin, Esved ve Cemaleddini Aksarayî gibi a'lemi emcedden tahsili ulûm ettikten sonra Mısır Kahireye varıp şarihî Hidâye mevlânâ Ekmeleddinden istifadeye sarfı himmet kıldılar. Bادهu yine Ruma gelip evvelâ Bursaya kadı oldular, hattâ huzuru salâtinde vüzera mertebesinde olanlardan ziyade iltifat buldular. Devleti dünyeviye-den şol mertebe servetü kudret hamil kıldılar ki def'aten 150 bin altunları bulunmak vukubuldu. Senei isneyn ve aşereyn ve semane miede haccı şe-

(1) Kühühlahbar cildi salis, sahife 108.

rife âzim oldular. Evahiri ömründe amâ olup ol veçhile dahi rüzgârı gözüne göstermedi. Gûya ki menzuru emasil olan ahali zümresini görmeği reva görmedi. Usulü fıkhıya göre, fıkhı şerife müteallik Fusulübedayi' fi usulüş-şerayi' nam kitabı telif eyledi. Otuz yıl mikdarı ömrünü ana sarfetti ve fatihai şerifi tefsir eyledi ve Enmuzecülulüm nam kitabı tasnif edip içinde yüz fenne es'ile ve ucube dercetti. Bunlardan maada Risalei esiriyeye ve feraizi seraciyeye şerhleri vardır. Ve Seydi şerifin şerhi mevakıfına haşiye yazmıştır, cümlesi tabsine sezavardır.

824 senesi vakayiinde: Uc memleketi ve bakıyei Rum padişahı Sultan Mehmet Han bin Sultan Beyazıt Han bin Sultan Murad Han bin Sultan Orhan Han bin Sultan Osman Han edamallahü tealâ neslühü ilâ inkırazüddeveran idi.

825 senesi vefiyatında: Sultan Mehmet Han bin Sultan Beyazıt Han bin Sultan Murad Han bin Sultan Orhan Han bin Sultan Osman bu sene hilâlinde dâri bekaya irtihal edip şehzadelerinin ekberi Sultan Murad yerine padişah oldu. Bunların cümlesi fi sebilillâhi tealâ gazilerdir.

Osmanlı tarihlerinde Çeleb Sultan Mehmedin 824 senesinde öldüğü kayıtlıdır.

Aynî tarihinde 2 inci Murad devrine ait verilen malûmat:

826 senesi vakayiinde: Bursa tahtıgâhı olan Uc memleketi sultanı Sultan Murad bin Sultan Mehmet Han idi.

826 senesi vakayiinde: Uc hükümdarı Kürşcü oğlu Murad bey kardeşi Mustafayı katletti, ondan sonra İstanbulu muhasara etti.

826 da 2 inci Muradın amucası düzme Mustafa ve kardeşi Mustafa ile mücadele ve bunları katletmesinden bahseden Osmanlı müverrihleri İstanbulu muhasarasından bahsetmezler. Bizans müverrihlerinden Halkondil 826 da 2 inci Muradın amucası düzme Mustafayı katlettikten sonra bu gailiyi başına çıkaran Bizanstan intikam almak için İstanbulu muhasara ettiğini anlatıyor. Muradın kardeşi Mustafayı katli İstanbul muhasarasından sonradır. Binaenaleyh Aynînin dediği gibi Murad kardeşi Mustafayı katlettikten sonra değil, amucası düzme Mustafayı katilden sonra Bizansı muhasara ve bilâhara kardeşi Mustafayı katletmiştir.

Yine 826 senesi vakayiinde: Ve dahi Şabanı şerifin 27 inci Perşembe günü memleketi Ali Osmandan Umur nam kimse Hicaza azimet kasdile Şamı şerife geldikte Padişahı Rumun Sultanı Mısıra namesi olmak takribile Mısıra azimet eyleyip vasıl oldukta kapıcı başılar istikbal edip Meydanı kebir nam mevkiye inzal, badehu sultan sümatazım irsal ve küllü yevm et, ekmek ve leşker ve şem' dahi sair levazımâtını tayinden sonra sultan ile görüşüp Padişahı Âli Osmanın hedayâ ile namei cezilesin itâ ve haccac hareketinedek Kahirede ikamet eyleyip badehu haccac ile maatarafı Hicaza azimet eyledi.

Osmanlı tarihlerinde Umur nam kimsenin Hicaza gittiğinden ve Mısır sultanına Rum padişahından mektup götürdüğüne ait bir kayıt yok. Münşeati Feridun beyde 826 tarihli Mısıra giden mektup mevcut değil. Binaenaleyh bu name Sultanı Mısıra niçin gönderildi, muhteviyatı ne idi bilmiyoruz. Yalnız Murad bu nama ile cülüsünü bildirmesi muhtemel çünkü sultan tahta cülüsünü ihbar zımında Karaman, Menteşe beyleriyle Macar kiralı Segizmonda ve imparator Emanuele böyle birer mektupla sefirler göndermiştir.

Yine 826 senesi vakayiinde: Memalikte vaki olan umur beyanındadır: Bu senei mübarekede memaliki Konya ve Lârende maliki olan Emir Mehmet bey bin Alâeddin bin Karaman balâda mestür olduğu veçüzere Melik Zahir Tatar asrında Kahirede hapisten halâs olduğu gibi Sultanı Ali Osman yedinden nez'ü teshir ettiği bilâdi istihlâs maksadile bir keşti badıyaya süvar olup bahrı milhden lebi deryada vaki Medinei Antalyaya azimet ve muvafık rüzgâr ile vasıl olup muhasaraya şüru' ve ol esnada kal'ada olan askere nazar etmek için kal'aya karip mahalle varmadığın temaşa ederken vücuduna mermi isabet etmekle vefat edip asakiri müteferrik oldu. Mezbur Mehmet bey suha ve kereme mülâzim ve evradü ezkâra müdavim livata ve zina ve şürbü hamirden perhîzkâr ve ehli fazla ikramü in'amı bişumar ve maacin mufrita istimalile evkatgüzar bir zatı Mahmudüssıfat idi. Lâkin Konyada taarruz esnasında her şehir belki her Cuma etibai vesatatile halktan zulmen emvali kesire ahzetmek sebebile kardeşi Ali bey mutasarıf oldukta nasın ana olan muhabbetleri gibi merkume yoktu ve bu senei mübarekede Uc memleketi sultanı Sultan Murad ibni Sultan Mehmet Han deryadan Anadoluya varıp biraderi Sultan Mustafayı katlettiği haberi

Kahirede şayi oldu. Karaman oğlu Mehmet beyin Antalyayı muhasarası vücuduna mermi isabet edip vefatı hakkında Aşık paşa zade şu malûmatı veriyor: Anı beyan eder kim Karaman oğlu Mehmet bey Antalyada ne oldu, Hünkâr Rumeline geçmişti, gazaya meşgulken vardı Antalyaya düştü, hemen cenge meşgul oldu. Bir gün hisardan gözettiler, kolay geldi, topla vurdular, pare pare oldu. Paraların sandığa koyup aldılar, Karamana teberrük ettiler. Neşri: Hüdavendigâr Hicretin 829 unda Rumeline geçip gazaya meşgul oldu, Lâza varıp vilâyetini harap etti. Gazaya meşgul iken Karaman oğlu Mehmet Antalya hisarının üzerine düşüp cenk ederken hisardan gözleyip top kolayına gelip dokunup pare pare olup paraların sandığa koyup Karamana teberrük ettiler. Lûtfi paşa Tarihi Ali Osmanda bu hususta daha fazla tafsilât verip Karaman oğlu Mehmedin altı ay kadar Antalyayı muhasara ettiğini, altı ay sonra Muradın işini bitirip üzerine gelmek üzere olduğunu işittiğini, bu haberi işitince yürüyüşün ne taraftan edileceğini tetkik için bir ata binip hisarın etrafını gezerken evvelce kendisinin nasıl bir ata bindiğini gözetleyip hisardaki büyük topu ona göre nişan alanların Karaman oğlu topun önünden geçerken ateş verip atıklarını Karaman oğlunun öldüğünü anlatıyor». Bu vak'ayı Lûtfi paşa 828 de, Neşri 829 da, Aşık paşa zade 831 de anlatıyor. Hammer de bunu 829 tarihinden sonra yazmış.

827 senesi vakayinde: Uc memleketi sultanı Sultan Murad bin Sultan Mehmet Han idi.

828 senesi vakayinde: Uc memleketi sultanı Sultan Mürad bin Sultan Mehmet Han idi.

829 senesi vakayinde: Ramazanın 29 unda Uc hükümdarı Osman oğlunun elçilerini gelmesi sebebile eyvan merasimi vukua geldi. Onların hediyeleri 9 memlûk ile sincap, samur ve ipekten ibaret kumaş yükleri idi.

829 da Mısıra gelen bu elçiye ait Osmanlı menbalarında hiç bir kayıt bulunmuyor.

830 senesi vakayinde: Tahtıgâhı Bursa olan Uc memleketi padişahı Sultan Murad Hanı sani idi.

Yine 830 senesi vakayinde: Zilkadenin onuncu Salı günü, bu esnada Engürüs tesmiye edilen taifei Rumdan 150 bin mikdarı küffarı asker diyarı İslâmdan memleketi Osmaniyeyi mürur ve Tunayı ubur Ali Osmandan Sul-

tan Murad Han ile azim mukatele ve muharebeden sonra inayeti barî ile ehli İslâm mansuru muzaffer olup taifei keferi münhezim ve ekseri maktul ve bakisi firar ettiler diye Kahireye haber gelip ehli İslâm beyninde azim ferah ve sürur hasil oldu.

Aynide verilen bu malûmat Macaristan kiralı Segizmond'un Kolombacı muhasarasına aittir. Vak'a şu: 830 senesinde Macaristan kiralı Segizmond Türkler tarafından zaptedilen Kolombacı istirdat için bu senenin baharında Kolombacı muhasara etti. Murad bey yeni aldığı bu şehri müdafaa için koştı. Bunun üzerine Segizmond ile padişah arasında bir mütareke yapıldı, mütareke neticesinde Segizmond muhasarayı kaldırıp Kolombacı padişaha bırakmağa mecbur oldu, Segizmond ric'at emrini verdi. Fakat Tunanın sol sahiline geçmek için askerinin bir kısmile ancak yola çıkmış iken Türkler muahededeki yemini nakzile henüz sağ sahilde bulunan asker üzerine hücum ettiler. Kiralın sadık silâh arkadaşı Garbovulu Zavisaniker efendisinin tehlikede olduğunu görünce tekrar ata binerek yalnız iki piyade asker ile muhacimlerin ortasına atıldı. Bunlar da onu Segizmond zannederek öldürdüler (1). Ayninin Engürüs tesmiye ettiği taifei Rum Osmanlı tarihlerinin dediği gibi Macaristandır. Osmanlı tarihleri bu vak'adan hiç bahsetmemektedirler.

830 senesi vakayinde: Zilhiccenin yirminci günü Antalyadan İskenderiyyeye gemilerle gelen Anadolu tüccarlarının sultana gönderdikleri mektup geldi. Muharrir âciz sultanın yanında hazır bulunuyordu. Sultan okudu, bu mektup şunları ihtiva ediyordu: Uc sahibi Murad bey Engürüs pişdarlarile muharebeye başladı, bunların başında Lâz oğlu vardı. Pişdarların müsademesi sırasında Lâz oğlu atından düştü derhal helâk oldu. Engürüs pişdarı darmadağın oldu. Bunu işiten Engürüs hükümdarı derhal muharebe meydanını terkederek ülkesine döndü. Osmanlı oğlu ise Lâz oğlunun kellesisini aldı, ülkesini çiğnedi, emvalini iğtinam ve diyarını tahrip etti ve kendi memleketine salimen, muzafferen döndü. Engürüs hükümdarının gelmesinden dolayı merhum pek çok askere malik olduğu için halk korkuya düşmüştü, fakat Cenabı hak Müslümanlara lütfetti ve Muhammedin berekâtile kâfirleri husrana uğrattı. Muradın Engürüs pişdarlarile muharebesi Lâz oğlunun atından düşüp helâk olması yukarıda yazdığım Segiz-

(1) Hammer tarihi cilt 2. Sahife 188.

mondun Kolombacı muhasarası vak'asına aittir. Atından düşüp helâk olan kimse de Lâz oğlu değil, Segizmondun silâh arkadaşı Garbovulu Zavisia Nikerdir.

832 senesi vakayinde: Rebiülevvelin ikinci Pazartesi günü sultan tarafından Osman oğlu Murad beye elçilikle gönderilen Tanrıberdi Elhica-ziyülhasekî el'eşref namındaki şahıs bilâdı Rumdan geldi. Hıristiyanların büyük bir ordusunu Murad beyle muharebe etmek üzere huruç ettiği haberi şayi olmuş ve sultan bu işin hakikatini ve meveddetini tekid ve muhabbetini ızhara memur eylemişti. Mumaileyh beş ay kadar gaybubet etmişti. Sonra Murad beyin Rum keferesi ve haç kolları üzerine muzafferiyetini tebşir ederek geldi. Bu zat Murad beyi berri Kostantaniye yani «Rumeli» de bulmuştu. Murad bey sultanın kendisile alâkadar olmasından ve elçinin gönderilmesi sebebinden dolayı fevkalâde memnun olmuş ve giydiği cübbeyi ve sarığı ve gömleğini bu elçiye giydirmiştir. Gömlek halis altından idi. Amame müzerkeş, cübbe ipekten ve kıymettar çuhadan idi, onun her zirainın iki altın değerinde olduğu söyleniyordu.

830 veya 831 senelerinde Murad beye Mısır sultanı tarafından elçilikle Tanrıberdi namında bir şahsın gönderildiğine ve Muradın buna yaptığı ikramlara dair Osmanlı tarihlerinde hiçbir kayıt yoktur.

831 senesi vakayii: Mahı Recebin sebit günü Sultan Murad tarafından elçi vesair elçiler sultanla buluşmak için divan tertip olunup Sultan Muradın hediyesi olmak üzere elli adet gulâm ve bir mikdar tavaşi ve onbeş adet doğan ve espir ve şahin misillü tuyuru cariha ve vafir sincap ve samur ve vaşak frenk kumaşı arzı teslim olunup badelkabal gılmandan ve kumaştan bazısı ümerâya tevzi olundu.

831 senesinde Mısıra giden elçinin kim olduğu ve niçin Mısıra gönderildiğini bilmiyoruz. Osmanlı tarihlerinde bu hssusta hiç bir kayıt mevcut değil. Yalnız Hammer tarihinde padişahın Kolombacı zaptından, Segizmondan Kolombacı muhasarası vak'asından, Jorj Brankoviç ile sulhundan sonra Muradın Edirneye avdetini müteakip yeni fütuhâtı namelerle hükümdarlara bildirdiği kayıtlı. Feridun bey münşeatinde sahife 195 de 831 tarihli Aziz Mısıra gönderilen güvercinlik fetihnamesinin sureti var. «Bunda sultan Engürüs kiralının İslâm memleketlerine tecavüz etmek istediklerini, İslâm askerlerinin bu kâfirler üzerine yürüdüğünü, Tuna ortasın-

da düşmanın iki muhkem kalesini muhasara ve düşmanın sefaini ve alâtı harbiyesini alıp bir çok ganimetlerle çoluk çocuklarını esir ettiklerini ve onlara muavenet eden kiral ve maiyetinin korkarak kaçtıklarını, İslâm ordusunun düşman memleketlerinden bir çok şehir ve kaleleri zabdettiklerini bir kısım kal'aların henüz muhasara altında bulunduğu ve yakında bunların da teslim olacağı bildirilip, bu mektubu göndermekteki sebebin İslâm kardeşlerinin dualarını kazanmak ve muzafferiyetlerini bildirmek arzusu olduğunu ilâve ediyor». 831 senesinde Mısıra hediyelerle gelen elçi 831 tarihli güvercinlik fetihnamesini, sultanın muzafferiyetlerini Mısır Sultanına bildirmek için gönderilen elçi olabilir. Çünkü sefirlerin gönderiliş ve Mısıra vasil oluş tarihleri tetabuk etmektedir.

832 senesi vakayinde: «Tahtıgâhı Bursa olan uç memleketi ve Maveraıyı bahrı Rum padişahı Ali Osmandan Sultan Murad bin Sultan Mehmet bin Sultan Beyazıt Han idi».

833 senesi vakayinde: Cemaziyelülânın Perşembe günü büyük çöl kasrında muhtelif memleketlerden gelen elçiler için merasim yapıldı. Onlar Osman oğlunun, Kara yülükün ve Zülkadir oğlu Hamza bin Ali beyin elçileri idi.

833 de Mısıra giden elçi hakkında yine Osmanlı tarihlerinde malûmat bulunmuyor. Feridun bey münşeatinde sahife 198 Sultan Murattan Selânik fethine dair Aziz Mısıra gönderilen bir mektup var ki bunda tarih yok. Yalnız Selânik fethi 833 de olduğuna göre bu mektup o tarihlerde gönderilmiştir. Mektupta Selâniğin fethinden bunu müteakip Arnavutlukta bir çok şehirlerin alındığından ve Arnavutluk kiralının nihayet teslim olup sulhü sükûn tesis ettiğinden Bedreddin Mahmut beyin sultana İslâm ordularının muzafferiyetlerini bildirmeğe memur edildiğinden bahsediliyor.

833 senesinde Mısıra gelen sefir Selânik fethini bildirmek üzere Mısıra gönderilen sefir olabilir, senelerde uygunluk vardır.

834 senesi vefiyatında: - الشيخ الامام العالم شمس الدين محمد بن محمد الجذري المقرئ شيخ القرايدري Dimışkda tüccardan olup kendisi 751 senesi Dimışkda tevellüd edip, anda ulûmu tahsil ve fenni kıraate meşgul ve cümleye faik olmuştu. Kıraati aşerede Neşir ismile müsemma bir kitap telif ve Zehebînin Tabakatülkurasını tezil ve ed'ıye ve ezkâra müteallik حصن الحصين i ve Mısbahı şerifi Şerh ve Tavzih ismile tesmiye etmişti. 793 senesi Şaba-

nın 23 üncü günü Mes'ud azlinden sonra Dımışka kadı olup badehu Dımışka duhulünden mukaddem mazul ve yerine Mes'ud iade olunup pes Kahireye geldikte vafir mal mutalebe olunmakla edadan âciz olup 98 senesi Cemaziyelülâsında firar Ruma vasıl oldukta Sultan Beyazıt bin Sultan Murad kendiyeye azim ikram etmekle bir kaç sene anda ikamet badehu Timurlenk kendisini bilâdına götürüp oldahi azim ikram etmişti. Timurlenk vefatından sonra Şiraza kadı oldu. Badehu haccı şerife azimet edip avdetinde Dımışka kudüm badehu Kahireye dahil, badehu Şiraza vasıl olup 833 senesinde darı bakaya irtihal eyledi.

834 senesi vakayiinde: Rebiülevvel Cumartesi günü Osman oğlunun elçileri geldi. Onlar elli köle ve mahmel ziynetli elbiseler, sof ve sincap getirmişlerdi. Rebiülahirin birinci Pazaatesi günü bu elçiler için eyvanda merasim yapıldı.

Osmanlı tarihlerinde 834 de Mısıra gönderilen bu sefire ait hiç bir malûmat bulunmuyor.

840 senesi vakayiinde: Rebiülevvelde Osman oğullarından Berci Osman oğlu Murad beyin yanından kaçarak Sultan Eşrefiu yanına iltica etmişti. Sultan onu hüsnü kabul etmiş ve kendi oğlu Yusufa gösterdiği muhabbeti ibzal etmişti. Seferde ve hazerde yanından ayırmıyordu. Rum ahâlisinden bir taife büyük bir gemi hazırladılar ve onu derdest ederek Rebiülevvelin sekizinci Perşembe gecesi gemiye bindirdiler ve Reşide müteveccihen hareket ettiler. Bunların maksadları Akdenize açılmak ve Osman oğlu ülkesine gitmekti. Bu haber perşembe gecesi akşamı öğrenildi. Derhal herkese arkalarından yetişmeleri ve yolları tutmaları emrolundu. Birçok kimse gemilere bindiler ve Reşid denizinde onlara yetiştiler. Allah tealâ o sırada şiddetli bir rüzgâr vererek onların gemisini yürümekten alakoymuştu. Arada şiddetli mukatele vukua geldi. Nihayet gemi tafesi mağlûp ve hepsi birden esir olarak kaydı bend edildiler, hepsi bağlanarak Kahireye getirildiler. Rebiülevvelin 14 üncü Salı günü sabah vakti sultanın huzuruna çıkarıldılar. Sultan onlardan altı kişiyi öldürttü. Öldürülenler kendi kölelerinden olup Anadolu taifesile birlikte kaçanlardan geminin sahibi ile küçük lâla da öldürüldüler. Sultan bundan başka 46 kişinin ellerinin ve burunlarının kesilmesine emir verdi. Bunların içinde bir çoğunun günahı yoktu, yalnız Allah onlara bu akıbeti ezelden takdir etmişti.

840 senesi vakayiinde anlatılan Osman oğullarından Bercinin Sultan Muradın yanından kaçarak Mısır sultanına ilticası ve daha sonra bunun kaçırılmak istenmesi hakkında malûmat Osmanlı tarihlerinde mevcut değildir. Osman oğullarından Berci kimdir, niçin kaçmıştır, sonra niçin tekrar Mısırdan kaçırılmak istenmiştir bilmiyoruz. Bu Mısır tarihlerinde bulunan orijinal bir malûmattır.

843 senesi Zilhiccenin 6 ıncı Salı günü Osman oğlu Murad beyden büyük bir elçi geldi. Osman oğlunun elçisi ipek kumaşlardan fera envandan 60 yükten fazla hediye ve 30 köle ve diğer şeyler getirdi.

Osmanlı tarihlerinde yine 843 senesinde Mısıra gönderilen elçi hakkında malûmat mevcut değil. Münşeati Feridun beyde (sahife 208) 842 tarihli Melik Zahir Ebu Said tarafından Meliki Mısır olduğuna dair gönderilen bir name ve buna Sultan Murad tarafından verilen cevap var. Burada Sultan Murad Melik Zahir Seyfeddin Çakmağın cülûsunu tebrik etmekte ve Semendire fethini anlatmaktadır. Tarihlerin birbirine yakın olmasile 843 de Mısıra giden elçinin Semendire fethini bildirmek ve Melik Zahir Çakmağın cülûsunu tebrik etmek için gönderilen sefir olması neticesini meydana çıkarıyor.

848 senesi vakayiinde: Şevvalin 26 sında Pazartesi günü Osman oğlunun diyarından haber geldi. Emir Murad beyle Beni asfardan bir taife arasında bundan evvelki zamanlarda misli olmıyan büyük bir kıtal vukua geldi. Müslümanlardan on binden fazla adam, Rumlardan da daha fazlası telef olmuştu. Muharebenin sonunda Allah Müslümanlara nusret verdi, İslâmlar kâfirleri fena halde bozdular. Kâfirlerden sıfatı emâreti haiz beş büyük emir yakalandı. On binden fazla esir alındı. Müslümanlar altın gümüş, elbise, koyun, sığır, at, katır olmak üzere hadsiz hesapsiz mal igtinam eylediler.

Aynide 843 senesinde Murad beyle Beni asfardan bir taife arasında vukua geldiğini söylediği harp 848 de olan Varna muharebesidir.

Yine 848 senesi vakayiinde Zilhiccenin 22 inci Pazartesi günü Bursa ve Uclar hükümdarı Murad beyin maiyeti erkânından bir Emir muvasalet etti. Onun yanında muharebede bozulmuş ve esir olmuş Hıristiyan ümerâsı vardı. Onlar esir edildikleri kıyafette 16 kişi idiler. Elbiseleri demirden zırhları ve başlarında teşt ve leğen gibi taşıdıkları demirden başlık

ları vardı, hepsi at üzerinde idiler. Onların Kahireye duhulleri mahmel «Kâbeye gönderilen sürre alayının günü» gününden daha fazla azametli oldu. Onları görmek için Kahirede hiç kimse kalmamış ve herkes dışarı çıkmıştı. Murad bey onları Sultanın hoşuna gitmesi için irsal etmiş ve onların en şeci' kimselerden olduğunu göstermek istemişti. Murad bey keza bunlardan bir kısmını Timurlenk oğlu Şah Ruha, bir kısmını da Tibriz, Bağdat hükümdarına göndermişti. Aynı zamanda sultana elli köle süt beyaz beş cariyeye ve pek çok mikdarda ipek kumaş olmak üzere hediye göndermişti. Onların sultan huzuruna kabulleri Zilhiccenin son günü olan Perşembede vukua geldi.

848 Varna muharebesinden sonra gönderilen elçiye ait Osmanlı tarihlerinde malûmat mevcut. Aşık paşa zade bu hususta şu malûmatı veriyor: Mısır Sultanına Azap beyi gönderdiler. Yirmi dört çelebî kâfirle bile gönderdiler. «Neşride» etrafın beylerine kâfir esirlerin armağan gönderdiler. Mısır Sultanına Azap beyi gönderip hayli çelebi kâfir esirleri armağan gönderdiler. Tacüttevarihde: Mülûkü etrafa fetihnameler irsal buyurup arzı şevketi İslâm için zırh ve cuşen ile destü bâpeste kâfirler gönderdiler. Cümleden Mısır Sultanına Azap bey ile 25 cebeli kâfirler göndermekle ecnadı araba cephe gösterdiler (1).

849 senesi vakayiiinde: Şevvalin üçünce Cumartesi günü Sultan Mehmet bin Murad beyden hediye geldi. Zira Murad bey oğlu Mehmedin hesabına ferağat etmişti, hediyeler 25 kafesten terekkep ediyordu. Beşinde gümüşten kadehler, ibrikler, kaşıklar ve sahanlar ve buna mümasil eşya, beşinde sof elbiseler, beşinde müzehheb kumaşlar, beşinde müzehher ipekliler, diğer beşinde de başka türlü kıymettar diğer eşyalar vardı. Hediyeler içinde beyaz Rum cariyeler mevcuttu. Mısır Sultan Mehmet tarafından gönderilen hediyeler Varna muharebesinden sonra Sultan Muradın tahttan bir müddet ferağat edip oğlu Mehmed'i tahta geçirdiği zaman olacak. Fakat buna ait tafsilât Osmanlı taahhlerinde bulunmuyor.

Netice olarak Aynî tarihinde Osmanlılara ait verilen malûmatı iki kısma ayırabiliriz: 1 — Osmanlı tarihlerinde bulunmayan Aynî tarihinde bulunan malûmat, 2 — Hem Osmanlı tarihlerinde, hem de Aynî tarihinde bulunan malûmat.

(1) Tacüttevarih cilt 1. Sahife 338.

Birinci kısma ait malûmat bilhassa Osmanlı padişahlarla Mısır Sultanlarının münasebetlerine ait olan kısım Mısır Osmanlı padişahlarının gönderdikleri sefir ve hediyeler ve Osman oğlu Bercinin Mısır Sultanına ilticasına ait malûmat ki bunlar Aynî de ve diğer Mısır mehzazlerinde bulunan orijinal malûmatlardır. İkinci kısım malûmat ki müverrih verdiği malûmatı bizzat görüp veya görenlerden işiterek yazdığından ayrıca kıymeti vardır. Her iki nev'i malûmat noktasından Aynî tarihi kıymetli Mısır mehzazlerinden biridir. Osmanlı tarihinin kuruluş devirlerine ait vakayii tetkik ederken Aşık kaşa, Neşri tarihi ve diğer Osmanlı tarihleri gibi gözden uzak tutulmıyacak mühim bir mehzazdır.

ENVER ZİYA KARAL

Tarih Doçenti

**Kayserili Mehmet Dayı ile Giritli Mustafa
Dayı nam yoldaşların Amerika ve
Avrupa seyahatleri**

KAYSERİLİ MEHMET DAYI İLE GİRTLİ MUSTAFA DAYI NAM
YOLDAŞLARIN AMERİKA VE AVRUPA SEYAHATLERİ

1805 — 1808

XIX inci asrın ilk yıllarında, Avrupanın Viyana, Berlin, Paris gibi büyük hükümet merkezlerinde büyük elçikler buldurmağa başlamakla, Osmanlı devleti, Avrupa durumundan daha etraflı bir şekilde haberler almak çaresini bulmuş oluyordu. Nitekim ilk büyük elçiler temasta buldukları resmî devlet adamlarile yaptıkları siyasî görüşmeler hakkında Babîâliye sık sık raporlar gönderdikleri gibi, üç yıl ikametden sonra İstanbula döndüklerinde neşrettikleri sefaretnamelerde de Avrupadaki hükümet şekillerinden, devlet adamlarından ve yaşayışlarından uzun uzadıya bahsetmişlerdir. Bununla beraber gerek bu sefaretnamelerden gerekse henüz neşredilmeyen siyasî raporların muhteviyatından, Avrupanın daha ziyade resmî çehresi hakkında fikir edinmek mümkündür. Elçilerin resmî sıfatı haiz olmaları, vazife icabatından olarak, mütemadiyen hükümet otoritelerile temasta bulunup halk arasında yaşamamaları, siyasî hadiselerin küçük sınıflar nezdinde nasıl telakki ve tefsir edildiğinin tesbit edilememesine sebebiyet vermiştir. Halbuki bir vakıa karşısında hükümetin resmî durumu kadar halkın görüşü de tarih bakımınan bizi alâka etmektedir.

Bu alâka dolayısiledir ki Arşiv dairesinde tesadüfen elimize geçen bir vesikayı burada takdim etmek teşebbüsünde bulunuyoruz. Vesika, Selim III devri ricalinden birisine takdim edilmiş bir rapordur. Raporda Kayserili Mehmet dayı ile Giritli Mustafa dayı adlarını taşıyan iki Türkün, üç yıl süren, Amerika ve Avrupa seyyahatleri hakkında bazı enteresan malûmat vardır. Bu malûmat her nekadar siyasî mahiyeti haiz ise de, halk tabaka-

sının görüşünü ifade ettiği için önemlidir. Raporun bir diğer önemide isimleri geçen iki Türkün, Birleşik Amerika Devletleri nezdine giden ilk kimseler olduğunu işaret etmesidir. Üç sene süren seyahatleri hakkında, Mehmet ve Mustafa dayıların enteresan intibalarını taşıyan raporun tam metni şudur :

İki yüz yirmi senesi Cemaziyelâharında [1] Tunustan çıkup Amerika ve Avrupa kıt'alarında üç sene keştü gûzar eden Kayserili Mehmet dayı ve Giritli Mustafa dayı nam yoldaşların takriri

Merkumlar Amerika da kâmil bir sene eğlenmelerile Amerikanın yirmi iki sene mukaddem [2] İngilterelû elinden kurtulup şimdi başlı başına bir hükümet olduğunu ve mukaddem bir niza zımında sulh olduklarında on sekiz seneye kadar Amerikada cenk gemisi yapmamak meşrut isede şimdi müddeti mezkûre tamam olmakla olvakittenberi hazırladıkları mühimmat ile cenk gemileri inşasına mübaşeret eylediklerini ve olvakıt otuz kadar cenk teknesile ba defteri gümrük on üç bin kıt'a bazirgân tekneleri mevcut idüğünü ve düveli saire gibi Devletialiyeye elçi göndermek ecelli amel-leri olmakla gece ve gündüz fikirleri bu muradlarından ibaret olup. [3] imkânını bulsalar külliyyelû mal sarfına bakmayacakları ve tophane ve cephaneye ve baruthane ve tersaneleri gayet mamur olup lâyuhsa amele ile aleddevam mühimmatı lâzime tedarikinde olduklarını nakledderler andan İngiltereye geçmişler geldiklerinden yirmi gün mürurunda Devletialiyeye ile harbolunduğu haberi gelmiş [4] kıraldan ta edna bir adama varınca bu haberden hiç kimsenin hazetmediğini ve Duba takımı kendu cerri menfaat-leri için bizi öyle bir kadim dostumuz olup yüzünden bunca menfaat gördüğümüz Devletialiyeden düreyledi. Bundan fena şey olmaz deyu ba-yağı teessüf eylediklerini hususâ İskenderiyede bozuldukları haberi gelicek

[1] 1805 yılı Eylül ayının ortaları.

[2] Birleşik Amerika Devletlerinin istiklâllerine kavuşmaları yedi senelik bir millî mücadeleden sonra 1783 tarihinde olmuştur.

[3] Osmanlı İmparatorluğu ile Birleşik Amerika Cumhuriyetleri arasında ilk resmî muahede ancak 1829 dadır.

[4] Mevzubahs olan harp 1807 başlamıştır.

kara takımı duba takımına itaplar edüp şimdi Bonaparte bu perişanlığı işidirse ben İskenderiyeye doksan bin asker ile gittim bir şey yapamadım. Bu İngiliz tairesi ne ahmak cahil taife imiş ki hiç had ve miktarlarını bilmiyor diye bize gülerler ve bir kat daha itibarlarını aşağı varırlar diye- rek gazeteler basup şehir be şehir ve konak be konan neşrettiklerini ve hattâ duba takımını Devletialiyeye ile ilânı muharebe sui tedbirniden vazge- çirmek için Kara takımı beyinlerinde havadis olmak üzere İngiltere halkı elçilerine Françeludan bir kıral değmedikçe akılları başlarına gelmez deyu bizi istibza ederlermiş diyerek diğer bir nevi gazeteler dahi basup dağıt- tıklarını velhasıl ilânı muharebe maddesinde Duba takımile Kara takımı müttefik olmadıklarını ve elçilikle İngilterede mukim Sıtkı efendinin kemâli muzayekasını ve İngilterelinin cenk teknesi olmak üzere ba defter yedi yüz seksan bir pare teknesi olup françelüden havflerine mebni nice müddettir cümlesi de sayfü şita yelken üstünde gezüp hiç birisinin limana girmediğini rivayet ederler. Andan kalkup Felemenge geçmişler ve kara yolile Parise gelmişler anda elçilikle mukim Muhib efendiye bulup sekiz mahı kâmil anın hanesinde eğlenmişler vardıklarından otuz gün sonra Fransa padişahı Moskov ile akdi musaleha edüp Parise gelmiş [1] ancak Hudavendigârı sabık benim müttefikim idi [2] başına bu halleri getüren milleti islâm acaba benim düşmanlarımla ittifak eder de benim nizamımı dahi perişan ederler mi deyu beş altı mah derecesiz havfe düşmüş olduğunu Muhib efendi rivayeti üzere İmparatori müşarünileyh Rusyalu üstüne sekiz yüz bin asker ve bir seneye kadar cenge vafi mühimmat ile gittiğini ve geldikten sonra gerek memleket halkı ve gerek askerî tairesinin nizam hallerine mahsus sarfı rüşd ve rü'yet eylediğini ve yirmi beş bin tamülesliha seçme asker ile on altı namdar mareşalı olmakla bir ikisini berren külliyyetlû zahire ve mü- himmat ile Septe boğazında vaki Cebeliaktar teshirine gönderdiğini ve merkumların sırran vakıf oldukları veçhile gerek İmparatori müşarünileyh ve gerek ebnaı saltanatın umuma sözleri ah Devletialiyeye kemafissabık bizimle müttefik olsalar ve ittifaklarına bizi inandırsalar hem Moskovlunun şerrinden anları halâs ederdik ve hem Kırım ve Azak gibi alınan yerle- rini geriye istirdad ettirirdik deyu Devletialiyeye ittifakına can başile talip ve

[1] Tibit Musalehası 7 Temmuz 1807.

[2] Selim III.

rağıp olduklarını ve Muhib efendinin itibarı yerinde olup haftada üç defa İmparatori müşarünley davet ve suhbet ve ülfete rağbet ederse de anın dahı muzayikası dergâr olmakla gece ve gündüz göz yaşı döküp Cenabı haktan halâsını niyaz eylediğini takrir ederler.

Andan Muharrem guresinde Paristen çıkup França hududu intihâsından hediye ile Parise memur Mustafa beye rast gelmişler anın dahı harçlığığa eğer muzayikası var imiş lâkin İmparatori müşarünleyhden bâdelistizan ol mahalde ikamet üzere olan cenral tarafından sekiz kese akçe verildiğini ve andan Bece [1] gelüp nemçelüyü kemali zaaf üzere bulduklarını andan Budime geldiklerinde Korfoda olan Moskoflu Korfo limanında olan gemilerin Françaluya terkedüp kenduleri biesrihim Mokov memleketine gitmek üzere takım takım Budime geldiklerini ve Nemçe hududunu muhafaza için kırk bin Françe askeri tayin olunduğu mesmuları olduğunu havadis ederler Ekalimi mezkûrenin ahvaline veçhi muharrer üzere tahsili vukuf olmakla malûmi devletleri buyurulmak işara ictisar olunmuştur. Olbapta emrû fer-man hazreti veliyyülemdir.

E. ZIYA KARAL

[1] Viyana.

Handwritten text in Ottoman Turkish script, likely a continuation of the historical account or a related document. The text is dense and covers most of the page.

İÇİNDEKİLER:

	<u>Sayfa</u>
<i>I. Hakki Uzunçarşilioğlu:</i> Başvekâlet arşivinde Bonapart'ın Akkâ muhasarasına dair bir vekayiname	3
<i>M. Şerefeddin Yalkaya:</i> Molla Lûtfi	33
<i>S. Rasol:</i> Hitanlar tarihi	61
<i>Fuat Ezgü:</i> Etiler kralı Hatusil ile Mısır firavunu Ramses II arasındaki ittifak muahedesi	87
<i>Âdile Âbidin:</i> Aynî'nin, İkdülcuman fi tarihi ehlizzeman adlı tarihinde Osmanlılara ait verilen malûmatın tetkiki	109
<i>Enver Ziya Karal:</i> Kayserili Mehmet Dayı ile Giritli Mustafa Dayı nam yoldaşların Amerika ve Avrupa seyahatleri	217

126 kuruş

SİSİNOCİO

Yazı işleri direktörü :
E. ZIYA KARAL

Adres : Edebiyat Fa-
kültesi Tarih Semineri